สูตรสำเร็จ
บาลีไวยากรณ์

บาลีไวยากรณ์นี้แบ่งเป็น ๔ ภาค ก่อน คือ อักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณะ

๑. **อักขรวิธี** ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ คือ
สมัญญาภิธาน แสดงชื่ออักษร ที่เป็นสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์
สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน

๒. **วจีวิภาค** แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ
นาม, อัพยยศัพท์, สมาส,
ตัทธิต, อาขยาต, กิตก์

๓. **วากยสัมพันธ์** ว่าด้วยการก และประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็นประโยคเดียวกัน

๔. **ฉันทลักษณะ** แสดงวิธีแต่งฉันท์ คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิ์ และมาตราพฤทธิ์

วิวิธภาค ภาคที่ ๒

การศึกษานั้น สามารถเปลี่ยนชีวิตผู้ศึกษา
ให้สูงกว่าพื้นเดิม คนที่มีการศึกษาดี
จะได้อะไรก็ดีกว่า ประณีตกว่าผู้อื่น
คนมีวิชาเท่ากับได้สมบัติจักรพรรดิ
กินใช้ไม่หมด

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)
หลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ

นาม

(๓๗) **นามศัพท์นั้น แบ่งเป็น ๓ คือ นามนาม ๑ คุณนาม ๑ สัพนาม ๑**

นามที่เป็นชื่อของคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ, เป็น **นามนาม**

นามนามนี้แบ่งออกเป็น ๒ คือ

สาธารณนาม ๑

อสาธารณนาม ๑

นามที่ทั่วไปแก่คน, สัตว์, ที่, อื่นได้ เหมือนคำว่า **มนุสฺโส** มนุษย์, **ติรจฺฉาโน** สัตว์ดิรัจฉาน, **นครำ** เมือง เป็นต้น เป็น **สาธารณนาม**

นามที่ไม่ทั่วไปแก่สิ่งอื่น เหมือนคำว่า **ทีฆาวุ** กุมารชื่อทีฆาวุ, **เอราวโณ** ช้างชื่อเอราวัณ, **สาวตฺถี** เมืองชื่อสาวัตถี เป็นต้น เป็น **อสาธารณนาม**

นามที่แสดงลักษณะของนามนาม สำหรับหมายให้รู้ว่านามนามนั้นดีหรือชั่ว เป็นต้น เป็น **คุณนาม** เหมือนคำว่า **ปญฺญวา** มีปัญญา, **ปุริโส** บุรุษ ถือเอาความตามภาษาของเราว่า บุรุษมีปัญญา **ปุริโส** เป็น **นามนาม, ปญฺญวา** เป็น **คุณนาม**

คุณนาม นี้แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

ปกติ ๑

วิเสส ๑

อติวิเสส ๑

คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่วเป็นปกติ เหมือนคำว่า **ปณฺฑิโต** เป็นบัณฑิต, **ปาโป** เป็นบาป ชื่อ **ปกติ**

คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว มากหรือน้อยกว่า **ปกติ** เหมือนคำว่า **ปณฺฑิตตโร** เป็นบัณฑิตกว่า, **ปาปตโร** เป็นบาปกว่า ชื่อ **วิเสส**

คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่วมากที่สุด หรือน้อยที่สุด เหมือนคำว่า **ปณฺฑิตตโม** เป็นบัณฑิตที่สุด **ปาปตโม** เป็นบาปที่สุด ชื่อ **อติวิเสส**

วิเสส นั้นใช้ **ตร อิย** ปัจจัยในตัทธิต ต่อปกติบ้าง ใช้อุปสัค **อติ** (ยิ่ง) นำหน้าบ้าง

อติวิเสส ใช้ **ตม อิฏฺฐ** ปัจจัยในตัทธิต ต่อปกติบ้าง ใช้อุปสัคและนิบาต คือ **อติวิย** (เกินเปรียบ) นำหน้าบ้าง

สัพพนาม เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อจะไม่ให้ซ้ำๆ ซากๆ ซึ่งไม่เพราะหู

นามทั้ง ๓ นั้น ต้องประกอบด้วย **ลิงค์ วจนะ วิภัตติ**

ลิงค์

(๓๘) นามศัพท์ในบาลีภาษานั้น ท่านแบ่งเป็น ลิงค์ ๓ คือ

ปุลิงฺคํ เพศชาย ๑

อิตฺถีลิงฺคํ เพศหญิง ๑

นปุสกลิงฺคํ มิใช่เพศชาย มิใช่เพศหญิง ๑

นามนามเป็นลิงค์เดียว คือ จะเป็นปุลิงค์ อิตถีลิงค์ หรือนปุสกลิงค์ก็อย่างเดียวบ้าง

เป็น ๒ ลิงค์ คือ ศัพท์อันเดียวมีรูปอย่างเดียว เป็นได้ทั้ง ๒ ลิงค์ หรือมูลศัพท์เป็นอันเดียว เปลี่ยนแต่สระที่สุดให้แปลกกัน พอเป็นเครื่องหมายให้ต่างลิงค์กันบ้าง

คุณนามและสัพพนามเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ลิงค์นั้น จัดเป็น ๒ คือ

จัดตามสมมติของภาษาบ้าง

จัดตามกำเนิดบ้าง

ที่ **จัดตามสมมติ** นั้น เหมือนหนึ่งกำเนิดสตรีสมมติให้เป็นปุ๎ลิงค์ และของที่ไม่มีวิญญาณ สมมติให้เป็นปุ๎ลิงค์และอิตถีลิงค์ เหมือนคำว่า ทาโร (เมีย) สมมติให้เป็นปุ๎ลิงค์, **ปเทโส** (ประเทศ) สมมติให้เป็นปุ๎ลิงค์, **ภูมิ** (แผ่นดิน) สมมติให้เป็นอิตถีลิงค์

ที่ **จัดตามกำเนิด** นั้น เหมือน **ปุริโส** (ชาย) เป็นปุ๎ลิงค์, อิตถี (หญิง) เป็นอิตถีลิงค์ เป็นต้น

ต่อไปนี้จะแสดงอุทาหรณ์ ศัพท์ที่เป็นลิงค์เดียว ๒ ลิงค์ ๓ ลิงค์ พอเป็นตัวอย่าง

(๓๙) นามนามเป็นลิงค์เดียว

ปุ๎ลิงค์	คำแปล	ปุ๎ลิงค์	คำแปล
อมโร	เทวดา	โอโฆ	ห้วงน้ำ
อาทิจฺโจ	พระอาทิตย์	กณฺโณ	หู
อินฺโท	พระอินทร์	จนฺโท	พระจันทร์
อีโส	คนเป็นใหญ่	ตรุ	ต้นไม้
อุทธิ	ทะเล	ปพฺพโต	ภูเขา
เอรณฺโฑ	ต้นละหุง	ยโม	พระยม

อิตถีลิงค์	คำแปล	อิตถีลิงค์	คำแปล
อจฺฉรา	นางอัปสร	โอชา	โอชา
อาภา	รัศมี	กฏิ	สะเอว
อิทฺธิ	ฤทธิ์	จมู	เสนา
อีสา	งอนไถ	ตารา	ดาว
อุฬุ	ดาว	ปภา	รัศมี
เอสิกา	เสาระเนียด	ยาคุ	ข้าวต้ม

นปุ๎สกลิงค์	คำแปล	นปุ๎สกลิงค์	คำแปล
องฺคำ	องค์	โอกำ	น้ำ
อารมฺมณำ	อารมณ์	กมฺมำ	กรรม
อิณำ	หนี้	จกฺขุ	นัยน์ตา
อีริณำ	ทุ่งนา	เตลำ	น้ำมัน
อุทกำ	น้ำ	ปณฺณำ	ใบไม้
เอฬาลุกำ	ฟักเหลือง	ยานำ	ยาน

(๔๐) นามนามศัพท์เดียวมีรูปอย่างเดียว เป็น ๒ ลิงค์

ปุลิงค์	นปุสกลิงค์	คำแปล
อกฺขโร	อกฺขรำ	อักษร
อคาโร	อคารำ	เรือน
อุตุ	อุตุ	ฤดู
ทิวโส	ทิวสำ	วัน
มโน	มนำ	ใจ
สำวจฺฉโร	สำวจฺฉรำ	ปี

(๔๑) นามนามมีมูลศัพท์เป็นอย่างเดียว เปลี่ยนแต่สระที่สุด เป็น ๒ ลิงค์

ปุลิงค์	อิตถีลิงค์	คำแปล
อรหา, อรหำ	อรหนฺตี	พระอรหันต์
อาชีวโก	อาชีวิกา	นักบวช (ชาย-หญิง)
อุปาสโก	อุปาสิกา	อุบาสก, อุบาสิกา
กุมาโร	กุมารี, กุมาริกา	เด็ก (ชาย-หญิง)

ขตฺติโย	ขตฺติยานี, ขตฺติยา	กษัตริย์
โคโณ	คาวี	โค
โจโร	โจรี	โจร
ญาตโก	ญาติกา	ญาติ
ตรุโณ	ตรุณี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
เถโร	เถรี	พระเถระ, พระเถรี
ทารโก	ทาริกา	เด็กชาย, เด็กหญิง
เทโว	เทวี	พระเจ้าแผ่นดิน, พระราชเทวี
นโร	นารี	คน (ชาย, หญิง)
ปริพฺพาชโก	ปริพฺพาชิกา	นักบวช (ชาย-หญิง)
ภิกฺขุ	ภิกฺขุนี	ภิกษุ, ภิกษุณี
ภวำ	โภตี	ผู้เจริญ
มนุสฺโส	มนุสฺสี	มนุษย์ (ชาย-หญิง)
ยกฺโข	ยกฺขินี	ยักษ์, ยักษิณี
ยุวา	ยุวตี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
ราชา	ราชินี	พระเจ้าแผ่นดิน, พระราชินี

สขา	สขี	เพื่อน (ชาย,หญิง)
หตฺถี	หตฺถินี	ช้างพลาย, ช้างพัง

(๔๒) **คุณนามเป็น ๓ ลิงค์**

ปุลิงค์	**อิตถีลิงค์**	**นปุสกลิงค์**	**คำแปล**
กมฺมกาโร	กมฺมการินี	กมฺมการํ	ทำการงาน
คุณวา	คุณวตี	คุณวํ	มีคุณ
จณฺโฑ	จณฺฑา	จณฺฑํ	ดุร้าย
เชฏฺโฐ	เชฏฺฐา	เชฏฺฐํ	เจริญที่สุด
ตาโณ	ตาณา	ตาณํ	ต้านทาน
ถิโร	ถิรา	ถิรํ	มั่น
ทกฺโข	ทกฺขา	ทกฺขํ	ขยัน
ธมฺมิโก	ธมฺมิกา	ธมฺมิกํ	ตั้งในธรรม
นาโถ	นาถา	นาถํ	ที่พึ่ง
ปาโป	ปาปา	ปาปํ	บาป
โภคี	โภคินี	โภคิ	มีโภคะ
มติมา	มติมตี	มติมํ	มีความคิด

ลาภี	ลาภินี	ลาภิ	มีลาภ
สทฺโธ	สทฺธา	สทฺธํ	มีศรัทธา

วจนะ

(๔๓) คำพูดในบาลีภาษาจัดเป็นวจนะ ๒ คือ

เอกวจนํ คำพูดสำหรับออกชื่อของสิ่งเดียว ๑

พหุวจนํ คำพูดสำหรับออกชื่อของมากกว่าสิ่งเดียว คือตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป ๑

วจนะทั้ง ๒ นี้มีเครื่องหมายให้แปลกกันที่ท้ายศัพท์ เหมือนคำว่า **ปุริโส** ชายคนเดียว เป็นเอกวจนะ **ปุริสา** ชายหลายคน เป็นพหุวจนะ

วิภัตติ

(๔๔) คำพูดที่ท่านจัดเป็นลิงค์ และวจนะดังนี้นั้น ต้องอาศัยวิภัตติช่วยอุปถัมภ์ เหมือนภาษาของเรา ซึ่งนักปราชญ์บัญญัติเรียกว่า **อายตนิบาต** เหมือนคำว่า **ซึ่ง, ด้วย, แก่, จาก, ของ, ใน**

เป็นต้น ต้องใช้วิภัตติข้างหลังศัพท์บอกให้รู้เนื้อความเหล่านี้ทั้งสิ้น วิภัตตินั้นมี ๑๔ ตัว แบ่งเป็นเอกวจนะ ๗ พหุวจนะ ๗ ดังนี้

		เอกวจนะ	**พหุวจนะ**
ปฐมา	ที่ ๑	สิ	โย
ทุติยา	ที่ ๒	อṃ	โย
ตติยา	ที่ ๓	นา	หิ
จตุตฺถี	ที่ ๔	ส	นṃ
ปญฺจมี	ที่ ๕	สฺมา	หิ
ฉฏฺฐี	ที่ ๖	ส	นṃ
สตฺตมี	ที่ ๗	สฺมึ	สุ
(อาลปน		สิ	โย)

ปฐมาวิภัตติที่ต้นนั้นแบ่งเป็น ๒ คือ เป็น **ลิงฺคตฺโถ** หรือ **กตฺตา** ที่เป็นตัวประธานอย่าง ๑ เป็น **อาลปนṃ** คำสำหรับร้องเรียกอย่าง ๑

อายตนิบาต

(๔๕) **อายตนิบาต** แปลว่า **คำเชื่อมเนื้อความให้ติดกัน** ใช้เป็นคำแปลประจำหมวดวิภัตติทั้ง ๗ ดังนี้

เอกวจนะ (พหุวจนะ เติม ท. (ทั้งหลาย))

ป. ที่ ๑ อ. (อันว่า)
ทุ. ที่ ๒ ซึ่ง, สู่, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ
ต. ที่ ๓ ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง
จ. ที่ ๔ แก่, เพื่อ, ต่อ
ปญ. ที่ ๕ แต่, จาก, กว่า, เหตุ
ฉ. ที่ ๖ แห่ง, ของ, เมื่อ
ส. ที่ ๗ ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บน, ณ
อาลปน แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่

วิธีแจกนามนาม

การันต์

(๔๖) สระที่สุดแห่งศัพท์เรียกว่า การันต์
ใน **ปุลิงค์** มีการันต์ ๕ คือ อ อิ อี อุ อู
ใน **อิตถีลิงค์** มีการันต์ ๕ คือ อา อิ อี อุ อู
ใน **นปุสกลิงค์** มีการันต์ ๓ คือ อ อิ อุ

(นามที่ยังมิได้ประกอบด้วยวิภัตติ เรียกว่า **ศัพท์** ส่วนนามที่ประกอบด้วยวิภัตติแล้ว เรียกว่า **บท**)

แบบแจกการันต์ในลิงค์ทั้ง ๓

แจกปุลิงค์

(๔๗) อ การันต์ในปุลิงค์

แจกอย่าง ปุริส (บุรุษ) ดังนี้

	เอก.			**พหุ.**	
ป.	ปุริโส			ปุริสา	
ทุ.	ปุริสํ			ปุริเส	
ต.	ปุริเสน			ปุริเสหิ	ปุริเสภิ
จ.	ปุริสสฺส	ปุริสาย	ปุริสตฺถํ	ปุริสานํ	
ปญ.	ปุริสสฺมา	ปุริสมฺหา	ปุริสา	ปุริเสหิ	ปุริเสภิ
ฉ.	ปุริสสฺส			ปุริสานํ	
ส.	ปุริสสฺมึ	ปุริสมฺหิ	ปุริเส	ปุริเสสุ	
อา.	ปุริส			ปุริสา	

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน ปุริส

อาจริย	อาจารย์	ปาวก	ไฟ
กุมาร	เด็ก	ผลิก	แก้วผลึก
ขตฺติย	กษัตริย์	พก	นกยาง
คณ	หมู่	ภว	ภพ
โจร	โจร	มนุสฺส	มนุษย์
ฉณ	มหรสพ	ยกฺข	ยักษ์
ชน	ชน	รุกฺข	ต้นไม้
ตุรค	ม้า	โลก	โลก
เถน	ขโมย	วานร	ลิง
ทูต	ทูต	สหาย	เพื่อน
ธช	ธง	หตฺถ	มือ
นร	คน		

(๔๘) **อิ การันต์ ในปุลิงค์ แจกอย่าง มุนิ (ผู้รู้) ดังนี้**

	เอก.		พหุ.	
ป.	มุนิ		มุนโย	มุนี
ทุ.	มุนึ		มุนโย	มุนี
ต.	มุนินา		มุนีหิ	มุนีภิ
จ.	มุนิสฺส	มุนิโน	มุนีนำ	
ปญ.	มุนิสฺมา	มุนิมฺหา	มุนีหิ	มุนีภิ
ฉ,	มุนิสฺส	มุนิโน	มุนีนำ	
ส.	มุนิสฺมึ	มุนิมฺหิ	มุนีสุ	
อา.	มุนิ		มุนโย	มุนี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน มุนิ

อคฺคิ	ไฟ	ปติ	เจ้า, ผัว
อริ	ข้าศึก	มณิ	แก้วมณี
อหิ	งู	วิธิ	วิธี
ถปติ	ช่างไม้	วีหิ	ข้าวเปลือก
นิธิ	ขุมทรัพย์	สมาธิ	สมาธิ

(๔๙) อี การันต์ในปุลิงค์

แจกอย่าง เสฏฺจี (เศรษฐี) ดังนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	เสฏฺจี		เสฏฺจิโน	เสฏฺจี
ทุ.	เสฏฺจึ	เสฏฺจินำ	เสฏฺจิโน	เสฏฺจี
ต.	เสฏฺจินา		เสฏฺจีหิ	เสฏฺจีภิ
จ.	เสฏฺจิสฺส	เสฏฺจิโน	เสฏฺจีนำ	
ปญ.	เสฏฺจิสฺมา	เสฏฺจิมฺหา	เสฏฺจีหิ	เสฏฺจีภิ
ฉ.	เสฏฺจิสฺส	เสฏฺจิโน	เสฏฺจีนำ	
ส.	เสฏฺจิสฺมึ	เสฏฺจิมฺหิ	เสฏฺจีสุ	
อา.	เสฏฺจิ		เสฏฺจิโน	เสฏฺจี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน เสฏฺจี

กรี	ช้าง	มนฺตี	คนมีความคิด
ตปสี	คนมีตบะ	เมธาวี	คนมีปัญญา
ทณฺฑี	คนมีไม้เท้า	สิขี	นกยูง
ภาณี	คนช่างพูด	สุขี	คนมีสุข
โภคี	คนมีโภคะ	หตฺถี	ช้าง

(๕๐) **อุ การันต์ในปุลิงค์ แจกอย่าง ครุ (ครู) ดังนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	ครุ		ครโว	ครู
ทุ.	ครุ๋		ครโว	ครู
ต.	ครุนา		ครูหิ	ครูภิ
จ.	ครุสฺส	ครุโน	ครูนำ	
ปญ.	ครุสฺมา	ครุมฺหา	ครูหิ	ครูภิ
ฉ.	ครุสฺส	ครุโน	ครูนำ	
ส.	ครุสฺมึ	ครุมฺหิ	ครูสุ	
อา.	ครุ		ครเว	ครโว

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน ครุ

เกตุ	ธง	ภิกฺขุ	ภิกษุ
ชนฺตุ	สัตว์เกิด	ริปุ	ข้าศึก
ปสุ	สัตว์ของเลี้ยง	สตฺตุ	ศัตรู
พนฺธุ	พวกพ้อง	เสตุ	สะพาน
พพฺพุ	เสือปลา, แมว	เหตุ	เหตุ

(๕๑) อู การันต์ในปุลิงค์แจกอย่าง วิญฺญู (ผู้รู้วิเศษ) ดังนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	วิญฺญู		วิญฺญุโน	วิญฺญู
ทุ.	วิญฺญุ		วิญฺญุโน	วิญฺญู
ต.	วิญฺญุนา		วิญฺญูหิ	วิญฺญูภิ
จ.	วิญฺญุสฺส	วิญฺญุโน	วิญฺญูนำ	
ปญ.	วิญฺญุสฺมา	วิญฺญุมฺหา	วิญฺญูหิ	วิญฺญูภิ
ฉ.	วิญฺญุสฺส	วิญฺญุโน	วิญฺญูนำ	
ส.	วิญฺญุสฺมึ	วิญฺญุมฺหิ	วิญฺญูสุ	
อา.	วิญฺญุ		วิญฺญุโน	วิญฺญู

ศัพท์ที่เป็น อู การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วิญฺญู

อภิภู พระผู้เป็นยิ่ง
กตญฺญู ผู้รู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว
ปารคู ผู้ถึงฝั่ง
เวทคู ผู้ถึงเวท
สยมฺภู พระผู้เป็นเอง

แจกอิตถีลิงค์

(๕๒) อา การันต์ในอิตถีลิงค์

แจกอย่าง กญฺญา (นางสาวน้อย) ดังนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	กญฺญา	กญฺญาโย กญฺญา
ทุ.	กญฺญํ	กญฺญาโย กญฺญา
ต.	กญฺญาย	กญฺญาหิ กญฺญาภิ
จ.	กญฺญาย	กญฺญานํ
ปญ.	กญฺญาย	กญฺญาหิ กญฺญาภิ
ฉ.	กญฺญาย	กญฺญานํ
ส.	กญฺญาย กญฺญายํ	กญฺญาสุ
อา.	กญฺเญ	กญฺญาโย กญฺญา

ศัพท์ที่เป็น อา การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน กญฺญา

อจฺฉรา	นางอัปสร	ตารา	ดาว
อาภา	รัศมี	ถวิกา	ถุง
อิกฺขณิกา	หญิงแม่มด	ทาริกา	เด็กหญิง
อีสา	งอนไถ	โทลา	ชิงช้า
อุกฺกา	คบเพลิง	ธารา	ธารน้ำ
อูกา	เล็น	นารา	รัศมี
เอสิกา	เสาระเนียด	ปญฺญา	ปัญญา
โอชา	โอชา	พาหา	แขน
กจฺฉา	รักแร้	ภาสา	ภาษา
คทา	ตะบอง	มาลา	ระเบียบ
ฆฏิกา	ลิ่ม	ลาขา	ครั่ง
เจตนา	เจตนา	สาลา	ศาลา
ฉุริกา	กฤช	สิลา	ศิลา
ชปา	ชะบา	หนุกา	คาง

(๕๓) อิ การันต์ในอิตถีลิงค์ แจกอย่าง รตฺติ (ราตรี) ดังนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี
ทุ.	รตฺตึ	รตฺติโย รตฺตี
ต.	รตฺติยา	รตฺตีหิ รตฺตีภิ
จ.	รตฺติยา	รตฺตีนำ
ปญ.	รตฺติยา รตฺยา	รตฺตีหิ รตฺตีภิ
ฉ.	รตฺติยา	รตฺตีนำ
ส.	รตฺติยา รตฺติยำ รตฺยำ	รตฺตีสุ
อา.	รตฺติ	รตฺติโย รตฺตี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน รตฺติ

อาณิ	ลิ่ม	ตนฺติ	เส้นด้าย
อิทฺธิ	ฤทธิ์	นนฺทิ	ความเพลิดเพลิน
อีติ	จัญไร	ปณฺหิ	ส้นเท้า
อุกฺขลิ	หม้อข้าว	มติ	ความรู้
อูมิ	คลื่น	ยฏฺฐิ	ไม้เท้า
กฏิ	สะเอว	รติ	ความยินดี
ขนฺติ	ความอดทน	ลทฺธิ	ลัทธิ
คณฺฑิ	ระฆัง	วติ	รั้ว
ฉวิ	ผิว	สตฺติ	หอก
ชลฺลิ	สะเก็ดไม้	สนฺธิ	ความต่อ

(๕๔) **อี การันต์ในอิตถีลิงค์แจกอย่าง นารี (นาง) ดังนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	นารี		นาริโย	นารี
ทุ.	นารึ	นาริยํ	นาริโย	นารี
ต.	นาริยา		นารีหิ	นารีภิ
จ.	นาริยา		นารีนํ	
ปญ.	นาริยา		นารีหิ	นารีภิ
ฉ.	นาริยา		นารีนํ	
ส.	นาริยา	นาริยํ	นารีสุ	
อา.	นาริ		นาริโย	นารี

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน นารี

กุมารี	เด็กหญิง	ปฐวี	แผ่นดิน
ฆรณี	หญิงแม่เรือน	มาตุลานี	ป้า, น้า
ถี	หญิง	วีชนี	พัด
ธานี	เมือง	สิมฺพลี	ไม้งิ้ว

(๕๕) **อุ การันต์ในอิตถีลิงค์แจกอย่าง รชฺชุ (เชือก) ดังนี้**

	เอก.	พหุ.
ป.	รชฺชุ	รชฺชุโย รชฺชู
ทุ.	รชฺชุํ	รชฺชุโย รชฺชู
ต.	รชฺชุยา	รชฺชูหิ รชฺชูภิ
จ.	รชฺชุยา	รชฺชูนํ
ปญ.	รชฺชุยา	รชฺชูหิ รชฺชูภิ
ฉ.	รชฺชุยา	รชฺชูนํ
ส.	รชฺชุยา รชฺชุยํ	รชฺชูสุ
อา.	รชฺชุ	รชฺชุโย รชฺชู

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน รชฺชุ

อุรุ	ทราย	ยาคุ	ข้าวต้ม
กาสุ	หลุม	ลาวุ	น้ำเต้า
เธนุ	แม่โคนม	วิชฺชุ	สายฟ้า

(๕๖) อู การันต์ในอิตถีลิงค์ แจกอย่าง วธู (หญิงสาว) ดังนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	วธู		วธุโย	วธู
ทุ.	วธุ		วธุโย	วธู
ต.	วธุยา		วธูหิ	วธูภิ
จ.	วธุยา		วธูนำ	
ปญ.	วธุยา		วธูหิ	วธูภิ
ฉ.	วธุยา		วธูนำ	
ส.	วธุยา	วธุยำ	วธูสุ	
อา.	วธุ		วธุโย	วธู

ศัพท์ที่เป็น อู การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วธู

จมู	เสนา	วิรู	เถาวัลย์
ชมฺพู	ไม้หว้า	สรพู	ตุ๊กแก
ภู	แผ่นดิน, คิ้ว	สินธู	แม่น้ำสินธู

แจกนปุสกลิงค์

(๕๗) อ การันต์ในนปุสกลิงค์

แจกอย่าง กุล (ตระกูล) ดังนี้

	เอก.			**พหุ.**	
ป.	กุลํ			กุลานิ	
ทุ.	กุลํ			กุลานิ	
ต.	กุเลน			กุเลหิ	กุเลภิ
จ.	กุลสฺส	กุลาย	กุลตฺถํ	กุลานํ	
ปญ.	กุลสฺมา	กุลมฺหา	กุลา	กุเลหิ	กุเลภิ
ฉ.	กุลสฺส			กุลานํ	
ส.	กุลสฺมึ	กุลมฺหิ	กุเล	กุเลสุ	
อา.	กุล			กุลานิ	

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน กุล

องฺค	องค์	ธน	ทรัพย์
อิณ	หนี้	ปณฺณ	ใบไม้, หนังสือ
อุทร	ท้อง	ผล	ผลไม้
โอฏฺจ	ริมฝีปาก	พล	กำลัง, พล
กฏฺจ	ไม้	ภตฺต	ข้าวสวย
กมล	ดอกบัว	มชฺช	น้ำเมา
ฆร	เรือน	ยนฺต	ยนต์
จกฺก	จักร, ล้อ	รฏฺจ	แว่นแคว้น
ฉตฺต	ฉัตร, ร่ม	รตน	แก้ว
ชล	น้ำ	วตฺถ	ผ้า
ตล	พื้น	สกฏ	เกวียน

(๕๘) อิ การันต์ ในนปุสกลิงค์ แจกอย่าง อกฺขิ (นัยน์ตา) ดังนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	อกฺขิ		อกฺขีนิ	อกฺขี
ทุ.	อกฺขึ		อกฺขีนิ	อกฺขี
ต.	อกฺขินา		อกฺขีหิ	อกฺขีภิ
จ.	อกฺขิสฺส	อกฺขิโน	อกฺขีนำ	
ปญ.	อกฺขิสฺมา	อกฺขิมฺหา	อกฺขีหิ	อกฺขีภิ
ฉ.	อกฺขิสฺส	อกฺขิโน	อกฺขีนำ	
ส.	อกฺขิสฺมึ	อกฺขิมฺหิ	อกฺขีสุ	
อา.	อกฺขิ		อกฺขีนิ	อกฺขี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน อกฺขิ

อจฺจิ	เปลวไฟ	ทธิ	นมส้ม
อฏฺฐิ	กระดูก	สปฺปิ	เนยใส

(๕๙) อุ การันต์ ในนปุ๎สกลิงค์ แจกอย่าง วตฺถุ (พัสดุ) ดังนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	วตฺถุ		วตฺถูนิ	วตฺถู
ทุ.	วตฺถุ๎		วตฺถูนิ	วตฺถู
ต.	วตฺถุนา		วตฺถูหิ	วตฺถูภิ
จ.	วตฺถุสฺส	วตฺถุโน	วตฺถูนำ	
ปญ.	วตฺถุสฺมา	วตฺถุมฺหา	วตฺถูหิ	วตฺถูภิ
ฉ.	วตฺถุสฺส	วตฺถุโน	วตฺถูนำ	
ส.	วตฺถุสฺมึ	วตฺถุมฺหิ	วตฺถูสุ	
อา.	วตฺถุ		วตฺถูนิ	วตฺถู

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์เช่นนี้ แจกเหมือน วตฺถุ

อมฺพุ	น้ำ	ธนุ	ธนู
อสฺสุ	น้ำตา	มธุ	น้ำผึ้ง
อายุ	อายุ	มสฺสุ	หนวด
จกฺขุ	นัยน์ตา	วปุ	กาย
ชตุ	ยาง	สชฺฌุ	เงิน

กติปยศัพท์

(๖๐) ศัพท์ที่จะแจกต่อไปนี้ คือ **อตฺต, พฺรหฺม, ราช, ภควนฺตุ, อรหนฺต, ภวนฺต, สตฺถุ, ปิตุ, มาตุ, มน, กมฺม, โค** ศัพท์เหล่านี้ เรียกว่า กติปยศัพท์ แปลว่า ศัพท์จำนวนเล็กๆ น้อยๆ มีวิธีแจกเฉพาะตนต่างหาก

(๖๑) **อตฺต (ตน) เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.
ป.	อตฺตา
ทุ.	อตฺตานํ
ต.	อตฺตนา
จ.	อตฺตโน
ปญ.	อตฺตนา
ฉ.	อตฺตโน
ส.	อตฺตนิ
อา.	อตฺต

(๖๒) **พฺรหฺม (พรหม) เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.	**พหุ.**	
ป.	พฺรหฺมา	พฺรหฺมาโน	
ทุ.	พฺรหฺมานํ	พฺรหฺมาโน	
ต.	พฺรหฺมุนา	พฺรหฺเมหิ	พฺรหฺเมภิ
จ.	พฺรหฺมุโน	พฺรหฺมานํ	
ปญ.	พฺรหฺมุนา	พฺรหฺเมหิ	พฺรหฺเมภิ
ฉ.	พฺรหฺมุโน	พฺรหฺมานํ	
ส.	พฺรหฺมนิ	พฺรหฺเมสุ	
อา.	พฺรหฺเม	พฺรหฺมาโน	

(๖๓) **ราช (พระราชา) เป็นทุวิลิงค์ ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอกฺ		พหุ.	
ป.	ราชา		ราชาโน	
ทุ.	ราชานํ		ราชาโน	
ต.	รญฺญา		ราชูหิ	ราชูภิ
จ.	รญฺโญ	ราชิโน	รญฺญํ	ราชูนํ
ปญฺ	รญฺญา		ราชูหิ	ราชูภิ
ฉ.	รญฺโญ	ราชิโน	รญฺญํ	ราชูนํ
ส.	รญฺเญ	ราชินิ	ราชูสุ	
อา.	ราช		ราชาโน	

ราช ศัพท์ในอิตถีลิงค์ เป็น **ราชินี** แจกอย่าง **นารี อี** การันต์ในอิตถีลิงค์

ศัพท์สมาส มี ราช ศัพท์เป็นที่สุด เหมือน มหาราช แจกอย่างนี้ก็ได้

	เอก.		พหุ.
ป.	มหาราชา		มหาราชาโน
ทุ.	มหาราชำ		มหาราเช
ต.	มหาราเชน		มหาราเชหิ
			มหาราเชภิ
จ.	มหาราชสฺส	มหาราชาย	มหาราชานำ
	มหาราชตฺถำ		
ปญ.	มหาราชสฺมา	มหาราชมฺหา	มหาราเชหิ
	มหาราชา		มหาราเชภิ
ฉ.	มหาราชสฺส		มหาราชานำ
ส.	มหาราชสฺมึ	มหาราชมฺหิ	มหาราเชสุ
	มหาราเช		
อา.	มหาราช		มหาราชาโน

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน มหาราช

อนุราช	พระราชาน้อย
อภิราช	พระราชายิ่ง
อุปราช	อุปราช
จกฺกวตฺติราช	พระราชาจักรพรรดิ
เทวราช	เทวดาผู้พระราชา
นาคราช	นาคผู้พระราชา
มิคราช	เนื้อผู้พระราชา
สุปณฺณราช	ครุฑผู้พระราชา
หํสราช	หงส์ผู้พระราชา

(๖๔) **ภควนฺตุ (พระผู้มีพระภาค) เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	ภควา		ภควนฺตา	ภควนฺโต
ทุ.	ภควนฺตํ		ภควนฺเต	ภควนฺโต
ต.	ภควตา		ภควนฺเตหิ	ภควนฺเตภิ
จ.	ภควโต		ภควตํ	ภควนฺตานํ
ปญ.	ภควตา		ภควนฺเตหิ	ภควนฺเตภิ
ฉ.	ภควโต		ภควตํ	ภควนฺตานํ
ส.	ภควติ	ภควนฺเต	ภควนฺเตสุ	
อา.	ภคว	ภควา	ภควนฺตา	ภควนฺโต

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน ภควนฺตุ

อายสฺมนฺตุ	คนมีอายุ	ธิติมนฺตุ	คนมีปัญญา
คุณวนฺตุ	คนมีคุณ	ปญฺญวนฺตุ	คนมีปัญญา
จกฺขุมนฺตุ	คนมีจักษุ	ปุญฺญวนฺตุ	คนมีบุญ
ชุติมนฺตุ	คนมีความโพลง	พนฺธุมนฺตุ	คนมีพวกพ้อง
ธนวนฺตุ	คนมีทรัพย์	สติมนฺตุ	คนมีสติ

คำว่า **ภควนฺตา ภควนฺเต ภควนฺโต** นั้น มีวิธีใช้ไม่เหมือนกัน

ภควนฺตา ภควนฺเต ใช้เป็นทฺวิวจนะ สำหรับกล่าวถึงคน ๒ คน

ภควนฺโต ใช้เป็นพหุวจนะ สำหรับกล่าวถึงคนมาก ตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป

ภควนฺตุ ศัพท์ ใช้เป็นนามนาม ปุลิงค์ อย่างเดียว ศัพท์อื่นนอกจากนี้ มี **คุณวนฺตุ** เป็นต้น เป็นคุณนามแท้ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ปุลิงค์ แจกเหมือน **ภควนฺตุ**

อิตถีลิงค์ เป็น **คุณวนฺตี** แจกอย่าง **อี** การันต์ในอิตถีลิงค์

นปุสกลิงค์ ป.เอก **คุณวๆ, คุณวนฺตํ**

อา. เอก. **คุณว** ป. ทุ. อา. พหุ. **คุณวนฺตานิ**

ที่เหลือนั้น เหมือน **ภควนฺตุ**

อรหนฺต (พระอรหันต์) เป็นทฺวิลิงค์ ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	อรหา	อรหํ	อรหนฺตา	อรหนฺโต
ทุ.	อรหนฺตํ		อรหนฺเต	อรหนฺโต
ต.	อรหตา		อรหนฺเตหิ	อรหนฺเตภิ
จ.	อรหโต		อรหตํ	อรหนฺตานํ
ปญ.	อรหตา		อรหนฺเตหิ	อรหนฺเตภิ
ฉ.	อรหโต		อรหตํ	อรหนฺตานํ
ส.	อรหติ	อรหนฺเต	อรหนฺเตสุ	
อา.	อรห	อรหา	อรหนฺตา	อรหนฺโต

อรหนฺต ในอิตถีลิงค์เป็น **อรหนฺตี** แจกอย่าง **นารี**

(คำว่า **อรหา** ใช้กับพระอรหันต์ทั่วไป คำว่า **อรหํ** ใช้กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น)

(๖๕) **ภวนฺต (ผู้เจริญ) เป็นทฺวิลิงค์ ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	ภวํ		ภวนฺตา	ภวนฺโต
ทุ.	ภวนฺตํ		ภวนฺเต	ภวนฺโต
ต.	ภวตา	โภตา	ภวนฺเตหิ	ภวนฺเตภิ
จ.	ภวโต	โภโต	ภวตํ	ภวนฺตานํ
ปญ.	ภวตา	โภตา	ภวนฺเตหิ	ภวนฺเตภิ
ฉ.	ภวโต	โภโต	ภวตํ	ภวนฺตานํ
ส.	ภวนฺเต		ภวนฺเตสุ	
อา.	โภ		ภวนฺตา	ภวนฺโต
			โภนฺตา	โภนฺโต

ภวนฺต ในอิตถีลิงค์ เป็น **ภวนฺตี** แจกอย่าง **นารี**

(๖๖) **สตฺถุ (ผู้สอน) เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.	**พหุ.**
ป.	สตฺถา	สตฺถาโร
ทุ.	สตฺถารํ	สตฺถาโร
ต.	สตฺถารา สตฺถุนา	สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ
จ.	สตฺถุ สตฺถุโน	สตฺถารานํ
ปญ.	สตฺถารา	สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ
ฉ.	สตฺถุ สตฺถุโน	สตฺถารานํ
ส.	สตฺถริ	สตฺถาเรสุ
อา.	สตฺถา	สตฺถาโร

ศัพท์เหล่านี้ แจกแหมือน สตฺถุ

กตฺตุ	ผู้ทำ	เนตุ	ผู้นำไป
ขตฺตุ	ผู้ขุด	ภตฺตุ	ผู้เลี้ยง, ผัว
ญาตุ	ผู้รู้	วตฺตุ	ผู้กล่าว
ทาตุ	ผู้ให้	โสตุ	ผู้ฟัง
นตฺตุ	หลาน	หนฺตุ	ผู้ฆ่า

(๖๗) **ปิตุ (พ่อ) เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.			พหุ.			
ป.	ปิตา			ปิตโร			
ทุ.	ปิตรं			ปิตโร			
ต.	ปิตรา	ปิตุนา	ปิตเรหิ	ปิตเรภิ	ปิตูหิ	ปิตูภิ	
จ.	ปิตุ	ปิตุโน	ปิตรานं	ปิตูนं			
ปญ.	ปิตรา		ปิตเรหิ	ปิตเรภิ	ปิตูหิ	ปิตูภิ	
ฉ.	ปิตุ	ปิตุโน	ปิตรานं	ปิตูนं			
ส.	ปิตริ		ปิตเรสุ	ปิตูสุ			
อา.	ปิตา*		ปิตโร				

ภาตุ พี่ชาย, น้องชาย **ชามาตุ** ลูกเขย ๒ ศัพท์นี้ แจกเหมือน **ปิตุ**

*อาลปนะนั้น เมื่อว่าตามแบบเป็นอย่างนี้ แต่คำพูดหรือวิธีเขียนหนังสือไม่ใช้ ใช้ **ตาต** แทน, เอก, **ตาต,** พหุ, **ตาตา** ใช้ได้ทั่วไป ทั้งเรียกบิดา หรือบุตร (เหมือนภาษาของเรา) คำว่า **ตาต (พ่อ)** ถ้าเป็นวิภัตติอื่น เป็นชื่อของ

บิดา ถ้าเป็น อาลปนะใช้เรียกได้ทั้งบิดาทั้งบุตร

(๖๘) **มาตุ (มารดา) เป็นอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	มาตา		มาตโร	
ทุ.	มาตรं		มาตโร	
ต.	มาตรา	มาตุยา	มาตราหิ	มาตราภิ
			มาตูหิ	มาตูภิ
จ.	มาตุ	มาตุยา	มาตรานं	มาตูนं
ปญ.	มาตรา		มาตราหิ	มาตราภิ
			มาตูหิ	มาตูภิ
ฉ.	มาตุ	มาตุยา	มาตรานं	มาตูนं
ส.	มาตริ		มาตราสุ	มาตูสุ
อา.	มาตา		มาตโร	

ธีตุ (ธิดา) แจกเหมือน **มาตุ**

ในคำพูด และวิธีเขียนหนังสือก็ไม่มีใช้อาลปนะตามแบบนี้ใช้ **อมฺม** แทน, เอก. **อมฺม**, พหุ. **อมฺมา** ใช้ได้ทั่วไป ทั้งมารดาทั้งธิดา เหมือนภาษาของเรา โดยนัยที่ได้อธิบายมาแล้ว

แต่ในตัปปุริสสมาส ใช้อาลปนะ เป็น มาเต, ธีเต เหมือนคำว่า ติสฺสมาเต, เทวมาเต, เทวธีเต เป็นตัวอย่าง

มโนคณศัพท์

(๖๙) ศัพท์ ๑๒ ศัพท์ มี **มน** ศัพท์เป็นต้น จะว่าต่อไปนี้เรียกว่า **มโนคณะ** เพราะเป็นหมู่แห่ง **มน** ศัพท์ มีวิธีแจกเหมือน **มน** ศัพท์ แต่วิธีแจกนั้นก็ไม่ผิดกับ **อ** การันต์ ในปุลิงค์และนปุสกลิงค์ที่กล่าวแล้วข้างต้นนัก แปลกอยู่ ๕ วิภัตติ คือ

นา กับ **สฺมา** เป็น **อา**,

ส ทั้ง ๒ เป็น **โอ**,

สฺมึ เป็น **อิ**,

แล้วลง **ส** อาคม เป็น **สา** เป็น **โส** เป็น **สิ** เอา **อำ** เป็น **โอ** ได้บ้าง เหมือนคำว่า

อทาเน กุรุเต มโน (ชโน ชน) ย่อมทำซึ่งใจในความไม่ให้

ยโส ลทฺธา น มชฺเชยฺย (ชน) ได้แล้วซึ่งยศไม่พึงเมา เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อศัพท์เหล่านี้เข้าสมาสแล้วเอาสระที่สุดของตนเป็น **โอ** ได้ เหมือนคำว่า

มโนคโณ หมู่แห่งมนะ

อโยมยำ ของบุคคลทำด้วยเหล็ก

เตโชธาตุ ธาตุคือไฟ

สิโรรุโห อวัยวะที่งอกบนหัว (ผม) เป็นต้น

ศัพท์ชื่อมโนคณะ

มน	ใจ	เตช	เดช
อย	เหล็ก	ปย	น้ำนม
อุร	อก	ยส	ยศ
เจต	ใจ	วจ	วาจา
ตป	ความร้อน	วย	วัย
ตม	มืด	สิร	หัว

มน ศัพท์ที่เป็นปุลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	มโน	มนา
ทุ.	มนํ (มโน)	มเน
ต.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส	มนานํ
ปญ.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส	มนานํ
ส.	มนสิ	มเนสุ
อา.	มน	มนา

มน (ใจ) เป็นได้ทั้ง ปุ. ละ นปุ. นอกนั้นเป็น ปุ. อย่างเดียว

(มน, อย, อุร, เจต มักใช้เฉพาะเอกวจนะ)

มน ศัพที่เป็นนปุสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	มนำ	มนานิ
ทุ.	มนำ (มโน)	มนานิ
ต.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส	มนานำ
ปญ.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส	มนานำ
ส.	มนสิ	มเนสุ
อา.	มน	มนานิ

(บางคราวศัพท์ที่มี **อ** เป็นที่สุด จะเป็น มโนคณะ หรือมิใช่ก็ตาม อยู่ข้างหน้า

เอา **นา** วิภัตติ เป็น **โส** ได้บ้าง อุ. **สุตฺตโส, พฺยญฺชนโส, อุปายโส, สพฺพโส, ฉานโส, ถามโส**

เอา **สฺมา** เป็น **โส** ได้บ้าง อุ. **ทีฆโส, อุรโส**)

(๗๐) **กมฺม (กรรม) เป็นนปุ๎สกลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.	**พหุ.**	
ป.	กมฺมำ	กมฺมานิ	
ทุ.	กมฺมำ	กมฺมานิ	
ต.	กมฺมุนา	กมฺเมหิ	กมฺเมภิ
จ.	กมฺมุโน	กมฺมานำ	
ปญ.	กมฺมุนา	กมฺเมหิ	กมฺเมภิ
ฉ.	กมฺมุโน	กมฺมานำ	
ส.	กมฺมนิ	กมฺเมสุ	
อา.	กมฺม	กมฺมานิ	

(๗๑) โค (โค) สามัญ ไม่นิยมว่า ผู้, เมีย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	โค	คาโว
ทุ.	คาวํ คาวุ	คาโว
ต.	คาเวน	โคหิ โคภิ
		คาเวหิ คาเวภิ
จ.	คาวสฺส	คุนฺนํ คาวานํ
ปญ.	คาวสฺมา คาวมฺหา	โคหิ โคภิ
	คาวา	คาเวหิ คาเวภิ
ฉ.	คาวสฺส	คุนฺนํ คาวานํ
ส.	คาวสฺมึ คาวมฺหิ คาเว	โคสุ คาเวสุ
อา.	คาว	คาโว

โค เมื่อเป็นปุลิงค์แปลงเป็น **โคณ** แจกอย่าง **ปุริส** เมื่อเป็นอิตถีลิงค์แปลงเป็น **คาวี** แจกอย่าง **นารี**

(๗๒) **ศัพท์ทั้งหลาย ๖ คือ**

ปุม ชาย **มฆว** ชื่อพระอินทร์
สา หมา (ไม่นิยมว่า ผู้เมีย) **ยุว** ชายหนุ่ม
อทฺธา กาลยืดยาว **สข** เพื่อน

ปุม เป็นปุลิงค์ มีที่ใช้บ้างแต่ **ป. เอก. ปุมา**

สา เป็นคำกลางๆ ไม่นิยมว่าตัวผู้ตัวเมีย เหมือน **โค** ศัพท์ มีที่ใช้แต่ **ป. เอก. สา** ในปุลิงค์ใช้เป็น **สุนข** ในอิตถีลิงค์ใช้เป็น **สุนขี**

อทฺธา เป็นปุลิงค์ มีที่ใช้แต่ **ป. เอก. อทฺธา, ทุ. อทฺธานำ, ต. อทฺธุนา, จ.ฉ.อทฺธุโน, ส.อทฺธาเน**

มฆว เป็นปุลิงค์มีที่ใช้แต่ **ป. มฆวา**

ยุว เป็นทฺวิลิงค์ ในปุลิงค์ใช้มากแต่ **ป. เอก ยุวา** ในอิตถีลิงค์ เป็น **ยุวตี** แจกตาม **นารี**

สข เป็นทฺวิลิงค์ ในปุลิงค์ใช้มากแต่ **เอก. ป. สขา** ในอิตถีลิงค์ เป็น **สขี** แจกตาม **อี** การันต์ในลิงค์นั้น

สังขยา

(๗๓) ศัพท์ที่เป็นเครื่องกำหนดนับนามนามชื่อ **สังขยา** สังขยาแบ่งเป็น ๒ คือ

- **ปกติสังขยาอย่าง ๑**
- **ปูรณสังขยาอย่าง ๑**

ปกติสังขยา นับโดยปกติ เป็นต้นว่า หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า สำหรับนับนามนามให้รู้ว่ามีประมาณเท่าใด

ปูรณสังขยา สำหรับนับนามนามที่เต็มในที่นั้นๆ คือนับเป็นชั้นๆ เป็นต้นว่า ที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ ที่ห้า

ปกติสังขยานี้ ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ท่านแบ่งเป็น ๒ พวก ตั้งแต่ **เอก** ถึง **จตุ** จัดเป็น **สัพพนาม** ตั้งแต่ **ปญฺจ** ไปเป็น **คุณนาม**

ส่วนปูรณสังขยาเป็น**คุณนามแท้**

(๗๔) วิธีนับปกติสังขยา อย่างนี้

เอก	๑	โสฬส	๑๖
ทฺวิ	๒	สตฺตรส	๑๗
ติ	๓	อฏฺฐารส	๑๘
จตุ	๔	เอกูนวีสติ, อูนวีส	๑๙
ปญฺจ	๕	วีส, วีสติ	๒๐
ฉ	๖	เอกวีสติ	๒๑
สตฺต	๗	ทฺวาวีสติ, พาวีสติ	๒๒
อฏฺฐ	๘	เตวีสติ	๒๓
นว	๙	จตุวีสติ	๒๔
ทส	๑๐	ปญฺจวีสติ	๒๕
เอกาทส	๑๑	ฉพฺพีสติ	๒๖
ทฺวาทส, พารส	๑๒	สตฺตวีสติ	๒๗
เตรส	๑๓	อฏฺฐวีสติ	๒๘
จตุทฺทส, จุทฺทส	๑๔	เอกูนตึส, อูนตึส	๒๙
ปญฺจทส, ปณฺณรส	๑๕	ตึส, ตึสติ	๓๐

เอกตฺตึส	๓๑	ฉจตฺตาฬีส	๔๖
ทฺวตฺตึส, พตฺตึส	๓๒	สตฺตจตฺตาฬีส	๔๗
เตตฺตึส	๓๓	อฏฺฐจตฺตาฬีส	๔๘
จตุตฺตึส	๓๔	เอกูนปญฺญาส, อูนปญฺญาส	๔๙
ปญฺจตฺตึส	๓๕		
ฉตฺตึส	๓๖	ปญฺญาส, ปณฺณาส	๕๐
สตฺตตฺตึส	๓๗	สฏฺฐี	๖๐
อฏฺฐตฺตึส	๓๘	สตฺตติ	๗๐
เอกูนจตฺตาฬีส, อูนจตฺตาฬีส	๓๙	อสีติ	๘๐
		นวุติ	๙๐
จตฺตาฬีส, ตาฬีส	๔๐	สตํ	ร้อย
เอกจตฺตาฬีส	๔๑	สหสฺสํ	พัน
เทฺวจตฺตาฬีส	๔๒	ทสสหสฺสํ	หมื่น
เตจตฺตาฬีส	๔๓	สตสหสฺสํ, ลกฺขํ	แสน
จตุจตฺตาฬีส	๔๔	ทสสตสหสฺสํ	ล้าน
ปญฺจจตฺตาฬีส	๔๕	โกฏิ	โกฏิ

เอกสังขยา เป็นเอกวจนะอย่างเดียว

เอกสัพพนาม เป็นทฺวิวจนะ

ตั้งแต่ **ทฺวิ** จนถึง **อฏฺฐารส** เป็นพหุวจนะอย่างเดียว เป็น ๓ ลิงค์

ตั้งแต่ **เอกูนวีสติ** จนถึง **อฏฺฐนวุติ** เป็นเอกวจนะ อิตถีลิงค์อย่างเดียว แม้เข้ากับศัพท์ที่เป็นพหุวจนะลิงค์อื่น ก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนไปตาม

ปกติสังขยาจัดเป็นนาม ดังนี้

ตั้งแต่ **เอก** (๑) ถึง **จตุ** (๔) จัดเป็น **สัพพนาม**
ตั้งแต่ **ปญฺจ** (๕) ถึง **อฏฺฐนวุติ** (๙๘)
เป็น **คุณนามอย่างเดียว**
ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** (๙๙) ขึ้นไป เป็น **นามนาม**

ส่วนปูรณสังขยา เป็นคุณนามแท้

ปกติสังขยาจัดเป็นลิงค์ ดังนี้

ตั้งแต่ **เอก** (๑) ถึง **อฏฺฐารส** (๑๘) เป็นได้ทั้ง **๓ ลิงค์**
ตั้งแต่ **เอกูนวีสติ** (๑๙) **อฏฺฐนวุติ** (๙๘)
เป็น **อิตถีลิงค์อย่างเดียว**
ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** (๙๙) ขึ้นไป เป็น **นปุสกลิงค์**
อย่างเดียว
เฉพาะ **โกฏิ** (โกฏิ) เป็น **อิตถีลิงค์ อย่างเดียว**

วิธีแจกปกติสังขยา

(๗๕) **เอก ศัพท์ แจกอย่างนี้**

	ปุ.	**อิตฺ.**	**นปุ.**
	เอก.	**เอก.**	**เอก.**
ป.	เอโก	เอกา	เอกํ
ทุ.	เอกํ	เอกํ	เอกํ
ต.	เอเกน	เอกาย	เอเกน
จ.	เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ปญฺ.	เอกสฺมา	เอกาย	เอกสฺมา
	เอกมฺหา		เอกมฺหา
ฉ.	เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ส.	เอกสฺมึ	เอกาย	เอกสฺมึ
	เอกมฺหิ		เอกมฺหิ

เอก ศัพท์นี้ ถ้าเป็นสังขยาแจกอย่างนี้

ถ้าเป็นสัพพนาม แจกได้ทั้ง ๒ วจนะ เหมือน **ย** ศัพท์ ในสัพพนามที่จะกล่าวข้างหน้า แปลกจาก

ย ศัพท์ บ้างเล็กน้อยคือ ใน อิตฺ. เอก. จ. ฉ. เอกิสฺสา ส. เอกิสฺสํ

(๗๖) **ทฺวิ ศัพท์ ใน ๓ ลิงค์**
อุภ (๒) ใน ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

	พหุ.	**พหุ.**
ป.	เทฺว	อุโภ
ทุ.	เทฺว	อุโภ
ต.	ทฺวีหิ	อุโภหิ
จ.	ทฺวินฺนํ	อุภินฺนํ
ปญฺ.	ทฺวีหิ	อุโภหิ
ฉ.	ทฺวินฺนํ	อุภินฺนํ
ส.	ทฺวีสุ	อุโภสุ

(๗๗) ติ ศัพท์ แจกอย่างนี้

	ปุ.	อิตฺ.	นปุ.
	พหุ.	พหุ.	พหุ.
ป.	ตโย	ติสฺโส	ตีณิ
ทุ.	ตโย	ติสฺโส	ตีณิ
ต.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
จ.	ติณฺณำ	ติสฺสนฺนำ	ติณฺณำ
	ติณฺณนฺนำ		ติณฺณนฺนำ
ปญ.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
ฉ.	ติณฺณำ	ติสฺสนฺนำ	ติณฺณำ
	ติณฺณนฺนำ		ติณฺณนฺนำ
ส.	ตีสุ	ตีสุ	ตีสุ

(๗๘) **จตุ ศัพท์ แจกอย่างนี้**

	ปุ.	อิต.	นปุ.	
	พหุ.		**พหุ.**	**พหุ.**
ป.	จตฺตาโร	จตุโร	จตสฺโส	จตฺตาริ
ทุ.	จตฺตาโร	จตุโร	จตสฺโส	จตฺตาริ
ต.	จตูหิ		จตูหิ	จตูหิ
จ.	จตุนฺนำ		จตสฺสนฺนำ	จตุนฺนำ
ปญ.	จตูหิ		จตูหิ	จตูหิ
ฉ.	จตุนฺนำ		จตสฺสนฺนำ	จตุนฺนำ
ส.	จตูสุ		จตูสุ	จตูสุ

(๗๙) **ปญฺจ ใน ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้**

	พหุ.	
ป.	ปญฺจ	(ลบโย)
ทุ.	ปญฺจ	
ต.	ปญฺจหิ (ไม่ทีฆะ)	
จ.	ปญฺจนฺนำ	
ปญ.	ปญฺจหิ	
ฉ.	ปญฺจนฺนำ	
ส.	ปญฺจสุ (ไม่ทีฆะ)	

ตั้งแต่ **ฉ** (๖) ถึง **อฏฺฐารส** (๑๘) แจกอย่างนี้

เอกูนวีส ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	
ป.	เอกูนวีสํ	(ลงนิคหิต)
ทุ.	เอกูนวีสํ	
ต.	เอกูนวีสาย	
จ.	เอกูนวีสาย	
ปญ.	เอกูนวีสาย	
ฉ.	เอกูนวีสาย	
ส.	เอกูนวีสาย	

ตั้งแต่ **วีส** (๒๐) ถึง **ปญฺญาส** (๕๐) แจกอย่างนี้
ตั้งแต่ **เอกูนวีสติ** (๑๙) ถึง **อฏฺฐตฺตึสติ** (๓๘) และ
ตั้งแต่ **เอกูนสตฺตติ** (๖๙) ถึง **อฏฺฐนวุติ** (๙๘)

แจกตามแบบ **อิ** การันต์ ในอิตถีลิงค์ (รตฺติ)
ตั้งแต่ **เอกูนสฏฺฐี** (๕๙) ถึง **อฏฺฐสฏฺฐี** (๖๘)

แจกตามแบบ **อี** การันต์ ในอิตถีลิงค์ (นารี)

(๘๐) **ปูรณสังขยา นับในลิงค์ทั้ง ๓ อย่างนี้**

ปุ.	อิตฺ	นปุ.	คำแปล
ปจฺโม	ปจฺมา	ปจฺมํ	ที่ ๑
ทุติโย	ทุติยา	ทุติยํ	ที่ ๒
ตติโย	ตติยา	ตติยํ	ที่ ๓
จตุตฺโถ	จตุตฺถี-ถา	จตุตฺถํ	ที่ ๔
ปญฺจโม	ปญฺจมี-มา	ปญฺจมํ	ที่ ๕
ฉฏฺโจ	ฉฏฺจี-จา	ฉฏฺจํ	ที่ ๖
สตฺตโม	สตฺตมี-มา	สตฺตมํ	ที่ ๗
อฏฺฐโม	อฏฺฐมี-มา	อฏฺฐมํ	ที่ ๘
นวโม	นวมี-มา	นวมํ	ที่ ๙
ทสโม	ทสมี-มา	ทสมํ	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสี-สึ	เอกาทสมํ	ที่ ๑๑
ทฺวาทสโม	ทฺวาทสี	ทฺวาทสมํ	ที่ ๑๒
พารสโม	พารสี	พารสมํ	

เตรสโม	เตรสี	เตรสมฺ	ที่ ๑๓
จตุทฺทสโม	จตุทฺทสี-สึ	จตุทฺทสมฺ	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม	ปณฺณรสี-สึ	ปณฺณรสมฺ	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสี	โสฬสมฺ	ที่ ๑๖
สตฺตรสโม	สตฺตรสี	สตฺตรสมฺ	ที่ ๑๗
อฏฺฐารสโม	อฏฺฐารสี	อฏฺฐารสมฺ	ที่ ๑๘
เอกูนวีสติโม	เอกูนวีสติมา	เอกูนวีสติมฺ	ที่ ๑๙
วีสติโม	วีสติมา	วีสติมฺ	ที่ ๒๐

ปูรณสังขยานี้เป็นคุณนาม แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และเป็นเอกวจนะอย่างเดียว

สัพพนาม

(๘๑) สัพพนามนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ

ปุริสสัพพนาม ๑

วิเสสนสัพพนาม ๑

ปุริสสัพพนาม นั้นเป็นศัพท์สำหรับใช้แทนชื่อคนสัตว์และสิ่งของที่ออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อจะไม่ให้เป็นการซ้ำซาก นับตามบุรุษที่ท่านจัดไว้ในอาขยาต เป็น ๓ คือ **ต** ศัพท์ ๑ **ตุมฺห** ศัพท์ ๑ **อมฺห** ศัพท์ ๑

(๘๒) **วิเสสนสัพพนาม**นั้น คล้ายๆ กับคุณนามแต่มีวิธีแจกไม่เหมือนคุณนาม แบ่งออกเป็น ๒ คือ

- **อนิยม ๑**
- **นิยม ๑**

ศัพท์เหล่านี้ คือ **ย อญฺ อญฺญ อญฺญตร อญฺญตม ปร อปร กตร กตม เอก เอกจฺจ อุภย สพฺพ กึ** เป็น **อนิยม**

ต เอต อิม อมุ เป็น **นิยม**

ย ศัพท์นั้น พิจารณาเห็นว่า ไม่เป็นอนิยมแท้ทีเดียว เพราะเข้ากับ **ตุมฺห อมฺห** ศัพท์ก็ได้ แต่เมื่อประสงค์แปล **ย** ศัพท์ว่า **"ใด"** แล้วก็ดูเหมือน เป็น อนิยมแท้

วิเสสนสัพพนาม ๒ อย่าง ที่กล่าวมานี้ เป็น ๓ ลิงค์ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ในสัพพนามทั้งปวงไม่มีอาลปนะ

วิธีแจกปุริสสัพพนาม

(๘๓) **ต ศัพท์ ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.			**พหุ.**	
ป.	โส			เต	
ทุ.	ตं	นं		เต	เน
ต.	เตน			เตหิ	
จ.	ตสฺส	อสฺส		เตสं	เตสานं
				เนสं	เนสานं
ปญ.	ตสฺมา	อสฺมา	ตมฺหา	เตหิ	
ฉ.	ตสฺส	อสฺส		เตสं	เตสานं
				เนสं	เนสานं
ส.	ตสฺมึ	อสฺมึ	ตมฺหิ	เตสุ	

ต ศัพท์ ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	สา		ตา	
ทุ.	ตำ	นำ	ตา	
ต.	ตาย		ตาหิ	
จ.	ตสฺสา	อสฺสา	ตาสำ	ตาสานำ
	ติสฺสา	ติสฺสาย		
ปญ.	ตาย		ตาหิ	
ฉ.	ตสฺสา	อสฺสา	ตาสำ	ตาสานำ
	ติสฺสา	ติสฺสาย		
ส.	ตายำ	ตสฺสำ	ตาสุ	
	อสฺสำ	ติสฺสำ		

ต ศัพท์ ในนปุ๎สกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	**พหุ.**
ป.	ตं	ตานि
ทุ.	ตं นं	ตานि
ต.	เตน	เตหि
จ.	ตสฺส อสฺส	เตสं เตสานं
		เนสं เนสานं
ปญ.	ตสฺมา อสฺมา ตมฺหา	เตหि
ฉ.	ตสฺส อสฺส	เตสं เตสานं
		เนสं เนสานं
ส.	ตสฺมึ อสฺมึ ตมฺหि	เตสุ

(๘๔) ตุมฺห (ท่าน) ทั้งสองลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน ดังนี้

	เอก.				พหุ.	
ป.	ตฺวํ	ตุวํ			ตุมฺเห	โว
ทุ.	ตํ	ตฺวํ	ตุวํ		ตุมฺเห	โว
ต.	ตยา	ตฺวยา	เต		ตุมฺเหหิ	โว
จ.	ตุยฺห	ตุมฺหํ	ตว	เต	ตุมฺหากํ	โว
ปญ.	ตยา				ตุมฺเหหิ	
ฉ.	ตุยฺหํ	ตุมฺหํ	ตว	เต	ตุมฺหากํ	โว
ส.	ตยิ	ตฺวยิ			ตุมฺเหสุ	

(๘๕) **อมฺห (ข้า) ทั้งสองลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน ดังนี้**

	เอก.					พหุ.		
ป.	อหํ					มยํ	โน	
ทุ.	มํ	มมํ				อมฺเห	โน	
ต.	มยา	เม				อมฺเหหิ	โน	
จ.	มยฺหํ	อมฺหํ	มม	มมํ	เม	อมฺหากํ	อสฺมากํ	โน
ปญ.	มยา					อมฺเหหิ		
ฉ.	มยฺหํ	อมฺหํ	มม	มมํ	เม	อมฺหากํ	อสฺมากํ	โน
ส.	มยิ					อมฺเหสุ		

วิธีแจกอนิยมวิเสสนสัพพนาม

(๘๖) ย ศัพท์ (ใด) ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.	
ป.	โย	เย	
ทุ.	ยं	เย	
ต.	เยน	เยหิ	
จ.	ยสฺส	เยสं	เยสานं
ปญ.	ยสฺมา ยมฺหา	เยหิ	
ฉ	ยสฺส	เยสं	เยสานं
ส.	ยสฺมึ ยมฺหิ	เยสุ	

ย ศัพท์ (ใด) ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.	
ป.	ยา	ยา	
ทุ.	ยं	ยา	
ต.	ยาย	ยาหิ	
จ.	ยสฺสา	ยาสं	ยาสานं
ปญ.	ยาย	ยาหิ	
ฉ.	ยสฺสา	ยาสं	ยาสานं
ส.	ยสฺสं	ยาสุ	

ย ศัพท์ (ใด) ในนปุสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.	
ป.	ยṃ		ยานิ	
ทุ.	ยṃ		ยานิ	
ต.	เยน		เยหิ	
จ.	ยสฺส		เยสṃ	เยสานṃ
ปญฺ.	ยสฺมา	ยมฺหา	เยหิ	
ฉ	ยสฺส		เยสṃ	เยสานṃ
ส.	ยสฺมึ	ยมฺหิ	เยสุ	

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน ย ศัพท์

อญฺญ	อื่น
อญฺญตร	คนใดคนหนึ่ง
อญฺญตม	คนใดคนหนึ่ง
ปร	อื่น
อปร	อื่นอีก
กตร	คนไหน
กตม	คนไหน
เอก	คนหนึ่ง, พวกหนึ่ง
เอกจฺจ	บางคน, บางพวก
อุภย	ทั้งสอง
สพฺพ	ทั้งปวง
กึ	ใคร, อะไร

(๘๗) **กึ** ศัพท์ (ใคร, อะไร) คงรูปเป็น **กึ** อยู่แต่ใน **นปุ. ป. ทุ. เอกฺ** เท่านั้น นอกนั้นแปลงเป็น **ก** แล้ว แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เหมือน **ย** ศัทพ์

กึ ศัพท์ ที่มี **จิ** ต่อท้าย

เอกวจนะ แปลว่า **น้อย, บางคน, บางสิ่ง**

พหุวจนะ แปลว่า **บางพวก, บางเหล่า**

กึ ศัพท์ในปุลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก.	**พหุ.**
ป.	โกจิ	เกจิ
ทุ.	กญฺจิ	เกจิ
ต.	เกนจิ	เกหิจิ
จ.	กสฺสจิ	เกสญฺจิ เกสานญฺจิ
ปญ.	กสฺมาจิ กมฺหาจิ	เกหิจิ
ฉ.	กสฺสจิ	เกสญฺจิ เกสานญฺจิ
ส.	กสฺมิญฺจิ กมฺหิจิ	เกสุจิ

กึ ศัพท์ในอิตถีลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก.	**พหุ.**	
ป.	กาจิ	กาจิ	
ทุ.	กญฺจิ	กาจิ	
ต.	กายจิ	กาหิจิ	
จ.	กสฺสาจิ	กาสญฺจิ	กาสานญฺจิ
ปญ.	กายจิ	กาหิจิ	
ฉ.	กสฺสาจิ	กาสญฺจิ	กาสานญฺจิ
ส.	กสฺมิญฺจิ	กาสุจิ	

กึ ศัพท์ ใน นปุสกลิงค์ ที่มี จิ ต่อท้าย แจกอย่างนี้

	เอก	**พหุ**
ป.	กิญฺจิ	กานิจิ
ทุ.	กิญฺจิ	กานิจิ
ต.	เกนจิ	เกหิจิ
จ.	กสฺสจิ	เกสญฺจิ เกสานญฺจิ
ปญ.	กสฺมาจิ กมฺหาจิ	เกหิจิ
ฉ,	กสฺสจิ	เกสญฺจิ เกสานญฺจิ
ส.	กสฺมิญฺจิ กมฺหิจิ	เกสุจิ

กึ ศัพท์ที่มี **ย** นำหน้า **จิ** ต่อท้าย แปลว่า **คนใดคนหนึ่ง** หรือ **สิ่งใดสิ่งหนึ่ง**

(ปุ. โย โกจิ, อิตฺ. ยา กาจิ, นปุ. ยงฺกิญฺจิ)

กึ ศัพท์ ถ้าเป็นคำถามแปลว่า **หรือ (กึ ปเนตฺถ อาวุโส ปฏิรูปํ** ดูก่อนอาวุโส ก็ ข้อนั่น สมควรหรือ)

กึ ศัพที่เป็นคำถามถึงเหตุที่เป็น แปลว่า **ทำไม (กึ ปาลิต ปมชฺชสิ** ดูก่อนปาลิต ทำไม (ท่าน) ประมาทอยู่)

วิธีแจกนิยมวิเสสนสัพพนาม

(๘๘) **เอต ศัพท์ (นั่น) ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	เอโส		เอเต	
ทุ.	เอตํ	เอนํ	เอเต	
ต.	เอเตน		เอเตหิ	
จ.	เอตสฺส		เอเตสํ	เอเตสานํ
ปญ.	เอตสฺมา	เอตมฺหา	เอเตหิ	
ฉ.	เอตสฺส		เอเตสํ	เอเตสานํ
ส.	เอตสฺมึ	เอตมฺหิ	เอเตสุ	

เอต ศัพท์ (นั่น) ในอิตถีลิงค์แจกอย่างนี้

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	เอสา		เอตา	
ทุ.	เอตํ	เอนํ	เอตา	
ต.	เอตาย		เอตาหิ	
จ.	เอตสฺสา เอติสฺสา เอติสฺสาย		เอตาสํ	เอตาสานํ
ปญ.	เอตาย		เอตาหิ	
ฉ.	เอตสฺสา เอติสฺสา เอติสฺสาย		เอตาสํ	เอตาสานํ
ส.	เอตสฺสํ	เอติสฺสํ	เอตาสุ	

เอต ศัพท์ (นั่น) ในนปุสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	เอตๆ		เอตานิ	
ทุ.	เอตๆ	เอนๆ	เอตานิ	
ต.	เอเตน		เอเตหิ	
จ.	เอตสฺส		เอเตสๆ	เอเตสานๆ
ปญ.	เอตสฺมา	เอตมฺหา	เอเตหิ	
ฉ.	เอตสฺส		เอเตสๆ	เอเตสานๆ
ส.	เอตสฺมึ	เอตมฺหิ	เอเตสุ	

(๘๙) อิม ศัพท์ (นี้) ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.			พหุ.	
ป.	อยं			อิเม	
ทุ.	อิมं			อิเม	
ต.	อิมินา	อเนน		อิเมหิ	
จ.	อิมสฺส	อสฺส		อิเมสं	อิเมสานं
ปญ.	อิมสฺมา	อิมมฺหา	อสฺมา	อิเมหิ	
ฉ.	อิมสฺส	อสฺส		อิเสมं	อิเมสานं
ส.	อิมสฺมึ	อิมมฺหิ	อสฺมึ	อิเมสุ	

อิม ศัพท์ (นี้) ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.			พหุ	
ป.	อยं			อิมา	
ทุ.	อิมं			อิมา	
ต.	อิมาย			อิมาหิ	
จ.	อิมิสฺสา	อิมิสฺสาย	อสฺสา	อิมาสं	อิมาสานं
ปญ.	อิมาย			อิมาหิ	
ฉ.	อิมิสฺสา	อิมิสฺสาย	อสฺสา	อิมาสं	อิมาสานं
ส.	อิมิสฺสं	อสฺสं		อิมาสุ	

อิม ศัพท์ (นี้) ในนปุสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.			พหุ.	
ป.	อิทำ			อิมานิ	
ทุ.	อิทำ	อิมำ		อิมานิ	
ต.	อิมินา	อเนน		อิเมหิ	
จ.	อิมสฺส	อสฺส		อิเมสำ	อิเมสานำ
ปญ.	อิมสฺมา	อิมมฺหา	อสฺมา	อิเมหิ	
ฉ.	อิมสฺส	อสฺส		อิเมสำ	อิเมสานำ
ส.	อิมสฺมึ	อิมมฺหิ	อสฺมึ	อิเมสุ	

(๙๐) **อมุ ศัพท์ (โน้น) ในปุลิงค์ แจกอย่างนี้**

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	อมุ		อมู	
ทุ.	อมุ๋		อมู	
ต.	อมุนา		อมูหิ	
จ.	อมุสฺส	อมุโน	อมูสํ	อมูสานํ
ปญ.	อมุสฺมา	อมุมฺหา	อมูหิ	
ฉ.	อมุสฺส	อมุโน	อมูสํ	อมูสานํ
ส.	อมุสฺมึ	อมุมฺหิ	อมูสุ	

อมุ ศัพท์ (โน้น) ในอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	**พหุ.**
ป.	อมุ	อมู
ทุ.	อมุ๎	อมู
ต.	อมุยา	อมูหิ
จ.	อมุสฺสา	อมูสๆ อมูสานๆ
ปญ.	อมุยา	อมูหิ
ฉ.	อมุสฺสา	อมูสๆ อมูสานๆ
ส.	อมุสฺสๆ	อมูสุ

อมุ ศัพท์ (โน้น) ในนปุสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		**พหุ.**	
ป.	อทุ		อมูนิ	
ทุ.	อทุ		อมูนิ	
ต.	อมุนา		อมูหิ	
จ.	อมุสฺส	อมุโน	อมูสํ	อมูสานํ
ปญ.	อมุสฺมา	อมุมฺหา	อมูหิ	
ฉ.	อมุสฺส	อมุโน	อมูสํ	อมูสานํ
ส.	อมุสฺมึ	อมุมฺหิ	อมูสุ	

อมุ ศัพท์นี้ อาเทสเป็น **อสุ** บ้างก็ได้ **อมุ** และ **อสุ** ทั้ง ๒ ถ้ามี **ก** เป็นที่สุด เป็น **อมุก อสุก** ดังนี้ แจกตามแบบ **ย** ศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ **อมุ** และ **อสุ** ที่มี **ก** เป็นที่สุด ท่านใช้มากกว่าที่ไม่มี **ก**

อัพยยศัพท์

(๙๑) ยังมีศัพท์อีกจำพวกหนึ่งจะแจกด้วยวิภัตติทั้ง ๗ แปลงรูปไปต่างๆ เหมือนนามทั้ง ๓ ไม่ได้ คงรูปอยู่เป็นอย่างเดียว ศัพท์เหล่านี้เรียกว่า **อัพยยศัพท์ๆ** นี้ เป็น **อุปสัคบ้าง นิบาตบ้าง ปัจจัยบ้าง**

อุปสัค นั้น สำหรับใช้นำหน้านามและกิริยาให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านาม มีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากิริยา มีอาการคล้ายกิริยาวิเสสนะ

อุปสัค มี ๒๐ ตัว

อติ	ยิ่ง เกิน ล่วง
อธิ	ยิ่ง ใหญ่ ทับ
อนุ	น้อย ภายหลัง ตาม

อป ปราศ หลีก
อปิ หรือ **ปิ** ใกล้ บน
อภิ ยิ่ง ใหญ่ จำเพาะ ข้างหน้า
อว หรือ **โอ** ลง
อา ทั่ว ยิ่ง กลับความ
อุ ขึ้น นอก
อุป เข้าไป ใกล้ มั่น
ทุ ชั่ว ยาก
นิ เข้า ลง
นิ ไม่มี ออก
ป ทั่ว ข้างหน้า ก่อน ออก
ปฏิ เฉพาะ ตอบ ทวน กลับ
ปรา กลับความ
ปริ รอบ
วิ วิเศษ แจ้ง ต่าง
สํ พร้อม กับ ดี
สุ ดี งาม ง่าย

นิบาต

(๙๒) นิบาตนั้นสำหรับลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กริยาศัพท์บ้าง บอกอาลปนะ กาล ที่ ปริจเฉท อุปไมย ปฏิเสธ ความได้ยินเล่าลือ ความปริกัป ความถาม ความรับ ความเตือน เป็นต้น

นิบาตบอกอาลปนะ มี ๑๐ ตัว

ยคฺเฆ สรวมชีพ, ขอเดชะ

ภนฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ภทนฺเต ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
} (ผู้น้อยพูดกับผู้ใหญ่)

ภเณ แน่ะพนาย (คนผู้ดีเรียกคนใช้)

อมฺโภ ผู้เจริญ (ใช้เรียกชายด้วยวาจาสุภาพ)

อาวุโส ดูก่อนผู้มีอายุ (พระพรรษาแก่เรียกพระพรรษาอ่อน, พระเรียกคฤหัสถ์)

เร เว้ย โว้ย (เรียกคนเลวทราม)

อเร เว้ย โว้ย (เรียกคนเลวทราม)

เห เฮ้ย (เรียกคนเลวทราม)

เช แม่ (คำเรียกสาวใช้)

นิบาตบอกกาล มี ๙ ตัว

อถ	ครั้งนั้น	**หิยฺโย**	วันวาน
ปาโต	เช้า	**เสฺว**	วันพรุ่ง
ทิวา	วัน	**สมฺปติ**	บัดเดี๋ยวนี้
สายํ	เย็น	**อายตึ**	ต่อไป
สุเว	ในวัน		

นิบาตบอกที่ มี ๑๖ ตัว

อุทฺธํ	เบื้องบน	**อโธ**	เบื้องต่ำ
อุปริ	เบื้องบน	**เหฏฺฐา**	ภายใต้
อนฺตรา	ระหว่าง	**โอรํ**	ฝั่งใน
อนฺโต	ภายใน	**ปารํ**	ฝั่งนอก
ติโร	ภายนอก	**หุรํ**	โลกอื่น
พหิ	ภายนอก	**สมฺมุขา**	ต่อหน้า
พหิทฺธา	ภายนอก	**ปรมฺมุขา**	ลับหลัง
พาหิรา	ภายนอก	**รโห**	ที่ลับ

นิบาตบอกปริจเฉท มี ๑๐ ตัว

กีว เพียงไร
ยาว เพียงใด
ตาว เพียงนั้น
ยาวเทว เพียงใดนั่นเทียว
ตาวเทว เพียงนั้นนั่นเทียว
ยาวตา มีประมาณเพียงใด
ตาวตา มีประมาณเพียงนั้น
กิตฺตาวตา มีประมาณเท่าใด
เอตฺตาวตา มีประมาณเท่านั้น
สมนฺตา รอบคอบ

นิบาตบอกอุปมาอุปไมย มี ๖ ตัว

วิย ราวกะ
อิว เพียงดัง
ยถา ฉันใด
เสยฺยถา ฉันใด
ตถา ฉันนั้น
เอวํ ฉันนั้น

นิบาตบอกประการ มี ๓ ตัว

เอวํ ด้วยประการนั้น **กถํ** ด้วยประการไร
ถตา ด้วยประการนั้น

นิบาตบอกปฏิเสธ มี ๗ ตัว

น	ไม่	**เอว**	นั่นเทียว
โน	ไม่	**วินา**	เว้น
มา	อย่า	**อลํ**	พอ, อย่าเลย
ว	เทียว		

นิบาตบอกความได้ยินเล่าลือ มี ๓ ตัว

กิร	ได้ยินว่า	**สุทฺ**	ได้ยินว่า
ขลุ	ได้ยินว่า		

นิบาตบอกปริกัป (คาดคะเน) มี ๖ ตัว

เจ	หากว่า	**อถ**	ถ้าว่า
ยทิ	ผิว่า	**อปฺเปว นาม**	ชื่อแม้ไฉน
สเจ	ถ้าว่า	**ยนฺนูน**	กระไรหนอ

นิบาตบอกความถาม มี ๘ ตัว

กึ	หรือ, อะไร	**นนุ**	มิใช่หรือ
กถं	อย่างไร	**อุทาหุ**	หรือว่า
กจฺจิ	แลหรือ	**อาทู**	หรือว่า
นุ	หนอ	**เสยฺยถีทं**	อย่างไรนี้

นิบาตบอกความรับ มี ๒ ตัว

อาม	เออ	**อามนฺตา**	เออ

นิบาตบอกความเตือน มี ๓ ตัว

อิงฺฆ	เชิญเถิด	**หนฺท**	เอาเถิด
ตคฺฆ	เอาเถิด		

นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยค มีอัตถะเป็นอเนก มี ๘ ตัว

จ	ด้วย, อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	**วา**	หรือ, บ้าง
		ปน	ส่วนว่า, ก็

อปิ แม้, บ้าง **อปิจ** เออก็
หิ ก็, จริงอยู่, เพราะว่า **อถวา** อีกอย่างหนึ่ง
ตุ ส่วนว่า, ก็

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม มี ๗ ตัว

นุ หนอ **โข** แล
สุ สิ **วต** หนอ
เว เว้ย **หเว** เว้ย
โว โว้ย

นิบาตมีเนื้อความต่างๆ มี ๓๑ ตัว

อญฺญทตฺถุ โดยแท้ **นูน** แน่
อโถ อนึ่ง **นานา** ต่างๆ
อทฺธา แน่แท้ **ปจฺฉา** ภายหลัง
อวสฺสํ แน่แท้ **ปฏฺฐาย** ตั้งก่อน
อโห โอ **อาวี** แจ้ง
อารา ไกล **อุจฺจ** สูง
นีจ ต่ำ

อิติ เพราะเหตุนั้น, ว่าดังนี้, ด้วยประการนี้, ชื่อ
กิญฺจาปิ แม้น้อยหนึ่ง
กฺวจิ บ้าง
มิจฺฉา ผิด
มุธา เปล่า
มุสา เท็จ
สกึ คราวเดียว
สตกฺขตฺตุ ร้อยคราว
ปภุติ จำเดิม
ปุน อีก
ปุนปฺปุนํ บ่อยๆ
ภิยฺโย ยิ่ง
ภิยฺโยโส โดยยิ่ง
สทฺธึ พร้อม, กับ
สณิกํ ค่อยๆ
สยํ เอง
สห กับ
สามํ เอง

ปัจจัยในอัพยยศัพท์

(๙๓) ปัจจัยนั้นลงท้ายนามศัพท์ เป็นเครื่องหมายวิภัตติบ้าง ลงท้ายธาตุ เป็นเครื่องหมายกิริยาบ้าง อย่างนี้

ปัจจัยที่ลงท้ายนามศัพท์มี ๑๗ ตัว ดังนี้

โต ปัจจัย เป็นเครื่องหมายตติยาวิภัตติ แปลว่า **ข้าง** เป็นเครื่องหมายปัญจมีวิภัตติ แปลว่า แต่ เป็นต้น ดังนี้

สพฺพโต แต่-ทั้งปวง
อญฺญโต แต่-อื่น
อญฺญตรโต แต่-อันใดอันหนึ่ง
อิตรโต แต่-นอกนี้
เอกโต ข้างเดียว
อุภโต ข้างทั้งสอง
ปรโต ข้างอื่น

ตโต แต่-นั้น
เอโต แต่-นั่น
อโต แต่-นั่น
อิโต แต่-นี้
อปรโต ข้างอื่นอีก
ปุรโต ข้างหน้า
ปจฺฉโต ข้างหลัง
ทกฺขิณโต ข้างขวา
วามโต ข้างซ้าย
อุตฺตรโต ข้างเหนือ
อธรโต ข้างล่าง
ยโต แต่-ใด
อมุโต แต่-โน้น
กตรโต แต่-อะไร
กุโต แต่-ไหน

ปัจจัยทั้งหลาย คือ ตฺร ตฺถ ห ธ ธิ หึ หำ หิญฺจนำ ว เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ แปลตามสัตตมี ดังนี้

สพฺพตฺร	ใน-ทั้งปวง	**อตฺถ**	ใน-นี้
สพฺพตฺถ	ใน-ทั้งปวง	**เอกตฺร**	ใน-เดียว
สพฺพธิ	ใน-ทั้งปวง	**เอกตฺถ**	ใน-เดียว
อญฺญตฺร	ใน-อื่น	**อุภยตฺร**	ใน-สอง
อญฺญตฺถ	ใน-อื่น	**อุภยตฺถ**	ใน-สอง
ยตฺร	ใน-ใด	**เอตฺถ**	ใน-นี้
ยตฺถ	ใน-ใด	**อิธ**	ใน-นี้
ยหึ	ใน-ใด	**อิห**	ใน-นี้
ยหำ	ใน-ใด	**กตฺร**	ใน-ไหน
ตตฺร	ใน-นั้น	**กตฺถ**	ใน-ไหน
ตตฺถ	ใน-นั้น	**กุหึ**	ใน-ไหน
ตหึ	ใน-นั้น	**กุหำ**	ใน-ไหน
ตหำ	ใน-นั้น	**กุหิญฺจนำ**	ใน-ไหน
อตฺร	ใน-นี้	**กฺว**	ใน-ไหน

ปัจจัยทั้งหลาย คือ **ทา ทานิ รหิ ธุนา ทาจนํ ชฺช ชฺชุ** เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติลงในกาล ดังนี้

สพฺพทา	ในกาลทั้งปวง
สทา	ในกาลทุกเมื่อ
เอกทา	ในกาลหนึ่ง, บางที
ยทา	ในกาลใด, เมื่อใด
ตทา	ในกาลนั้น, เมื่อนั้น
กทา	ในกาลไร, เมื่อไร
กทาจิ	ในกาลไหน, บางคราว
อิทานิ	ในกาลนี้ เดี๋ยวนี้
เอตรหิ	ในกาลนี้, เดี๋ยวนี้
กรหจิ	ในกาลไหนๆ, บางครั้ง
อธุนา	ในกาลนี้, เมื่อกี้
กุทาจนํ	ในกาลไหน
อชฺช	ในวันนี้

สชฺชุ ในวันมีอยู่, วันนี้
ปรชฺชุ ในวันอื่น
อปรชฺชุ ในวันอื่นอีก

ปัจจัยที่เป็นกิริยากิตก์ ๕ ตัว **ตเว ตุ๎ ตูน ตฺวา ตฺวาน** กับทั้งปัจจัยที่อาเทสออกจาก **ตฺวา** เป็น **อัพยยะ** แจกด้วยวิภัตติไม่ได้ อุ. ดังนี้

กาตเว เพื่ออันทำ
กาตุ๎ ความทำ, เพื่ออันทำ
กาตูน ทำแล้ว
กตฺวา ทำแล้ว
กตฺวาน ทำแล้ว

จบอัพยยศัพท์แต่เพียงเท่านี้

อาขยาต

(๑๐๘) ศัพท์กล่าวกิริยา คือ ความทำเป็นต้นว่า ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ชื่อว่า **อาขยาต** ในอาขยาตนั้น ท่านประกอบด้วย **วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก ปัจจัย** เพื่อเป็นเครื่องหมายเนื้อความให้ชัดเจน

วิภัตติ

(๑๐๙) วิภัตตินั้น ท่านจำแนกไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ **กาล บท วจนะ บุรุษ** จัดเป็น ๘ หมวด ในหมวดหนึ่งๆ มี ๑๒ วิภัตติ อย่างนี้

(วัต-ปัญ-สัต-ป-หิ-อัช-ภะ-กา)

๑. วัตตมานาวิภัตติ (แปลว่า **อยู่, ย่อม, จะ**)

	ปรสฺสปทำ		อตฺตโนปทำ	
	เอก.	**พหุ.**	**เอก.**	**พหุ.**
ป.	ติ	อนฺติ	เต	อนฺเต
ม.	สิ	ถ	เส	วฺเห
อุ.	มิ	ม	เอ	มฺเห

๒. ปัญจมีวิภัตติ (แปลว่า **จง, เถิด, ขอ...จง**)

ป.	ตุ	อนฺตุ	ตำ	อนฺตำ
ม.	หิ	ถ	สฺสุ	วฺโห
อุ.	มิ	ม	เอ	อามฺหเส

๓. สัตตมีวิภัตติ (แปลว่า **ควร, พึง, พึง**)

ป.	เอยฺย	เอยฺยุำ	เอถ	เอรำ
ม.	เอยฺยาสิ	เอยฺยาถ	เอโถ	เอยฺยวฺโห
อุ.	เอยฺยามิ	เอยฺยาม	เอยฺยำ	เอยฺยามฺเห

๔. ปโรกขาวิภัตติ (แปลว่า **แล้ว**)

ป.	อ	อุ	ตฺถ	เร
ม.	เอ	ตฺถ	ตฺโถ	วฺโห
อุ.	อำ	มฺห	อึ	มฺเห

๕. หิยัตตนีวิภัตติ (แปลว่า **แล้ว** ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า **ได้...แล้ว**)

ป.	อา	อู	ตฺถ	ตฺถุ
ม.	โอ	ตฺถ	เส	วฺหำ
อุ.	อำ	มฺห	อึ	มฺหเส

๖. อัชชัตตนีวิภัตติ (แปลว่า **แล้ว** ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า **ได้...แล้ว**)

ป.	อี	อุำ	อา	อู
ม.	โอ	ตฺถ	เส	วฺหำ
อุ.	อึ	มฺหา	อำ	มฺเห

๗. ภวิสสันติวิภัตติ (แปลว่า **จัก**)

ป.	สฺสติ	สฺสนฺติ	สฺสเต	สฺสนฺเต
ม.	สฺสสิ	สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺเห
อุ.	สฺสามิ	สฺสาม	สฺสำ	สฺสามฺเห

๘. กาลาติปัตติวิภัตติ (แปลว่า **จัก...แล้ว** ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า **จักได้...แล้ว**)

ป.	สฺสา	สฺสํสุ	สฺสถ	สฺสึสุ
ม.	สฺเส	สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺเห
อุ.	สฺสํ	สฺสามฺหา	สฺสํ	สฺสามฺหเส

กาล

(๑๑๐) ในอาขยาตนั้น แบ่งกาลที่เป็นประธาน ได้ ๓ กาล คือ

- กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะข้างหน้า เรียกว่า **ปัจจุบันกาล ๑**
- กาลที่ล่วงแล้ว เรียกว่า **อดีตกาล ๑**
- กาลที่ยังไม่มาถึง เรียกว่า **อนาคตกาล ๑**

กาลทั้ง ๓ นั้น แบ่งให้ละเอียดออกอีก ปัจจุบันกาล จัดเป็น ๓ คือ

- **ปัจจุบันแท้ ๑**
- **ปัจจุบันใกล้อดีต ๑**
- **ปัจจุบันใกล้อนาคต ๑**

อดีตกาล จัดเป็น ๓ เหมือนกัน คือ

- **ล่วงแล้วไม่มีกำหนด ๑**
- **ล่วงแล้ววานนี้ ๑**
- **ล่วงแล้ววันนี้ ๑**

อนาคตกาล จัดเป็น ๒ คือ

- **อนาคตของปัจจุบัน ๑**
- **อนาคตของอดีต ๑**

กาลทั้ง ๓ นี้ จะรู้ได้ต้องอาศัยวิภัตติทั้ง ๘ หมวด ที่กล่าวแล้ว

๑. วัตตมานาวิภัตติ บอกปัจจุบันกาล

ปัจจุบันแท้ แปลว่า **อยู่**

อุ. **ภิกฺขุ ธมฺมํ เทเสติ**

ภิกษุ แสดงอยู่ ซึ่งธรรม

ปัจจุบันใกล้อดีต แปลว่า **ย่อม**

อุ. **กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ**

ท่าน **ย่อม**มา แต่ที่ไหน หนอ

ปัจจุบันใกล้อนาคต แปลว่า จะ

อุ. **กึ กโรมิ**

(ข้า) **จะ**ทำ ซึ่งอะไร

๒. **ปัญจมีวิภัตติ บอกความบังคับ ความหวัง ความอ้อนวอน**

บอกความบังคับ แปลว่า **จง**

อุ. **เอวํ วเทหิ**

(เจ้า) จงว่า อย่างนี้

บอกความหวัง แปลว่า **เถิด**

อุ. สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ

สัตว์ ท. ทั้งปวง จงเป็นผู้มีเวรหามิได้เถิด

บอกความอ้อนวอน แปลว่า **ขอ...จง**

อุ. ปพฺพาเชถ มํ ภนฺเต

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ **ขอ** (ท่าน ท.) จงยังข้าพเจ้า ให้บวช

๓. สัตตมีวิภัตติ บอกความยอมตาม ความกำหนด ความรำพึง

บอกความยอมตาม แปลว่า **ควร**

อุ. **ภเชถ ปุริสุตฺตเม**

(ชน) **ควร**คบ ซึ่งบุรุษสูงสุด ท.

บอกความกำหนด แปลว่า **พึง**

อุ. **ปุญฺญญ์-เจ ปุริโส กยิรา**

ถ้าว่า บุรุษ **พึง**ทำ ซึ่งบุญไซร้

บอกความรำพึง แปลว่า **พึง**

อุ. **ยนฺนูนา-หำ ปพฺพชฺเชยฺยำ**

ไฉนหนอ เรา **พึง**บวช

๔. ปโรกขาวิภัตติ

บอกอดีตกาลไม่มีกำหนด แปลว่า **แล้ว**

อุ. **เตนา-ห ภควา**

ด้วยเหตุนั้น พระผู้พระภาคตรัสแล้ว

เตนา-หุ โปราณา

ด้วยเหตุนั้น อาจารย์มีในปางก่อน ท. กล่าวแล้ว

๕. หิยัตตนีวิภัตติ

บอกอดีตกาลตั้งแต่วานนี้ แปลว่า **แล้ว** ถ้ามี อ (อาคม) อยู่หน้าแปลว่า **ได้...แล้ว**

อุ. **ขโณ โว มา อุปจฺจคา**

ขณะ อย่า **ได้**เข้าไปล่วง**แล้ว** ซึ่งท่าน ท.

เอวํ อวจ

(ข้า) **ได้**กล่าว**แล้ว** อย่างนี้

๖. อัชชัตตนีวิภัตติ

บอกอดีตกาลตั้งแต่วันนี้ แปลว่า **แล้ว** ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้าแปลว่า **ได้...แล้ว**

อุ. **เถโร คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ**

พระเถระ เข้าไป**แล้ว** สู่บ้าน เพื่อก้อนข้าว

เอวรูปำ กมฺมำ อกาสึ

(ข้า) **ได้**ทำ**แล้ว** ซึ่งกรรม มีอย่างนี้เป็นรูป

๗. ภวิสสันติวิภัตติ

บอกอนาคตกาลแห่งปัจจุบัน แปลว่า **จัก**

อุ. **ธมฺมำ สุณิสฺสาม**

(ข้า ท.) **จัก**ฟัง ซึ่งธรรม

๘. กาลาติปัตติวิภัตติ

บอกอนาคตกาลของอดีต แปลว่า **จัก...แล้ว**

ถ้ามี **อ** (อาคม) อยู่หน้า แปลว่า **จักได้...แล้ว**

อุ. **โส เจ ยานำ ลภิสฺสา อคจฺฉิสฺสา**

ถ้าว่า เขา **จัก**ได้**แล้ว** ซึ่งยาน ไซร้

(เขา) **จัก**ได้ไป**แล้ว**

บท

(๑๑๑) วิภัตตินั้น แบ่งเป็น ๒ บท คือ

⊙ **ปรัสสบท** บทเพื่อผู้อื่น ๑

⊙ **อัตตโนบท** บทเพื่อตน ๑

ปรัสสบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น **กัตตุวาจก เหตุกัตตุวาจก**

อัตตโนบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น **กัมมวาจก เหตุกัมมวาจก และภาววาจก**

แต่จะนิยมลงเป็นแน่ทีเดียวก็ไม่ได้ บางคราวปรัสสบทเป็นกัมมวาจก และภาววาจกก็มี เหมือนคำบาลีว่า

สทิโส เม น วิชฺชติ.

คนเช่นกับ ด้วยเรา อันใครๆ ย่อมหาไม่ได้.

น จ ลพฺภติ รูเป.

อนึ่ง อันใครๆ ย่อมไม่ได้ ในรูป. เป็นต้น

บางคราวอัตตโนบท เป็นกัตตุวาจกก็มี เหมือนคำบาลีว่า

ปิยโต ชายโต โสโก

ความโศก ย่อมเกิด แต่ของที่รัก. เป็นต้น

วจนะ

(๑๑๒) วิภัตตินั้น จัดเป็นวจนะ ๒ คือ

- **เอกวจนะ ๑**
- **พหุวจนะ ๑**

เหมือนวิภัตตินาม ถ้าศัพท์นามที่เป็นประธานเป็นเอกวจนะ ต้องประกอบกิริยาศัพท์เป็นเอกวจนะตาม ถ้านามศัพท์เป็นพหุวจนะ ก็ต้องประกอบกิริยาศัพท์เป็นพหุวจนะตาม ให้มีวจนะเป็นอย่างเดียวกันอย่างนี้

โส คจฺฉติ เขาไปอยู่

เต คจฺฉนฺติ เขา ท. ไปอยู่

ยกไว้แต่นามศัพท์ ที่เป็นเอกวจนะหลายๆ ศัพท์ รวมกันด้วย “จ” ศัพท์ ใช้กิริยาเป็นพหุวจนะ

บุรุษ

(๑๑๓) วิภัตตินั้น จัดเป็นบุรุษ ๓ คือ

- **ปฐมบุรุษ ๑**
- **มัธยมบุรุษ ๑**
- **อุตตมบุรุษ ๑**

เหมือนปุริสสัพพนาม ถ้าปุริสสัพพนามใด เป็นประธาน ต้องใช้กิริยาประกอบวิภัตติให้ถูกต้องตามปุริสสัพพนามนั้น อย่างนี้

โส ยาติ เขา ไป
ตฺวํ ยาสิ เจ้า ไป
อหํ ยามิ ข้า ไป
ตฺวํ เอหิ เจ้า จงมา
มยํ คจฺฉาม พวกเรา ไป

ธาตุ

(๑๑๔) วิภัตติที่บอก **กาล บท วจนะ บุรุษ** เหล่านี้ สำหรับประกอบกับธาตุ **ธาตุคือกิริยาศัพท์ที่เป็นมูลราก** ท่านจัดรวบรวมไว้เป็น ๘ หมวด ตามพวกที่ประกอบด้วยปัจจัยเป็นอันเดียวกัน

(ภู-รุ-ทิ-สุ-กี-ค-ต-จุ)

๑. หมวด ภู ธาตุ (ลง อ, เอ ปัจจัย)

***ภู** ธาตุ เป็นไปในความมี, ความเป็น (ภู+อ=ภว+ติ) สำเร็จรูปเป็น **ภวติ** ย่อมมี, ย่อมเป็น

***หุ** ธาตุ เป็นไปในความมี, ความเป็น (หุ+อ=โห+ติ) สำเร็จรูปเป็น **โหติ** ย่อมมี, ย่อมเป็น

***สี** ธาตุ เป็นไปในความนอน (สี+อ=เส=สย+ติ) สำเร็จรูปเป็น **เสติ สยติ** ย่อมนอน

---

* อกัมมธาตุ ธาตุไม่เรียกหากรรม

***มรฺ** ธาตุ เป็นไปในความตาย
(มรฺ +อ+ติ) สำเร็ จรูปเป็น **มรติ** ย่อมตาย

ปจฺ ธาตุ เป็นไปในความหุง, ความต้ม
(ปจฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **ปจติ** ย่อมหุง, ย่อมต้ม

อิกฺขฺ ธาตุ เป็นไปในความเห็น
(อิกฺขฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **อิกฺขติ** ย่อมเห็น

ลภฺ ธาตุ เป็นไปในความได้
(ลภฺ+อ+ติ+) สำเร็จรูปเป็น **ลภติ** ย่อมได้

คมฺ ธาตุ เป็นไปในความไป
(คมฺ+อ=คจฺฉ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **คจฺฉติ** ย่อมไป

๒. หมวด รุธฺ ธาตุ (ลง อ, เอ ปัจจัย)

รุธฺ ธาตุ เป็นไปในความกั้น,ความปิด (รุ่ธฺ+อ,เอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **รุนฺธติ รุนฺเธติ** ย่อมปิด

มุจฺ ธาตุ เป็นไปในความปล่อย (มุ่จฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **มุญฺจติ** ย่อมปล่อย

ภุชฺ ธาตุ เป็นไปในความกิน (ภุ่ชฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **ภุญฺชติ** ย่อมกิน

ภิทฺ ธาตุ เป็นไปในความต่อย (ภิ่ทฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **ภินฺทติ** ย่อมต่อย

ลิปฺ ธาตุ เป็นไปในความฉาบ (ลิ่ปฺ+อ+ติ) สำเร็จรูปเป็น **ลิมฺปติ** ย่อมฉาบ

(ลง อ. เอ ปัจจัย+นิคคหิตอาคมหน้าพยัญชนะที่สุดธาตุ)

๓. หมวด ทิวฺ ธาตุ (ลง ย ปัจจัย)

*__ทิวฺ__ ธาตุ เป็นไปในความเล่น
(ทิวฺ+ย=พฺพ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ทิพฺพติ ย่อมเล่น

สิวฺ ธาตุ เป็นไปในความเย็บ
(สิวฺ+ย=พฺพ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สิพฺพติ ย่อมเย็บ

พุธฺ ธาตุ เป็นไปในความตรัสรู้
(พุธฺ+ย=ชฺฌ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
พุชฺฌติ ย่อมตรัสรู้

*__ขี__ ธาตุ เป็นไปในความสิ้น
(ขี+ย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ขียติ ย่อมสิ้น

*__มุหฺ__ ธาตุ เป็นไปในความหลง
(มุหฺ+ย=ยฺห+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มุยฺหติ ย่อมหลง

มุส ธาตุ เป็นไปในความลืม
(มุสฺ+ย=สฺส+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มุสฺสติ ย่อมลืม

รชฺ ธาตุ เป็นไปในความย้อม
(รชฺ+ย=ชฺช+ติ) สำเร็จรูปเป็น
รชฺชติ ย่อมย้อม

*__มุจฺ__ ธาตุ เป็นไปในความหลุด, ความพ้น
(มุจฺ+ย=จฺจ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มุจฺจติ ย่อมหลุด, ย่อมพ้น

*__ภิทฺ__ ธาตุ เป็นไปในความแตก
(ภิทฺ+ย=ชฺช+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ภิชฺชติ ย่อมแตก

๔. หมวด สุ ธาตุ (ลง ณุ, ณา ปัจจัย)

สุ ธาตุ เป็นไปในความฟัง
(สุ+ณา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สุณาติ ย่อมฟัง

วุ ธาตุ เป็นไปในความร้อย
(วุ+ณา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
วุณาติ ย่อมร้อย

สิ ธาตุ เป็นไปในความผูก
(สิ+ณุ=โณ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สิโณติ ย่อมผูก

๕. หมวด กี ธาตุ (ลง นา ปัจจัย)

กี ธาตุ เป็นไปในความซื้อ
(กี+นา+ติ)สำเร็จรูปเป็น
กีนาติ ยอมซื้อ

ชิ ธาตุ เป็นไปในความชำนะ
(ชิ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชินาติ ย่อมชำนะ

ธุ ธาตุ เป็นในความกำจัด
(ธุ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ธุนาติ ย่อมกำจัด

จิ ธาตุ เป็นไปในความก่อ, ความสั่งสม
(จิ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
จินาติ ย่อมก่อ, ย่อมสั่งสม

ลุ ธาตุ เป็นไปในความเกี่ยว, ความตัด
(ลุ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ลุนาติ ย่อมเกี่ยว, ย่อมตัด

ญา ธาตุ เป็นไปในความรู้
(ญา=ชา+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชานาติ ย่อมรู้

ผุ ธาตุ เป็นไปในความฝัด, ความโปรย
(ผุ+นา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ผุนาติ ย่อมฝัด, ย่อมโปรย

๖. หมวด คหฺ ธาตุ (ลง ณฺหา ปัจจัย)

คหฺ ธาตุ เป็นไปในความถือเอา
(คหฺ+ณฺหา+ติ) สำเร็จรูปเป็น
คณฺหาติ ย่อมถือเอา

๗. หมวด ตนฺ ธาตุ (ลง โอ ปัจจัย)

ตนฺ ธาตุ เป็นไปในความแผ่ไป
(ตนฺ+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ตโนติ ย่อมแผ่ไป

กรฺ ธาตุ เป็นไปในความทำ
(กรฺ+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
กโรติ ย่อมทำ

*__สกฺกฺ__ ธาตุ เป็นไปในความอาจ
(สกฺกฺ+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
สกฺโกติ ย่อมอาจ

*__ชาครฺ__ ธาตุ เป็นไปในความตื่น
(ชาครฺ+โอ+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ชาคโรติ ย่อมตื่น

๘. หมวด จุรฺ ธาตุ (ลง เณ, ณย ปัจจัย)

จุรฺ ธาตุ เป็นไปในความลัก
(จุรฺ+เณ, ณย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
โจเรติ โจรยติ ย่อมลัก

ตกฺกฺ ธาตุ เป็นไปในความตรึก
(ตกฺกฺ+เณ, ณย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ตกฺเกติ ตกฺกยติ ย่อมตรึก

ลกฺขฺ ธาตุ เป็นไปในความกำหนด
(ลกฺขฺ+เณ, ณย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
ลกฺเขติ ลกฺขยติ ย่อมกำหนด

***มนฺตฺ** ธาตุ เป็นไปในความปรึกษา
(มนฺตฺ+เณ, ณย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
มนฺเตติ มนฺตยติ ย่อมปรึกษา

จินฺตฺ ธาตุ เป็นไปในความคิด
(จินฺตฺ+เณ, ณย+ติ) สำเร็จรูปเป็น
จินฺเตติ จินฺตยติ ย่อมคิด

สกัมมธาตุ-อกัมมธาตุ

ในธาตุทั้ง ๘ หมวดนี้ ธาตุบางเหล่าเป็นธาตุมีกรรม ธาตุบางเหล่าเป็นธาตุไม่มีกรรม

ธาตุเหล่าใดไม่ต้องเรียกหากรรม คือสิ่งอันบุคคลพึงทำ ธาตุเหล่านั้น เรียกว่า อกัมมธาตุ ธาตุไม่มีกรรม

ธาตุเหล่าใดเรียกหากรรม ธาตุเหล่านั้น เรียกว่า สกัมมธาตุ ธาตุมีกรรม

วาจก

(๑๑๕) กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วย **วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ** ดังนี้ จัดเป็น วาจก คือ กล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา ๕ อย่างคือ

- **กัตตุวาจก ๑**
- **กัมมวาจก ๑**
- **ภาววาจก ๑**
- **เหตุกัตตุวาจก ๑**
- **เหตุกัมมวาจก ๑**

กัตตุวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ทำคือแสดงว่าเป็นกิริยาของผู้ทำนั้นเอง กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **กัตตุวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สูโท โอทนำ ปจติ

พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

กัมมวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวกรรม สิ่งที่บุคคลพึงทำ คือแสดงว่าเป็นกิริยาของกรรมนั้นเอง กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **กัมมวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สูเทน โอทโน ปจิยเต

ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่

ภาววาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวแต่สักว่า **ความมี ความเป็น** เท่านั้น ไม่กล่าวกัตตาและกรรม กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **ภาววาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

เตน ภุยเต

อันเขา เป็นอยู่

เหตุกัตตุวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ใช้ให้คนอื่นทำ คือแสดงว่า เป็นกิริยาของผู้ใช้ให้คนอื่นทำนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **เหตุกัตตุวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สามิโก สูทำ โอทนำ ปาเจติ

นาย ยัง (หรือใช้) พ่อครัวให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

เหตุกัมมวาจก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวสิ่งที่เขาใช้ให้บุคคลทำ คือแสดงว่าเป็นกิริยาของสิ่งนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อว่า **เหตุกัมมวาจก** มีอุทาหรณ์ว่า

สามิเกน สูเทน โอทโน ปาจาปิยเต

ข้าวสุก อันนาย ยัง (หรือใช้) พ่อครัว ให้หุงอยู่

ปัจจัย

(๑๑๖) วาจกทั้ง ๕ นี้ กุลบุตรจะกำหนดได้แม่นยำ ก็เพราะอาศัยปัจจัยที่ประกอบ ปัจจัยนั้น ก็จัดเป็น ๕ หมวดตามวาจก

ปัจจัยใน **กัตตุวาจก** ๑๐ ตัว คือ **อ เอ ย ณุ ณา นา ณฺหา โอ เณ ณย.**

ปัจจัย ๑๐ ตัวนี้ แบ่งลงในธาตุ ๘ หมวดอย่างนี้

อ เอ ปัจจัย ลงในหมวด **ภู** ธาตุ และหมวด **รุธฺ** ธาตุ ***แต่ในหมวด รุธฺ ธาตุ ลงนิคคหิต อาคม หน้าพยัญชนะที่สุดธาตุด้วย***

ย ปัจจัย ลงในหมวด **ทิวฺ** ธาตุ (ทิพฺพติ)

ณุ ณา ปัจจัย ลงในหมวด **สุ** ธาตุ (สุณาติ)

นา ปัจจัย ลงในหมวด **กี** ธาตุ (กีนาติ)

ณฺหา ปัจจัย ลงในหมวด **คหฺ** ธาตุ (คณฺหาติ)

โอ ปัจจัย ลงในหมวด **ตนฺ** ธาตุ (ตโนติ)

เณ ณย ปัจจัย ลงในหมวด **จุรฺ** ธาตุ (โจเรติ โจรยติ)

ในกัมมวาจก ลง **ย ปัจจัย** กับทั้ง **อิ อาคม** หน้า **ย**

อุ. ดังนี้ ปจิยเต สิวิยเต เป็นต้น

ในภาววาจก ลง **ย ปัจจัย** อุ. ภูยเต เป็นต้น

ในเหตุกัตตุวาจก ลง ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** ตัวใดตัวหนึ่ง อุ ดังนี้

เณ = ปาเจติ สิพฺเพติ

ณย = ปาจยติ สิพฺพยติ

ณาเป = ปาจาเปติ สิพฺพาเปติ

ณาปย = ปาจาปยติ สิพฺพาปยติ เป็นต้น

ในเหตุกัมมวาจก ลง**ปัจจัย ๑๐ ตัว**นั้นด้วย ลง เหตุปัจจัย คือ **ณาเป** ด้วย ลง **ย ปัจจัย กับ ทั้ง อิ อาคม หน้า ย ด้วย** อุ. ดังนี้

ปาจาปิยเต สิพฺพาปิยเต เป็นต้น

ปัจจัยพิเศษ ๕ ตัว

ยังมีปัจจัยสำหรับประกอบกับธาตุอีก ๓ ตัว คือ **ข ฉ ส** เป็นไปในความปรารถนา อุ. ดังนี้

๑. **ภุชฺ** ธาตุ เป็นไปในความกิน
ข ปัจจัย (ภุชฺ+ข=พุภุกฺข+ติ) เป็น **พุภุกฺขติ** ปรารถนาจะกิน

๒. **ฆสฺ** ธาตุ เป็นไปในความกิน
ฉ ปัจจัย (ฆสฺ+ฉ=ชิฆจฺฉ+ติ) เป็น **ชิฆจฺฉติ** ปรารถนาจะกิน

๓. **หรฺ** ธาตุ เป็นไปในความนำไป
ส ปัจจัย (หรฺ+ส=ชิคีส+ติ) เป็น **ชิคีสติ** ปรารถนาจะนำไป

ปัจจัยที่สำหรับประกอบด้วยนามศัพท์ให้เป็นกิริยาศัพท์ ๒ ตัว คือ **อาย อิย** เป็นไปในความประพฤติ อุ. ดังนี้

จิรายติ ประพฤติช้าอยู่ (จิร+อาย+ติ)

ปุตฺติยติ ย่อมประพฤติให้เป็นเพียงดังบุตร (ปุตฺต+อิย+ติ) เป็นต้น

กัตตุวาจก

(๑๑๘) แจก **ภู** ธาตุเป็นตัวอย่าง

๑. วตฺตมานา

ป.	ภวติ.	ภวนฺติ.
ม.	ภวสิ.	ภวถ.
อุ.	ภวามิ.	ภวาม.

๒. ปญฺจมี

ป.	ภวตุ.	ภวนฺตุ.
ม.	ภว, ภวาหิ.	ภวถ.
อุ.	ภวามิ.	ภวาม.

๓. สตฺตมี

ป.	ภเว, ภเวยฺย ภเวถ.	ภเวยฺยุ๎.
ม.	ภเวยฺยาสิ.	ภเวยฺยาถ.
อุ.	ภเวยฺยามิ, ภเวยฺยํ.	ภเวยฺยาม.

๔. หิยตฺตนี

ป.	อภวา, อภว.	อภวู.
ม.	อภโว.	อภวตฺถ.
อุ	อภวํ.	อภวมฺห.

๕. อชฺชตฺตนี

ป.	อภวิ.	อภวุ๎, อภวึสุ.
ม.	อภโว.	อภวิตฺถ.
อุ	อภวึ.	อภวิมฺหา.

๖. ภวิสฺสนฺติ

ป.	ภวิสฺสติ.	ภวิสฺสสนฺติ.
ม.	ภวิสฺสสิ.	ภวิสฺสถ.
อุ.	ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสํ.	ภวิสฺสาม.

๗. กาลาติปตฺติ

ป.	อภวิสฺส.	อภวิสฺสํสุ.
ม.	อภวิสฺเส.	อภวิสฺสถ.
อุ.	อภวิสฺสํ.	อภวิสฺสามฺหา.

(๑๑๙) แจก **ปจฺ** ธาตุ เป็นแบบเทียบ

๑. วตฺตมานา

ป.	ปจติ.	ปจนฺติ.
ม.	ปจสิ.	ปจถ.
อุ.	ปจามิ.	ปจาม.

๒. ปญฺจมี

ป.	ปจตุ.	ปจนฺตุ
ม.	ปจ, ปจาหิ.	ปจถ.
อุ.	ปจามิ.	ปจาม.

๓. สตฺตมี

ป.	ปเจ, ปเจยฺย, ปเจถ.	ปเจยฺยุ.
ม.	ปเจยฺยาสิ	ปเจยฺยาถ.
อุ.	ปเจยฺยามิ.	ปเจยฺยาม.

๔. หิยตฺตนี

ป.	อปจา, อปจ.	อปจู.
ม.	อปโจ.	อปจตฺถ.
อุ.	อปจึ.	อปจมฺห.

๕. อชฺชตฺตนี

ป.	อปจิ, อปเจสิ.	อปจุ, อปจึสุ.
ม.	อปโจ.	อปจิตฺถ.
อุ.	อปจึ.	อปจิมฺหา.

๖. ภวิสฺสนฺติ

ป.	ปจิสฺสติ.	ปจิสฺสนฺติ.
ม.	ปจิสฺสสิ.	ปจิสฺสถ.
อุ.	ปจิสฺสามิ, ปจิสฺสํ.	ปจิสฺสาม.

๗. กาลาติปตฺติ

ป.	อปจิสฺส.	อปจิสฺสํสุ.
ม.	อปจิสฺเส.	อปจิสฺสถ.
อุ.	อปจิสฺสํ.	อปจิสฺสามฺหา.

(๑๒๑) **คำอธิบายในกัตตุวาจก**

๑. พฤทธิ์ **อู** ที่สุดแห่งธาตุเป็น **โอ** บ้าง เอา **โอ** เป็น **อว** บ้าง อุ. **โหติ, ภวติ** พฤทธิ์ **อี** ที่สุดแห่งธาตุ เป็น **เอ** บ้าง เอา **เอ** เป็น **อย** บ้าง, อุ. **เสติ, สยติ** เอา **คมฺ** เป็น **คจฺฉ** บ้าง, อุ. **คจฺฉติ** เป็นต้น

๒. **มิ-ม-วตฺตมานา** ก็ดี **หิ-มิ-ม-ปญฺจมี** ก็ดี อยู่ข้างหลังต้องทีฆะ **อ** ที่สุดปัจจัย เป็น **อา** ในหมวดธาตุทั้งปวง อุ. **คจฺฉาหิ, คจฺฉามิ, คจฺฉาม** เป็นต้น

๓. ลบ **หิ ปญฺจมี** เสียบ้างก็ได้ แต่เมื่อลบ อย่าทีฆะ **อ** เป็น **อา** ในหมวดธาตุทั้งปวง

๔. ลบ **ยฺย** ที่สุดแห่ง **เอยฺย สตฺตมี** คงไว้แต่ **เอ** บ้างก็ได้ ในหมวดธาตุทั้งปวง, และมักใช้ **เอฌ** อัตตโนบท แทน **เอยฺย** บ้าง

๕. อุตตมบุรุษ สตฺตมี เอกวจนะ มักใช้ **เอยฺยํ** อัตตโนบท แทน **เอยฺยามิ** โดยมาก ในหมวดธาตุทั้งปวง

๖. **อา หิยตฺตนี** มักรัสสะเป็น **อ** ในหมวดธาตุทั้งปวง

๗. **โอ** มัธยมบุรุษ **หิยตฺตนี** และ **อชฺชตฺตนี** เอกวจนะ มีที่ใช้น้อย, ใช้ปฐมบุรุษเสียเป็นพื้น

๘. มักรัสสะ **อี อชฺชตฺตนี** เป็น **อิ** และลง **ส** อาคม บ้าง ในหมวดธาตุทั้งปวง

๙. เอา **อุ** เป็น **อึสุ** ได้บ้างในหมวดธาตุทั้งปวง

๑๐. ลง **อ** อาคม หน้าธาตุที่ประกอบ **หิยตฺตนี,**

อชฺชตฺตนี, และ **กาลาติปตฺติ** ได้

๑๑. ลง **อิ** อาคม หลังธาตุและปัจจัยที่ประกอบด้วย **อชฺชตฺตนี ภวิสฺสนฺติ** และ **กาลาติปตฺติ** ในหมวดธาตุทั้งปวง

๑๒. อุตตมบุรุษ ภวิสฺสนฺติ เอกวจนะใช้ **สฺสํ** อัตตโนบท แทน **สฺสามิ** ได้บ้าง

๑๓. รัสสะ **อา กาลาติปตฺติ** เป็น **อ** ในหมวดธาตุทั้งปวง

๑๔. ลง **นิคคหิต** อาคมในหมวด **รุธฺ** ธาตุ แล้วอาเทศนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคตามวิธีสนธิ

๑๕. เอา **ย** กับ **ว** ที่สุดแห่ง **ทิวฺ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **พฺพ**
กับ **ธฺ** ที่สุดแห่ง **พุธฺ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **ชฺฌ**
กับ **หฺ** ที่สุดแห่ง **มุหฺ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **ยฺห**
กับ **สฺ** ที่สุดแห่ง **มุสฺ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **สฺส**
กับ **ชฺ** ที่สุดแห่ง **รชฺ** ธาตุ เป็นต้น เป็น **ชฺช**

๑๖. พฤทธิ์ **ณุ** ปัจจัยเป็น **โณ** ในหมวด **สุ** ธาตุ

๑๗. เอา **ณา** ธาตุ เป็น **ชา**

๑๘. ลบ **หฺ** ที่สุดแห่ง **คหฺ** ธาตุ เสีย

๑๙. เมื่อลง **เณ, ณุย** ปัจจัย ต้องพฤทธิ์สระตัวหน้า ธาตุ และ ลบ **ณ** เหมือนวิธีตัทธิต

กัมมวาจก

(๑๒๒) แจกแต่วัตตมานา ปฐมบุรุษอย่างเดียว

ปจิยเต, ปจฺจเต	ปจิยนฺเต, ปจฺจนฺเต
รุนฺธิยเต.	รุนฺธิยนฺเต
สิวิยเต.	สิวิยนฺเต.
สุยฺยเต.	สุยฺยนฺเต.
กียเต.	กียนฺเต
คหิยเต.	คหิยนฺเต.
กริยเต	กริยนฺเต
จุริยเต.	จุริยนฺเต.

(๑๒๓) **คำอธิบายในกัมมวาจก**

๑. ลง **อิ** อาคม หน้า **ย** ปัจจัย ในกัมมวาจก

๒. เอา **ย** ปัจจัย กับ **จุ** ที่สุดแห่ง **ปจุ** ธาตุ เป็น **จฺจ** บ้าง ไม่ต้องลง **อิ** อาคม

๓. ซ้อน **ยฺ** พยัญชนะที่ **ย** ปัจจัย บ้าง

เหตุกัตตุวาจก

(๑๒๔) แจก **ปจุ** ธาตุ ลง **เณ** และ **ณุย** ปัจจัยเป็นตัวอย่าง

๑. วตฺตมานา

ป.	ปาเจติ.	ปาเจนฺติ.
ม.	ปาเจสิ.	ปาเจถ.
อุ.	ปาเจมิ.	ปาเจม.

๒. ปญฺจมี

ป.	ปาเจตุ.	ปาเจนฺตุ.
ม.	ปาเจหิ.	ปาเจถ.
อุ.	ปาเจมิ.	ปาเจม.

๓. สตฺตมี

ป.	ปาเจยฺย, ปาเจถ	ปาเจยฺยุ๎
ม.	ปาเจยฺยาสิ.	ปาเจยฺยาถ.
อุ.	ปาเจยฺยามิ,ปาเจยฺยนฺ.	ปาเจยฺยาม.

๔. อชฺชตฺตนี

ป.	อปาเจสิ.	อปาจึสุ.
ม.	–	อปาจยิตฺถ.
อุ.	อปาเจสึ.	อปาจยิมฺหา.

(หิยตฺตนี ไม่ได้ใช้ ไม่ต้องแจก)

๕. ภวิสฺสนฺติ

ป.	ปาเจสฺสติ.	ปาเจสฺสนฺติ.
ม.	ปาเจสฺสสิ.	ปาเจสฺสถ.
อุ.	ปาเจสฺสามิ.	ปาเจสฺสาม.

๖. กาลาติปตฺติ

ป.	อปาจยิสฺส.	อปาจยิสฺสึสุ.
ม.	อปาจยิสฺเส.	อปาจยิสฺสถ.
อุ.	อปาจยิสฺสึ.	อปาจยิสฺสามฺหา.

(๑๒๕) แจก **ปจฺ** ธาตุ ลง **ณาเป ณาปย** ปัจจัย เป็นตัวอย่าง

๑. วตฺตมานา

ป.	ปาจาเปติ.	ปาจาเปนฺติ.
ม.	ปาจาเปสิ.	ปาจาเปถ.
อุ.	ปาจาเปมิ.	ปาจาเปม.

๒. ปญฺจมี

ป.	ปาจาเปตุ.	ปาจาเปนฺตุ.
ม.	ปาจาเปหิ.	ปาจาเปถ.
อุ.	ปาจาเปมิ.	ปาจาเปม.

๓. สตฺตมี

ป.	ปาจาเปยฺย, ปาจาเปถ.	ปาจาเปยฺยุ.
ม.	ปาจาเปยฺยาสิ.	ปาจาเปยฺยาถ.
อุ.	ปาจาเปยฺยามิ, ปาจาเปยฺยํ.	ปาจาเปยฺยาม.

๔. อชฺชตฺตนี

ป.	อปาจาเปสิ.	อปาจาเปสุ.
ม.	-	อปาจาปยิตฺถ. (ณาปย)
อุ.	อปาจาเปสึ.	อปาจาปยิมฺหา. (ณาปย)

(หิยตฺตนี ไม่ได้ใช้ ไม่ต้องแจก)

๕. ภวิสฺสนฺติ

ป.	ปาจาเปสฺสติ.	ปาจาเปสฺสนฺติ.
ม.	ปาจาเปสฺสสิ.	ปาจาเปสฺสถ.
อุ.	ปาจาเปสฺสามิ.	ปาจาเปสฺสาม.

๖. กาลาติปตฺติ

ป.	อปาจาปยิสฺส.	อปาจาปยิสฺสุ.
ม.	อปาจาปยิสฺเส.	อปาจาปยิสฺสถ.
อุ.	อปาจาปยิสฺสํ	อปาจาปยิสฺสามฺหา.

(๑๒๖) แม้ถึงหมวดธาตุอื่นก็พึงเทียบโดยนัยนี้ จะแจกแต่วัตตมานา ปฐมบุรุษ ลง เณ ณาเป ปัจจัย เป็นตัวอย่างเท่านั้น

เอก.	**พหุ.**
รุนฺเธติ, รุนฺธาเปติ.	รุนฺเธนฺติ, รุนฺธาเปนฺติ.
สิพฺเพติ, สิพฺพาเปติ.	สิพฺเพนฺติ, สิพฺพาเปนฺติ.
สาเวติ.	สาเวนฺติ.
กีนาเปติ.	กีนาเปนฺติ.
คาเหติ, คณฺหาเปติ.	คาเหนฺติ, คณฺหาเปนฺติ.
ตานาเปติ.	ตานาเปนฺติ.
โจราเปติ.	โจราเปนฺติ.

ลงปัจจัยที่มี **ณ** แล้วพฤทธิ์สระตัวหน้าที่ไม่ได้มีพยัญชนะซ้อนอยู่เบื้องหลังแล้ว ลบ **ณ** เหมือนกับที่กล่าวแล้วในโคตตตัทธิต

เหตุกัมมวาจก

(๑๒๖) แจกแต่วัตตมานา ปฐมบุรุษอย่างเดียว ลง ณาเป ปัจจัย เป็นตัวอย่าง

เอก.	**พหุ.**
ปาจาปิยเต.	ปาจาปิยนฺเต.
รุนฺธาปิยเต.	รุนฺธาปิยนฺเต.
สิพฺพาปิยเต.	สิพฺพาปิยนฺเต.
สาวิยเต. (ณย)	สาวิยนฺเต.
กีนาปิยเต.	กีนาปิยนฺเต.
คาหาปิยเต.	คาหาปิยนฺเต.
ตานาปิยเต.	ตานาปิยนฺเต.
โจราปิยเต.	โจราปิยนฺเต.

คำอธิบายในวาจกนี้ พึงเทียบเคียงดูในวาจกทั้ง ๓

อสฺ ธาตุ

(๑๒๘) อสฺ ธาตุ ซึ่งเป็นไปในความมี ความเป็น อยู่หน้า แปลงวิภัตติทั้งหลายแล้ว ลบพยัญชนะต้นธาตุบ้าง ที่สุดธาตุบ้าง อย่างนี้

ติ เป็น **ตฺถิ** ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อตฺถิ**
อนฺติ คงรูป ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **สนฺติ**
สิ คงรูป ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสิ**
ถ เน **ตฺถ** ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อตฺถ**
มิ เป็น **มฺหิ** ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อมฺหิ**
ม เป็น **มฺห** ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อมฺห**
ตุ เป็น **ตฺถุ** ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อตฺถุ**
เอยฺย เป็น **อิยา** ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **สิยา**
เอยฺย กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺส**
เอยฺยุ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺสุ**
เอยฺยุ เป็น อิยุ ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **สิยุ**

เอยฺยาสิ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺส**
เอยฺยาถ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺสถ**
เอยฺยามิ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺสํ**
เอยฺยาม กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อสฺสาม**
อิ คงรูป ทีฆะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อาสิ**
อุ คงรูป ทีฆะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อาสุ**
ตฺถ คงรูป ทีฆะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อาสิตฺถ**
อึ คงรูป ทีฆะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อาสึ**
มฺหา คงรูป ทีฆะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น **อาสิมฺหา**

กิตก์

(๑๓๐) **กิตก์นั้น** เป็นชื่อของศัพท์ที่ท่านประกอบปัจจัยหมู่หนึ่งซึ่งเป็นเครื่องกำหนดหมายเนื้อความของนามศัพท์ และกิริยาศัพท์ที่ต่างๆ กัน

กิตก์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ก่อน คือ

เป็นนามศัพท์อย่าง ๑

เป็นกิริยาศัพท์อย่าง ๑

กิตก์ทั้ง ๒ อย่างนี้ ล้วนมี ธาตุ เป็นที่ตั้งทั้งสิ้น

นามกิตก์

(๑๓๑) กิตก์ที่เป็นนามก็ดี เป็นคุณนามก็ดี เรียกว่า **นามกิตก์ๆ** นี้ จัดเป็น **สาธนะ** มีปัจจัยเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ศัพท์นี้เป็นสาธนะนั้นๆ เพื่อจะให้มีเนื้อความแปลกกัน

สาธนะ

(๑๓๒) ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ชื่อ **สาธนะๆ** นั้นแบ่งเป็น ๗ คือ

- **กัตตุสาธนะ**
- **กัมมสาธนะ**
- **ภาวสาธนะ**
- **กรณสาธนะ**
- **สัมปทานสาธนะ**
- **อปาทานสาธนะ**
- **อธิกรณสาธนะ**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะจัดเป็น ๓ คือ

- **กัตตุรูป**
- **กัมมรูป**
- **ภาวรูป**

กัตตุสาธนะ

ศัพท์ใดเป็นชื่อของผู้ทำคือผู้ประกอบกิริยานั้นเป็นต้นว่า **กุมฺภกาโร** ผู้ทำซึ่งหม้อ **ทายโก** ผู้ให้ **โอวาทโก** ผู้กล่าวสอน **สาวโก** ผู้ฟัง ศัพท์นั้นชื่อ **กัตตุสาธนะๆ** นักปราชญ์ฝ่ายเราบัญญัติให้แปลว่า ผู้ ถ้าลงในอรรถคือตัสสีละแปลว่า **ผู้...โดยปกติ**

กัมมสาธนะ

ผู้ทำๆ ซึ่งสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้นเป็นต้นว่า **ปิโย** เป็นที่รัก **รโส** วิสัยเป็นที่ยินดีก็ดี ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งของที่เขาทำ เป็นต้นว่า **กิจฺจ** กรรมอันเขาพึงทำ **ทาน** สิ่งของอันเขาพึงให้ (มีข้าวน้ำ เป็นต้น) ก็ดี ชื่อว่า **กัมมสาธนะๆ** ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า **เป็นที่...** ที่เป็นกัมมรูปแปลว่า **เป็นที่อันเขา...**

ภาวสาธนะ

ศัพท์บอกกิริยา คือความทำของผู้ทำ เป็นต้นว่า **คมน** ความไป **ฐาน** ความยืน **นิสชฺชา** ความ

นั่ง **สยนำ** ความนอน ชื่อว่า **ภาวสาธนะ** เป็นภาวรูปอย่างเดียว แปลว่า **ความ** ก็ได้ **การ** ก็ได้

กรณสาธนะ

ผู้ทำๆ ด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า **พนฺธนำ** วัตถุเป็นเครื่องผูก (มีเชือกและโซ่เป็นต้น) **ปหรณำ** วัตถุเป็นเครื่องประหาร (มีดาบและง้าว เป็นต้น) **วิชฺฌนำ** วัตถุเป็นเครื่องไช (มีเหล็กหมาดและสว่าน เป็นต้น) ชื่อว่า **กรณสาธนะๆ ที่เป็นกัตตุรูป** แปลว่า **เป็นเครื่อง...**ก็ได้ แปลว่า **เป็นเหตุ...**ก็ได้ ที่**เป็นกัมมรูป** แปลว่า **เป็นเครื่องอันเขา**...ก็ได้ **เป็นเหตุอันเขา**...ก็ได้

สัมปทานสาธนะ

ผู้ทำๆ ให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า **สมฺปทานำ** วัตถุเป็นที่มอบให้ ชื่อว่า **สัมปทานสาธนะๆ** ที่**เป็นกัตตุรูป** แปลว่า**เป็นที่... ที่เป็นกัมมรูป** แปลว่า **เป็นที่อันเขา...**

อปาทานสาธนะ

ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า **ปภสุสโร** แดนสร้านออกแห่งรัศมี (กายเทวดาจำพวกหนึ่ง) **ปภโว** แดนเกิดก่อน (มีน้ำตกซึ่งเป็นแดนเกิดของแม่น้ำเป็นต้น) **ภีโม** แดนกลัว (ยักษ์) ชื่อว่า **อปาทานสาธนะๆ** เป็นกัตตุรูปอย่างเดียว แปลว่า **เป็นแดน**

อธิกรณสาธนะ

ผู้ทำๆ ในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น เป็นต้นว่า **ฐานํ** ที่ตั้ง, ที่ยืน **อาสนํ** ที่นั่ง **สยนํ** ที่นอน ชื่อว่า **อธิกรณสาธนะๆ** ที่เป็น**กัตตุรูป** แปลว่า **เป็นที่...** ที่**เป็นกัมมรูป** แปลว่า **เป็นที่อันเขา...**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ จัดเป็น ๓ ตามวาจกทั้ง ๓ ที่กล่าวแล้วในอาขยาตนั้น

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด **เป็นกัตตุวาจกก็ดี เป็นเหตุกัตตุวาจกก็ดี** สาธนะนั้น **เป็นกัตตุรูป**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด **เป็นกัมมวาจกหรือเหตุกัมมวาจก** สาธนะนั้น **เป็นกัมมรูป**

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด **เป็นภาววาจก** สาธนะนั้น **เป็นภาวรูป**

ปัจจัยแห่งนามกิตก์

(๑๓๔) ปัจจัยที่สำหรับประกอบนามกิตก์นั้น มี ๑๔ ตัว จัดเป็น ๓ พวก คือ

กิตปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น **กัตตุรูปอย่างเดียว**

กิจจปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น **กัมมรูป** และ**ภาวรูป**

กิตกิจจปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์แม้ **ทั้ง ๓ เหล่า**

กิตปัจจัย อย่างนี้ **กฺวิ ณี ณฺวุ ตุ รู**

กิจจปัจจัย อย่างนี้ **ข ณฺย**

กิตกิจจปัจจัย อย่างนี้ **อ อิ ณ ตเว ติ ตุ ยุ**

(๑๓๕) วิเคราะห์แห่งนามกิตก์ ในกิตปัจจัย

กฺวิ ปัจจัย

สยํ ภวตีติ สยมฺภู

(ผู้ใด) ย่อมเป็นเอง เหตุนั้น (ผู้เป็น) ชื่อว่าผู้เป็นเอง **สยํ** เป็นบทหน้า **ภู** ธาตุในความเป็น ลบ **กฺวิ** เอานิคคหิตเป็น **ม** โดยวิธีสนธิ เป็น **กตตุรูป กัตตุสาธนะ**

อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค

(สัตว์ใด) ย่อมไปด้วยอก เหตุนั้น (สัตว์นั้น) ชื่อว่าผู้ไปด้วยอก **อุร** เป็นบทหน้า **คมฺ** ธาตุ ในความไป ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ คือ **มฺ** ด้วย อำนาจ **กฺวิ** และลบ **กฺวิ** ด้วย

สํ สุฏฺฐุ ขนตีติ สงฺโข

(สัตว์ใด) ย่อมขุด (ซึ่งแผ่นดิน) ดี คือว่า ด้วยดี เหตุนั้น (สัตว์นั้น) ชื่อว่า ผู้ขุดดี **สํ** เป็นบท

หน้า **ขนฺ** ธาตุ ในความขุด เอานิคคหิตเป็น **งฺ** โดยวิธีสนธิ

ณี ปัจจัย

ธมฺมํ วทติ สีเลนาติ ธมฺมวาที,
ธมฺมํ วตฺตุ สีลมสฺสาติ วา ธมฺมวาที

(ผู้ใด) ย่อมกล่อมซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ

อีกอย่างหนึ่ง ความกล่าว ซึ่งธรรม เป็นปกติ ของเขา เหตุนั้น (เขา) ชื่อว่าผู้มีความกล่าวซึ่งธรรมเป็นปกติ **ธมฺม** เป็นบทหน้า **วทฺ** ธาตุ ในความกล่าว พฤทธิ์ **อ** ที่ **ว** เป็น **อา** ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย **ณ** แล้วลบ **ณ** เหมือนกล่าวแล้วในโคตตตัทธิต

ถ้าเป็นอิตถีลิงค์เป็น **ธมฺมวาทินี** ถ้าเป็นนปุสกลิงค์เป็น **ธมฺมวาทิ** วิเคราะห์ก่อน **เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ ลงในอรรถ**

แห่งตัสสีละ วิเคราะห์หลัง **เป็นสมาสรูป ตัสสีลสาธนะ** สมาสรูปตัสสีลสาธนะนี้เห็นอย่างไรๆ อยู่ จึงมิได้จัดเข้าในสาธนะ

ปาปำ กโรติ สีเลนาติ ปาปการี

(ผู้ใด) ย่อมทำ ซึ่งบาป โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำซึ่งบาปโดยปกติ ปาป เป็น บทหน้า กรฺ ธาตุ ในความทำ

ธมฺมำ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี

(ผู้ใด) ย่อมประพฤติซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ **ธมฺม** เป็นบทหน้า **จรฺ** ธาตุ ในความประพฤติ, ในความเที่ยว

ณฺวุ ปัจจัย

เทตีติ ทายโก

(ผู้ใด) ย่อมให้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ให้ **ทา** ธาตุ ในความให้ **ย** ปัจจัยหลังธาตุ มี

อา เป็นที่สุด **ณฺวุ** เป็น **อก เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ** ถ้าเป็นอิตถีลิงค์ เป็น **ทายิกา**

เนตีติ นายโก

(ผู้ใด) ย่อมนำไป เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้นำไป **นี** ธาตุในความนำไป พฤทธิ์ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อาย** ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ เหมือนกล่าวแล้วในโคตตตัทธิต

อนุสาสตีติ อนุสาสโก

(ผู้ใด) ย่อมตามสอน เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ตามสอน **อนุ** เป็นบทหน้า **สาสฺ** ธาตุ ในความสอน

สุณาตีติ สาวโก

(ผู้ใด) ย่อมฟัง เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ฟัง **สุ** ธาตุ ในความฟัง พฤทธิ์ **อุ** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อาว** ดังกล่าวแล้ว

ตุ ปัจจัย

กโรตีติ กตฺตา, กโรติ สีเลนาติ วา กตฺตา

(ผู้ใด) ย่อมทำ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำ อีกอย่างหนึ่ง (ผู้ใด) ย่อมทำโดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำโดยปกติ **กรฺ** ธาตุ ในความทำ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ซ้อน **ตฺ กตฺตุ** เข้ากับปฐมาวิภัตติ เอกวจนะแห่งนาม เป็น **กตฺตา** เป็น**กัตตฺรูป กัตตุสาธนะ** วิเคราะห์หลังลงในตัสสีละ

วทตีติ วตฺตา

(ผู้ใด) ย่อมกล่าว เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้กล่าว วทฺ ธาตุ ในความกล่าว

ชานาตีติ ญาตา

(ผู้ใด) ย่อมรู้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้รู้ **ญา ธาตุ** ในความรู้

ธาเรตีติ ธาตา

(ผู้ใด) ย่อมทรงไว้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทรงไว้ **ธรฺ-ธา** ธาตุ ในความทรง

รู ปัจจัย

ปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ปารคู

(ผู้ใด) ย่อมถึง ซึ่งฝั่ง โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ถึงซึ่งฝั่งโดยปกติ **ปาร** เป็นบทหน้า **คมฺ** ธาตุ ในความถึง ลบที่สุดธาตุ ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย **รฺ** แล้วลบ **รฺ** เสีย เป็น **กัตตุสาธนะ ลงในตัสสีละ**

วิชานาติ สีเลนาติ วิญฺญู

(ผู้ใด) ย่อมรู้วิเศษ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้รู้วิเศษโดยปกติ **วิ** เป็นบทหน้า **ญา** ธาตุ ในความรู้ ซ้อน **ญฺ**

ภิกฺขติ สีเลนาติ ภิกฺขุ

(ผู้ใด) ย่อมขอ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า ผู้ขอโดยปกติ **ภิกฺข** ธาตุในความขอ ไม่ลบที่สุดธาตุ รัสสะ **อู** เป็น **อุ**

(๑๓๖) **วิเคราะห์ในกิจจปัจจัย**

ข ปัจจัย

ทุกฺเขน กริยตีติ ทุกฺกรํ

(กรรมใด) อันเขาทำได้โดยยาก เหตุนั้น (กรรมนั้น) ชื่อว่าอันเขาทำได้โดยยาก **ทุ** เป็นบทหน้า **กรฺ** ธาตุ ในความทำ ลบ **ขฺ** ซ้อน **กฺ** เป็น**กัมมรูป กัมมสาธนะ**

สุเขน ภริยตีติ สุภโร

(ผู้ใด) อันเขาเลี้ยงได้โดยง่าย เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าอันเขาเลี้ยงได้โดยง่าย **สุ** เป็นบทหน้า **ภรฺ** ธาตุ ในความเลี้ยง

ทุกฺเขน รกฺขิยตีติ ทุรกฺขํ

(จิตใด) อันเขารักษาได้โดยยาก เหตุนั้น (จิตนั้น) ชื่อว่าอันเขารักษาได้โดยยาก **ทุ** เป็นบทหน้า **รกฺข** ธาตุ ในความรักษา

ณฺย ปัจจัย

กาตพฺพนฺติ การิยํ

(กรรมใด) อันเขาพึงทำ เหตุนั้น (กรรมนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงทำ **กรฺ** ธาตุ ในความทำ พฤทธิ์ **อ** เป็น **อา อิ** อาคม ลบ **ณฺ** เสีย เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

เนตพฺพนฺติ เนยฺยํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงนำไป เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงนำไป **นี** ธาตุ ในความนำไป พฤทธิ์ **อี** เป็น **เอ** ลบ **ณฺ** ซ้อน **ยฺ**

วตฺตพฺพนฺติ วชฺชํ

(คำใด) อันเขาพึงกล่าว เหตุนั้น (คำนั้น)

ชื่อว่าอันเขาพึงกล่าว **วทฺ** ธาตุ ในความกล่าว ลบ **ณฺ** แล้วเอา **ทฺ** ที่สุดธาตุ กับ **ย** ที่สุดปัจจัยเป็น **ชฺช**

ทมิตพฺโพติ ทมฺโม

(ผู้ใด) อันเขาพึงทรมานได้ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงทรมานได้ **ทมฺ** ธาตุ ในความฝึก ลบ **ณฺ** แล้ว เอา **มฺ** ที่สุดธาตุกับ **ย** เป็น **มฺม**

ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺคํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงประกอบ เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงประกอบ **ยุชฺ** ธาตุ ในความประกอบ ลบ **ณฺ** แล้วเอา **ชฺ** ที่สุดธาตุ กับ **ย** เป็น **คฺค**

ครหิตพฺพนฺติ คารยฺหํ

(กรรมใด) อันเขาพึงติเตียน เหตุนั้น (กรรมนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงติเตียน **ครหฺ** ธาตุ ในความติเตียน พฤทธิ์ **อ** เป็น **อา** ลบ **ณฺ** แล้วแปร **หฺ** ไว้เบื้องหลัง **ยฺ** ไว้เบื้องหน้า

ทาตพฺพนฺติ เทยฺยํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงให้ เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงให้ **ทา** ธาตุ ในความให้ ธาตุมี **อา** เป็นที่สุดอยู่หน้า เอา **ณฺย** เป็น **เอยฺย** แล้วลบ **อา** ด้วยสระสนธิ

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ก็ใช้เป็นกิริยากิตก์บ้าง อุ. **เต จ ภิกฺขู คารยฺหา** อนึ่ง ภิกษุ ท. เหล่านั้น (อันท่าน) พึงติเตียน

(๑๓๗) วิเคราะห์ในกิตกิจจปัจจัย

อ ปัจจัย

ปฏิ สํ ภิชฺชตีติ ปฏิสมฺภิทา

(ปัญญาใด) ย่อมแตกฉาน ดี โดยต่าง เหตุนั้น (ปัญญานั้น) ชื่อว่าแตกฉานดีโดยต่าง **ปฏิ สํ** เป็นบทหน้า **ภิทฺ** ธาตุในความแตก อิตถีลิงค์ ปฐมาวิภัตติเป็น **อา เป็นกัตฺตุรูป กัตตุสาธนะ**

หิตํ กโรตีติ หิตกฺกโร

(ผู้ใด) ย่อมทำ ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้ทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูล **หิต** เป็นบทหน้า **กรฺ** ธาตุในความทำ ซ้อน **กฺ**

นิสฺสาย นํ วสตีติ นิสฺสโย

(ศิษย์) อาศัยซึ่งอาจารย์นั้นอยู่ เหตุนั้น (อาจารย์นั้น) ชื่อว่าเป็นที่อาศัยอยู่ (ของศิษย์) **นิ** เป็นบทหน้า **สี** ธาตุในความอาศัย พฤทธิ์ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย** แล้วซ้อน **สฺ** เป็น **กัตตุรูป กัมมสาธนะ**

สิกฺขิยตีติ สิกฺขา, สิกฺขนํ วา สิกฺขา

(ธรรมชาติใด) อันเขาศึกษา เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าอันเขาศึกษา อีกอย่างหนึ่ง ความศึกษา ชื่อว่าสิกขา **สิกฺขฺ** ธาตุ ในความศึกษา, ลำเหนียก วิเคราะห์หน้า เป็น **กัมมรูป กัมมสาธนะ** วิเคราะห์หลัง**เป็น ภาวรูป ภาวสาธนะ**

วิเนติ เตนาติ วินโย

(บัณฑิต) ย่อมแนะนำ ด้วยอุบายนั้น เหตุนั้น (อุบายนั้น) ชื่อว่าเป็นเครื่องนำ (ของบัณฑิต) **วิ** เป็นบทหน้า **นี** ธาตุ ในความนำ เป็น **กัตตุรูป กรณสาธนะ**

ปจฺมํ ภวติ เอตสฺมาติ ปภโว

(แม่น้ำ) ย่อมเกิดก่อน แต่ประเทศนั่น เหตุนั้น (ประเทศนั่น) ชื่อว่าเป็นแดนเกิดก่อน (แห่งแม่น้ำ) **ป** เป็นบทหน้า **ภู** ธาตุ พฤทธิ์ **อู** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว กัตตุรูป อปาทาน สาธนะ**

อิ ปัจจัย

อุทกํ ทธาตีติ อุทธิ

(ประเทศใด) ย่อมทรงไว้ซึ่งน้ำ เหตุนั้น (ประเทศนั้น) ชื่อว่าผู้ทรงไว้ซึ่งน้ำ (ทะเล) **อุท**

เป็นบทหน้า **ธา** ธาตุในความทรง เป็น **กัตตุรูป กัตตุสาธนะ**

สนฺธิยตีติ สนฺธิ

(วาจาใด อันเขา) ย่อมต่อ เหตุนั้น (วาจานั้น) ชื่อว่าอันเขาต่อ **สํ** เป็นบทหน้า **ธา** ธาตุในความต่อ เอานิคคหิตเป็น **นฺ** ด้วยนิคคหิตสนธิ **เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ**

นิธิยตีติ นิธิ

(สมบัติใด) อันเขาฝังไว้ เหตุนั้น (สมบัตินั้น) ชื่อว่าอันเขาฝังไว้ **นิ** เป็นบทหน้า **ธา** ธาตุในความฝังไว้

ณ ปัจจัย

กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร

(ผู้ใด) ย่อมทำซึ่งกรรม เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่า ผู้ทำซึ่งกรรม **กมฺม** เป็นบทหน้า **กรฺ** ธาตุในความทำ วิธีพฤทธิ์ และลบ **ณ** ปัจจัย

ได้กล่าวแล้วในโคตตตัทธิต **เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ**

รุชฺชตีติ โรโค

(อาพาธใด) ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น (อาพาธนั้น) ชื่อว่าผู้เสียดแทง **รุชฺ** ธาตุ ในความเสียดแทง เอา **ชฺ** เป็น **คฺ** เพราะ **ณ** ปัจจัย

วหิตพฺโพติ วาโห

(ภาระใด) อันเขาพึงนำไป เหตุนั้น (ภาระนั้น) ชื่อว่าอันเขาพึงนำไป **วหฺ** ธาตุ ในความนำไป เป็น**กัมมรูป กัมมสาธนะ**

ปจนํ ปาโก

ความหุง ชื่อว่าปากะ **ปจฺ** ธาตุ ในความหุง, ต้ม เอา **จฺ** เป็น **กฺ** เพราะ **ณ** ปัจจัย เป็น **ภาวรูป ภาวสาธนะ**

ทุสฺสติ เตนาติ โทโส

(ชน) ย่อมประทุษร้าย ด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น (กิเลสนั้น) ชื่อว่า เป็นเหตุประทุษร้าย (แห่งชน)

ทุสฺ ธาตุ ในความประทุษร้าย เป็น **กัตตุรูป กรณสาธนะ**

อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวาโส

(ภิกษุ ท.) ย่อมอาศัยอยู่ในประเทศนี้ เหตุนั้น (ประเทศนี้) ชื่อว่าเป็นที่อาศัยอยู่ (แห่งภิกษุ ท.) **อา** เป็นบทหน้า **วสฺ** ธาตุ ในความอยู่ **เป็นกัตตุรูป อธิกรณสาธนะ**

ตเว ปัจจัย

กาตเว เพื่อจะทำ **กรฺ** ธาตุ เป็น **กา**

คนฺตเว เพื่อจะไป **คมฺ** ธาตุ เอาที่สุดธาตุ เป็น **นฺ** ปัจจัยนี้ลงในจตุตถีวิภัตตินาม

ติ ปัจจัย

มญฺญตีติ มติ

(ปัญญาใด) ย่อมรู้ เหตุนั้น (ปัญญานั้น) ชื่อว่าผู้รู้ เป็น**กัตตุรูป กัตตุสาธนะ**

มญฺญติ เอตายาติ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง (ชน) ย่อมรู้ด้วยปัญญานั่น เหตุนั้น (ปัญญานั่น) ชื่อว่าเป็นเหตุรู้ (แห่งชน) เป็น**กัตตุรูป กรณสาธนะ**

มนนํ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ ชื่อว่ามติ **มนฺ** ธาตุในความรู้ ลบที่สุดธาตุ **เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ**

สรตีติ สติ

(ธรรมชาติใด) ย่อมระลึก เหตุนั้นธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าผู้ระลึก **เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ**

สรติ เอตายาติ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง (ชน) ย่อมระลึก ด้วยธรรมชาตินั่น เหตุนั้น (ธรรมชาตินั่น) ชื่อว่าเป็นเหตุระลึก (แห่งชน) **เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ**

สรณ์ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง ความระลึก ชื่อว่าสติ **สรฺ** ธาตุ ในความระลึก **เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ**

สมฺปชฺชิตพฺพาติ สมฺปตฺติ

(ธรรมชาติใด อันเขา) พึงถึงพร้อม เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่า อันเขาพึงถึงพร้อม **สํ** เป็นบทหน้า **ปทฺ** ธาตุ ในความถึง เอาที่สุดธาตุเป็น **ตฺ** เอานิคคหิตเป็น **มฺ** ด้วยนิคคหิตสนธิ **เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ**

คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ คติ

(ชน ท.) ย่อมไปในภูมินั่น เหตุนั้น (ภูมินั่น) ชื่อว่าเป็นที่ไป (แห่งชน ท.) **คมฺ** ธาตุ ในความไป ในความถึง ลบที่สุดธาตุ **เป็นกัตตุรูป อธิกรณสาธนะ**

ตุ๋ ปัจจัย

กาตุ๋ เพื่อจะทำ **กรฺ** ธาตุ **คนฺตุ๋** เพื่อจะไป **คมฺ** ธาตุ ปัจจัยนี้ลงในปฐมาและจตุตถีวิภัตตินาม

ยุ ปัจจัย

เจตยตีติ เจตนา

(ธรรมชาติใด) ย่อมคิด เหตุนั้น (ธรรมชาตินั้น) ชื่อว่าผู้คิด **จิตฺ** ธาตุในความคิด พฤทธิ์ **อิ** เป็น **เอ** เอา **ยุ** เป็น **อน** อิตถีลิงค์ ปฐมาวิภัตตินาม เป็น **อา** เป็น**กัตตุรูป กัตตุสาธนะ**

กุชฺฌติ สีเลนาติ โกธโน

(ผู้ใด) ย่อมโกรธ โดยปกติ เหตุนั้น (ผู้นั้น) ชื่อว่าผู้โกรธโดยปกติ **กุธฺ** ธาตุในความโกรธ พฤทธิ์ **อุ** เป็น **โอ** เป็น**กัตตุรูป กัตตุสาธนะ ลงในตัสสีละ**

ภุญชิตพฺพนฺติ โภชนํ

(สิ่งใด) อันเขาพึงกิน เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อ

ว่าอันเขาพึงกิน **ภุชฺ** ธาตุในความกิน **เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ**

คจฺฉิยเตติ คมนำ (เฉลยสนามหลวง ๒๕๑๔)

(อันเขา) ย่อมไป เหตุนั้น ชื่อว่า ความไป คมฺ ธาตุ ในความไป เป็น**ภาวรูป ภาวสาธนะ**

กโรติ เตนาติ กรณำ

(เขา) ย่อมทำ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าเป็นเครื่องทำ (แห่งเขา) **กรฺ** ธาตุ ในความทำ **เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ**

สำวณฺณิยติ เอตายาติ สำวณฺณนา

(เนื้อความ) อันท่าน ย่อมพรรณนาพร้อมด้วยวาจานั่น เหตุนั้น (วาจานั่น) ชื่อว่าเป็นเครื่องอันท่านพรรณนาพร้อม (แห่งเนื้อความ) **สำ** เป็นบทหน้า **วณฺณ** ธาตุ ในความพรรณนา เป็น **กัมมรูป กรณสาธนะ**

สยนฺติ เอตฺถาติ สยนำ

(เขา ท.) ย่อมนอนในที่นี้ เหตุนั้น (ที่นี้) ชื่อ

ว่าเป็นที่นอน (แห่งเขา ท.) **สี** ธาตุ ในความนอน พฤทธิ์ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย** เป็น**กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ**

ยุ ปัจจัยนี้ ถ้าธาตุมี **รฺ** หรือ **หฺ** อยู่ข้างหน้าแปลง **ยุ** เป็น **อณ** แต่ที่มี **หฺ** เป็นที่สุด ไม่นิยมเหมือนที่มี **รฺ** เป็นที่สุด

กิริยากิตก์

(๑๓๘) กิตก์ที่เป็นกิริยา เรียกว่า**กิริยากิตก์ๆ** นี้ ประกอบด้วย **วิภัตติ กาล วจนะ ธาตุ วาจก ปัจจัย** เหมือนอาขยาต ต่างแต่ไม่มี**บท และบุรุษ**เท่านั้น

วิภัตติและวจนะ

(๑๓๙) วิภัตติแห่งกิริยากิตก์นั้น ไม่มีแผนกหนึ่งเหมือนวิภัตติอาขยาต ใช้วิภัตตินาม ถ้านาม

ศัพท์เป็นวิภัตติและวจนะใด กิริยากิตก์ก็เป็นวิภัตติและวจนะอันนั้นตาม อย่างนี้

ภิกฺขุ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโ

ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก้อนข้าว.

เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส

(ชน ทฺ) เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงแล้วซึ่งพระพุทธเจ้า ว่าเป็นที่ระลึกชิ

เอกํ ปุริสํ ฉตฺตํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ ปสฺสามิ

(ข้า) เห็น ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง ถือซึ่งร่ม ไปอยู่

กาล

(๑๔๐) ในกิตก์นี้ แบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๒ คือ

- **ปัจจุบันกาล ๑**
- **อดีตกาล ๑**

กาลทั้ง ๒ นั้น แบ่งให้ละเอียดได้อีก ดังนี้

ปัจจุบันกาล แบ่งเป็น ๒ คือ

- **ปัจจุบันแท้ ๑**
- **ปัจจุบันใกล้อนาคต ๑**

อดีตกาล จัดเป็น ๒ เหมือนกัน คือ

- **ล่วงแล้ว ๑**
- **ล่วงแล้วเสร็จ ๑**

กาลที่กล่าวโดยย่อหรือพิสดารนี้ ในเวลาพูดหรือแต่งหนังสือ อ่านหนังสือ ต้องหมายรู้ด้วยปัจจัยที่กล่าวข้างหน้า

(ปัจจุบันกาล)

ปัจจุบันแท้ แปลว่า **อยู่**

อุ. **อหำ ธมฺมำ สุณนฺโต ปีตึ ลภามิ**

ข้า ฟัง**อยู่** ซึ่งธรรม ย่อมได้ ซึ่งปีติ

ปัจจุบันใกล้อนาคต แปลว่า **เมื่อ**

อุ. **อนุสนธึ ฆเฏตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห**

(พระศาสดา) **เมื่อ**สืบต่อ ซึ่งอนุสนธิแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งคาถาอันนี้

(อดีตกาล)

ล่วงแล้ว แปลว่า **แล้ว**

อุ. **ตโย มาสา อติกฺกนฺตา**

เดือน ท.๓ ก้าวล่วงแล้ว

ล่วงแล้วเสร็จ แปลว่า **ครั้น-แล้ว**

อุ. **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ.** พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่โดยที่ใด (ภิกษุรูปหนึ่ง) เข้าไปใกล้แล้ว โดยที่นั้น ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว ถวายบังคมแล้ว ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ธาตุกิตก์นั้นไม่แปลกกับธาตุอาขยาต จึงไม่แสดงไว้ที่นี้

วาจก

(๑๔๐) แม้ถึงวาจกนี้ ก็จัดเป็น ๕ วาจก อย่างเดียวกันกับวาจกในอาขยาต ต่างกันสักว่ารูปแห่งกิริยาศัพท์

๑. **กัตตุวาจก** อุ. **ภิกฺขุ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺโฐ** ภิกษุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก้อนข้าว

๒. **กัมมวาจก** อุ. **อธิคโต โข มยายํ ธมฺโม** ธรรม อันนี้ อันเรา ถึงทับแล้วแล

๓. **ภาววาจก** อุ. **การเณเนตฺถ ภวิตพฺพํ** อันเหตุในสิ่งนี้ พึงมี

๔. **เหตุกัตตุวาจก** อุ. **สเทวกํ ตารยนฺโต** (ท่าน) ยังโลกนี้ กับทั้งเทวโลก ให้ข้ามอยู่

๕. **เหตุกัมมวาจก** อุ. **อยํ ถูโป ปติฏฺฐาปิโต** พระสถูปนี้ (อันเขา) ให้ตั้งจำเพาะแล้ว

ปัจจัยแห่งกิริยากิตก์

(๑๔๒) ปัจจัยที่สำหรับประกอบกับกิริยากิตก์นั้น จัดเป็น ๓ พวก เหมือนปัจจัยในนามกิตก์

กิตปัจจัย อย่างนี้ **อนฺต ตวนฺตุ ตาวี** (กัตตุวาจก เหตุกัตตุวาจก)

กิจจปัจจัย อย่างนี้ **อนีย ตพฺพ** (กัมมวาจก ภาววาจก เหตุกัมมวาจก)

กิตกิจจปัจจัย อย่างนี้ **มาน ต ตูน ตฺวา ตฺวาน** (ทั้ง ๕ วาจก)

ในปัจจัยทั้ง ๓ พวกนี้ **อนฺต มาน** บอกปัจจุบันกาล แปลว่า **อยู่, เมื่อ**

ตวนฺตุ ตาวี ต ตูน ตฺวา ตฺวาน บอกอดีตกาล แปลว่า **แล้ว, ครั้น-แล้ว**

อนีย ตพฺพ บอกความจำเป็น แปลว่า **ควร, พึง**

(๑๔๓) กิตปัจจัย

อนฺต ปัจจัย

สุณนฺโต ฟังอยู่ **สุ** ธาตุ ในความฟัง **ณา** ปัจจัย
กโรนฺโต ทำอยู่ **กรฺ** ธาตุ ในความทำ **โอ** ปัจจัย
กเถนฺโต กล่าวอยู่ **กถฺ** ธาตุ ในความกล่าว **เอ** ปัจจัย

ปัจจัยนี้ถ้าเป็นอิตถีลิงค์ ลง **อี** เป็น **สุณนฺตี กโรนฺตี กเถนฺตี**

ตวนฺตุ ปัจจัย

สุตวา ฟังแล้ว **สุ** ธาตุ ในความฟัง
ภุตฺตวา กินแล้ว **ภุชฺ** ธาตุ ในความกิน
วุสิตวา อยู่แล้ว **วสฺ** ธาตุ ในความอยู่
ถ้าเป็นอิตถีลิงค์ เป็น **สุตวตี ภุตฺตวตี วุสิตวตี**

ตาวี ปัจจัย

ปุ.	**อิต.**	**นปุ**	**คำแปล**
สุตาวี	สุตาวินี	สุตาวิ	ฟังแล้ว
ภุตฺตาวี	ภุตฺตาวินี	ภุตฺตาวิ	กินแล้ว
วุสิตาวี	วุสิตาวินี	วุสิตาวิ	อยู่แล้ว

กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยกิตปัจจัยอย่างนี้อยู่หน้ากิริยาอาขยาตโดยมาก พึงเห็นว่าเป็นเหมือนบทวิเสสนะ

(๑๔๔) กิจจปัจจัย

อนีย ปัจจัย

กรณียं อันเขาพึงทำ **กรฺ** ธาตุ ในความทำ เอา **น** เป็น **ณ**

วจนียं อันเขาพึงกล่าว **วจฺ** ธาตุ ในความกล่าว

โภชนียं อันเขาพึงกิน **ภุชฺ** ธาตุในความกิน พฤทธิ์ **อุ** เป็น **โอ**

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ก็ใช้เป็นนามกิตก์บ้าง

อุ. **ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน ปริวิสิ** เขาเลี้ยงแล้ว ด้วยของควรเคี้ยว ด้วยของควรบริโภคอันประณีต

ตพฺพ ปัจจัย

กตฺตพฺพ อันเขาพึงทำ ลบ **รฺ** ซ้อน **ตฺ**

วตฺตพฺพ อันเขาพึงกล่าว **วทฺ** ธาตุ เอา **ทฺ** เป็น **ตฺ**

ภุญฺชิตพฺพ อันเขาพึงกิน ลง **อิ** อาคม

(๑๔๕) กิตกิจจปัจจัย

มาน ปัจจัย

มาน ปัจจัยนี้ มีคติเหมือน **อนฺต** ถ้าไม่มี **ย** ปัจจัยซึ่งลงในกรรม **เป็นกัตตุวาจก** ถ้ามี **ย** ปัจจัย นั้น **เป็นกัมมวาจก** อย่างนี้

กัตตุวาจก	คำแปล	กัมมวาจก	คำแปล
กุรุมาโน	ทำอยู่	**กริยมาโน**	อันเขาทำอยู่
ภุญฺชมาโน	กินอยู่	**ภุญฺชิยมาโน**	อันเขากินอยู่
วทมาโน	กล่าวอยู่	**วุจฺจมาโน**	อันเขากล่าวอยู่

ต ปัจจัย

๑. **ธาตุมี มฺ และ นฺ เป็นที่สุด ลบที่สุดธาตุ**

คโต ไปแล้ว **คมฺ** ธาตุ ในความไป, ความถึง

รโต ยินดีแล้ว **รมฺ** ธาตุ ในความยินดี

ขโต อันเขาขุดแล้ว **ขนฺ** ธาตุ ในความขุด

หโต อันเขาฆ่าแล้ว **หนฺ** ธาตุ ในความฆ่า

๒. **ธาตุ มี จฺ ชฺ และ ปฺ เป็นที่สุด เอาที่สุดธาตุเป็น ตฺ**

สิตฺโต อันเขารดแล้ว **สิจฺ** ธาตุ ในความรด

วิวิตฺโต สงัดแล้ว **วิ** บทหน้า **วิจฺ** ธาตุ ในความสงัด

ภุตฺโต อันเขากินแล้ว **ภุชฺ** ธาตุ ในความกิน

จตฺโต อันเขาสละแล้ว **จชฺ** ธาตุ ในความสละ
คุตฺโต อันเขาคุ้มครองแล้ว **คุปฺ** ธาตุ ในความคุ้มครอง
ตตฺโต ร้อนแล้ว **ตปฺ** ธาตุ ในความร้อน

๓. ธาตุมี อา เป็นที่สุดก็ดี ต เป็นกัมมวาจกก็ดี ลง อิ อาคม

จิโต ยืนแล้ว **จา** ธาตุ ในความตั้งอยู่
ปีโต อันเขาดื่มแล้ว **ปา ธาตุ** ในความดื่ม
อภิชฺฌิโต อันเขาเพ่งจำเพาะแล้ว **อภิ** บทหน้า **ฌา** ธาตุ ในความเพ่ง
ภาสิโต อันเขากล่าวแล้ว **ภาสฺ** ธาตุ ในความกล่าว

๔. ธาตุมี ทฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นฺน แล้วลบที่สุดธาตุ

ฉนฺโน อันเขามุงแล้ว **ฉทฺ** ธาตุ ในความปิด
สนฺโน จมแล้ว **สทฺ** ธาตุหรือ **สิทฺ** ธาตุ ในความจม

รุนฺโน ร้องไห้แล้ว **รุทฺ** ธาตุ ในความร้องไห้
ฉินฺโน อันเขาตัดแล้ว **ฉิทฺ** ธาตุ ในความตัด
ภินฺโน แตกแล้ว **ภิทฺ** ธาตุ ในความแตก
ทินฺโน อันเขาให้แล้ว **ทา** ธาตุ ในความให้ (เอา **อา** ที่ **ทา** เป็น **อิ**)

๕. **ธาตุมี รฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ณฺณ แล้วลบที่สุดธาตุ**

ชิณฺโณ แก่แล้ว **ชิรฺ** ธาตุ ในความคร่ำคร่า
ติณฺโณ ข้ามแล้ว **ตรฺ** ธาตุ ในความข้าม
ปุณฺโณ เต็มแล้ว **ปูรฺ** ธาตุ ในความเต็ม

๖. **ธาตุมี สฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฏฺฐ แล้วลบที่สุดธาตุ**

ตุฏฺโฐ ยินดีแล้ว **ตุสฺ** ธาตุ ในความยินดี
หฏฺโฐ ร่าเริงแล้ว **หสฺ** ธาตุ ในความหัวเราะ
ปวิฏฺโฐ เข้าไปแล้ว **ป** บทหน้า **วิสฺ** ธาตุ ในความเข้าไป

๗. **ธาตุมี ธฺ และ ภฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ทฺธ แล้วลบที่สุดธาตุ**

พุทฺโธ รู้แล้ว **พุธฺ** ธาตุ ในความรู้
กุทฺโธ โกรธแล้ว **กุธฺ** ธาตุ ในความโกรธ
รุทฺโธ ปิดแล้ว **รุธฺ** ธาตุ ในความกั้น
ลทฺโธ อันเขาได้แล้ว **ลภฺ** ธาตุ ในความได้
อารทฺโธ อันเขาปรารภแล้ว **อา** บทหน้า **รภฺ** ธาตุ ในความเริ่ม

๘. **ธาตุมี มฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นฺต แล้วลบที่สุดธาตุ**

ปกฺกนฺโต หลีกไปแล้ว **ป** บทหน้า **กมฺ** ธาตุ ในความก้าวไป
ทนฺโต ทรมานแล้ว **ทมฺ** ธาตุ ในความทรมาน
สนฺโต ระงับแล้ว **สมฺ** ธาตุ ในความสงบ, ระงับ

๙. **ธาตุมี หฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฬฺห แล้วลบที่สุดธาตุ**

รุฬฺโห งอกแล้ว **รุหฺ** ธาตุ ในความงอก

มุหฺโห หลงแล้ว **มุหฺ** ธาตุ ในความหลง
วุหฺโห อันน้ำพัดไปแล้ว **วุหฺ** ธาตุ ในความลอย

บางศัพท์ก็ใช้เป็นนามกิตก์บ้าง เหมือนคำว่า **พุทฺโธ** อ.พระพุทธเจ้า เป็นต้น

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ **ถ้าลงกับสกรรมธาตุ เป็นกัตตุวาจก, กัมมวาจก, เหตุกัมมวาจก ลงกับอกรรมธาตุ เป็นกัตตุวาจก หรือภาววาจก (เหตุกัตตุวาจก ไม่ปรากฏที่ใช้)**

ตูนาทิ ปัจจัย คือ ตูน ตฺวา ตฺวาน

ตูน	**ตฺวา**	**ตฺวาน**	**คำแปล**
กาตูน	กตฺวาน	กตฺวาน	ทำแล้ว
คนฺตูน	คนฺตฺวา	คนฺตฺวาน	ไปแล้ว
หนฺตูน	หนฺตฺวา	หนฺตฺวาน	ฆ่าแล้ว

๑. **อุปสัค อยู่หน้าแปลงปัจจัยทั้ง ๓ เป็น ย**

อาทาย ถือเอาแล้ว **อา** บทหน้า **ทา** ธาตุ ในความถือเอา

ปหาย ละแล้ว **ป** บทหน้า **หา** ธาตุ ในความละ

นิสฺสาย อาศัยแล้ว **นิ** บทหน้า **สี** ธาตุ ในความอาศัย

๒. **ธาตุที่มี มฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุดธาตุ เป็น มฺม**

อาคมฺม มาแล้ว **อา** บทหน้า **คมฺ** ธาตุ ในความไป

นิกฺขมฺม ออกแล้ว **นิ** บทหน้า **ขมฺ** ธาตุ ในความออก

อภิรมฺม ยินดียิ่งแล้ว **อภิ** บทหน้า **รมฺ** ธาตุ ในความยินดี

๓. **ธาตุที่มี ทฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุดธาตุ เป็น ชฺช**

อุปฺปชฺช เกิดขึ้นแล้ว **อุ** บทหน้า **ปทฺ** ธาตุ ในความเกิด

ปมชฺช ประมาทแล้ว **ป** บทหน้า **มทฺ** ธาตุ ในความประมาท

อจฺฉิชฺช ชิงเอาแล้ว **อา** บทหน้า **ฉิทฺ** ธาตุ ในความชิงเอา

๔. **ธาตุที่มี ธฺ และ ภฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับที่สุดธาตุ เป็น ทฺธา พฺภ**

วิทฺธา แทงแล้ว **วิธฺ** ธาตุ ในความแทง

ลทฺธา ได้แล้ว **ลภฺ** ธาตุ ในความได้

อารพฺภ ปรารภแล้ว **อา** บทหน้า **รภฺ** ธาตุ ในความเริ่ม

๕. ธาตุที่มี หฺ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ย กับ ที่สุดธาตุ เป็น ยฺห

ปคฺคยฺห ประคองแล้ว **ป** บทหน้า **คหฺ** ธาตุ ในความประคอง

สนฺนยฺห ผูกแล้ว **สํ** บทหน้า **นหฺ** ธาตุ ในความผูก

อารุยฺห ขึ้นแล้ว **อา** บทหน้า **รุหฺ** ธาตุ ในความขึ้น

๖. แปลง **ตฺวา** เป็น **สฺวา ตฺวาน** เป็น **สฺวาน** เฉพาะ **ทิสฺ** ธาตุ อย่างเดียว

อุ. **ทิสฺวา, ทิสฺวาน** เห็นแล้ว

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ตัวนี้ คือ ตูน ตฺวา ตฺวาน นำหน้ากิริยาอาขยาตเป็นนิตย์

สมาส

(๙๔) นามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **สมาส** สมาสนี้บางอย่างก็มีในภาษาของเรา เหมือนคำว่า **อย่าทำซึ่งบาป** ย่อเข้าสมาสเป็น **อย่าทำบาป, สิ่งนี้ก้าไหล่ด้วยทอง** เป็น **สิ่งนี้ก้าไหล่ทอง นายให้รางวัลแก่บ่าว** เป็น **นายให้รางวัลบ่าว สมุดของใคร** เป็น **สมุดใคร สัตว์ในน้ำ หรือสัตว์เกิดในน้ำ** เป็น **สัตว์น้ำ** เป็นต้น

สมาสในบาลีภาษา **ว่าโดยกิจ** มี ๒ อย่าง คือ **สมาสที่ลบวิภัตติเสียแล้ว** เรียกว่า **ลุตฺตสมาโส สมาสที่ไม่ได้ลบวิภัตติ** เรียกว่า **อลุตฺตสมาโส**

ลุตฺตสมาโส มีอุทาหรณ์ว่า

- **กจินทุสฺสํ** ผ้าเพื่อกฐิน
- **ราชธนํ** ทรัพย์ของพระราชา เป็นต้น

อลุตฺตสมาโส มีอุทาหรณ์ว่า

- **ทูเรนิทานำ** วัตถุมีนิทานในที่ไกล
- **อุรสิโลโม พฺราหฺมโณ** พราหมณ์มีขนที่อกเป็นต้น

สมาสว่าโดยชื่อ มี ๖ อย่าง คือ

- **กมฺมธารโย**
- **ทิคุ**
- **ตปฺปุริโส**
- **ทวนฺทฺโว**
- **อพฺยยีภาโว**
- **พหุพฺพิหิ**

(กัม-ทิ-ตัป-ทะ-อัพ-พะ)

๑. กัมมธารยสมาส

(๙๕) นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัตติและวจนะเป็นอย่างเดียวกัน บทหนึ่งเป็นประธาน คือเป็นนามนาม บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ คือเป็นคุณนาม หรือเป็นคุณนามทั้ง ๒ บท มีบทอื่นเป็นประธาน ที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **กัมมธารยสมาสฯ** นี้ มี ๖ อย่าง คือ

- **วิเสสนบุพพบท**
- **วิเสสนุตตรบท**
- **วิเสสโนภยบท**
- **วิเสสโนปมบท**
- **สัมภาวนบุพพบท**
- **อวธารณบุพพบท**

วิเสสนบุพพบท

มีบทวิเสสนะอยู่หน้า บทประธานอยู่หลัง อย่างนี้

มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส บุรุษใหญ่
ขตฺติยา กญฺญา ขตฺติยกญฺญา นางกษัตริย์
นีลํ อุปฺปลํ นีลุปฺปลํ ดอกอุบลเขียว

ในสมาสนี้ เอา **มหนฺต** ศัพท์ เป็น **มหา** อย่างนี้

มหาราชา พระราชาผู้ใหญ่
มหาธานี เมืองใหญ่
มหาวนํ ป่าใหญ่ เป็นต้น

บางสมาสท่านก็ย่อบทวิเสสนะ เหลือไว้แต่อักษรตัวหน้าอย่างนี้

กุจฺฉิตา ทิฏฺฐิ กุทิฏฺฐิ
ทิฏฐิอันบัณฑิตเกลียด
ปธานํ วจนํ ปาวจนํ
คำเป็นประธาน
สนฺโต ปุริโส สปฺปุริโส
บุรุษระงับแล้ว

แม้ถึงอย่างนี้ก็เป็นวิเสสนบุพพบทแท้

วิเสสนุตตรบท

มีบทวิเสสนะอยู่หลัง บทประธานอยู่หน้า อย่างนี้

สตฺโต วิเสโส สตฺตวิเสโส

สัตว์วิเศษ

นโร วโร นรวโร

นระประเสริฐ

มนุสฺโส ทลิทฺโท มนุสฺสทลิทฺโท

มนุษย์ขัดสน

วิเสสโนภยบท

มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน อย่างนี้

สีตญฺจ สมฏฺฐญฺจ สีตสมฏฺฐํ

(ฐานํ ที่) ทั้งเย็น ทั้งเกลี้ยง

อนฺโธ จ วธิโร จ อนฺธวธิโร

(ปุริโส บุรุษ) ทั้งบอด ทั้งหนวก

ขณฺโช จ ชุฑฺโช จ ขณฺชขุชฺโช

(ปุริโส บุรุษ) ทั้งกระจอก ทั้งค่อม

วิเสสโนปมบท

มีบทวิเสสนะเป็นอุปมาจัดเป็น ๒ ตาม วิเสสนะ อยู่หน้าและอยู่หลัง

สมาสที่มีอุปมาอยู่หน้า เรียก **อุปมาปุพฺพปโท** มี อุ. อย่างนี้

สงฺขํ อิว ปณฺฑรํ สงฺขปณฺฑรํ

(ขีรํ น้ำนม) ขาว เพียงดัง สังข์

กาโก อิว สูโร กากสูโร

(นโร คน) กล้า เพียงดัง กา

ทิพฺพ์ อิว จกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ

จักษุ เพียงดัง ทิพย์

สมาสที่มีอุปมาอยู่หลัง เรียก **อุปมานุตฺตรปโท** มี อุ. อย่างนี้

นโร สีโห อิว นรสีโห

นระ เพียงดัง สีหะ

ญาณ์ จกฺขุ อิว ญาณจกฺขุ

ญาณ เพียงดัง จักษุ.

ปญฺญา ปาสาโท อิว ปญฺญาปาสาโท

ปัญญา เพียงดัง ปราสาท

สัมภาวนบุพพบท

มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย อิติ ศัพท์ บทหลังเป็นประธาน ดังนี้

ขตฺติโย (อหำ) อิติ มาโน ขตฺติยมาโน

มานะ ว่า (เราเป็น) กษัตริย์

สตฺโต อิติ สญฺญา สตฺตสญฺญา

ความสำคัญ ว่า สัตว์

สมโณ (อหำ) อิติ ปฏิญฺญา สมณปฏิญฺญา

ปฏิญญาว่า (เราเป็น) สมณะ

อวธารณบุพพบท

มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย เอว ศัพท์ (เพื่อจะห้ามเนื้อความอันอื่นเสีย) บทหลังเป็นประธาน อย่างนี้แล

ปญฺญา เอว ปโชโต ปญฺญาปโชโต

(ปทีโป ประทีป) อันโพลงทั่ว คือ ปัญญา

พุทฺโธ เอว รตนํ พุทฺธรตนํ

รัตนะ คือ พระพุทธเจ้า

สทฺธา เอว ธนํ สทฺธาธนํ

ทรัพย์ คือ ศรัทธา

แบบวิเคราะห์ที่ท่านใช้ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ดังนี้

วิเสสนบุพพบท

มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส

บุรุษ นั้น ด้วย เป็นผู้ใหญ่ ด้วย เหตุนั้น ชื่อบุรุษผู้ใหญ่

วิเสสนุตตรบท

สตฺโต จ โส วิเสโส จาติ สตฺตวิเสโส

สัตว์ นั้น ด้วย วิเศษ ด้วย เหตุนั้น ชื่อสัตว์ วิเศษ.

วิเสสโนภยบท

สีตญฺจ ตำ สมฏฺฐญฺจาติ สีตสมฏฺฐำ

(จานำ ที่) นั้น เย็น ด้วย เกลี้ยง ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง (เท่านี้เป็นตัวอย่าง)

๒. ทิคุสมาส

(๙๖) กัมมธารยสมาสที่มีสังขยาอยู่ข้างหน้าชื่อว่า **ทิคุสมาสฯ** นั้นมี ๒ อย่าง คือ

- **สมาหาโร ๑**
- **อสมาหาโร ๑**

ทิคุสมาสที่ท่านรวมนามศัพท์ มีเนื้อความเป็นพหุวจนะ ทำให้เป็นเอกวจนะ นปุ๎สกลิงค์ ชื่อว่า **สมาหารทิคุ** อุ. อย่างนี้

ตโย	**โลกา**	**ติโลกํ**	โลก ๓
จตสฺโส	**ทิสา**	**จตุทฺทิสํ**	ทิศ ๔
ปญฺจ	**อินฺทฺริยานิ**	**ปญฺจินฺทฺริยํ**	อินทรีย์ ๕

ทิคุสมาสที่ท่านไม่ได้ทำอย่างนี้ ชื่อว่า **อสมาหารทิคุ** อุ. อย่างนี้

เอโก	**ปุคฺคโล**	**เอกปุคฺคโล**	บุคคลผู้เดียว
จตสฺโส	**ทิสา**	**จตุทฺทิสา**	ทิศ ๔ ทั้งหลาย
ปญฺจ	**พลานิ**	**ปญฺจพลานิ**	กำลัง ๕ ทั้งหลาย

๓. ตัปปุริสสมาส

(๙๗) นามศัพท์ที่มี **อำ** วิภัตติเป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อเข้าด้วยบทเบื้องปลาย ชื่อ **ตัปปุริสสมาสๆ** นี้มี ๖ คือ

- **ทุติยาตปฺปุริโส**
- **ตติยาตปฺปุริโส**
- **จตุตฺถีตปฺปริโส**
- **ปญฺจมีตปฺปุริโส**
- **ฉฏฺฐีตปฺปุริโส**
- **สตฺตมีตปฺปุริโส**

ทุติยาตัปปุริสะ อย่างนี้

สุขำ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต (ปุริโส)
(บุรุษ) ถึงแล้วซึ่งความสุข

คามำ คโต คามคโต (ปุริโส)
(บุรุษ) ไปแล้วสู่บ้าน

สพฺพรตฺติตฺตึ โสภโณ สพฺพรตฺติโสภโณ (จนฺโท)
(พระจันทร์) งามตลอดราตรีทั้งสิ้น
ตติยาตัปปุริสะ อย่างนี้
อสฺเสน (ยุตฺโต) รโถ อสฺสรโถ
รถ (เทียมแล้ว) ด้วยม้า
สลฺเลน วิทฺโธ สลฺลวิทฺโธ (ชนฺตุ)
(สัตว์เกิด) อันลูกศรแทงแล้ว
อสินา กลโห อสิกลโห
ความทะเลาะเพราะดาบ
จตุตถีตัปปุริสะ อย่างนี้
กฐินสฺส ทุสฺสํ กฐินทุสฺสํ
ผ้าเพื่อกฐิน
อาคนฺตุกสฺส ภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํ
ภัตรเพื่อผู้มา
คิลานสฺส เภชฺชํ คิลานเภสชฺชํ
ยาเพื่อคนไข้

ปัญจมีตัปปุริสะ อย่างนี้

โจรมฺหา ภยํ โจรภยํ

ภัยแต่โจร

มรณสฺมา ภยํ มรณภยํ

ความกลัวแต่ความตาย

พนฺธนา มุตฺโต พนฺธนมุตฺโต (สตฺโต)

(สัตว์) พ้นแล้วจากเครื่องผูก

ฉัฏฐีตัปปุริสะ อย่างนี้

รญฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต

บุตรแห่งพระราชา

ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ

กองแห่งข้าวเปลือก

รุกฺขสฺส สาขา รุกฺขสาขา

กิ่งแห่งต้นไม้

สัตตมีตัปปุริสะ อย่างนี้

รูเป สญฺญา รูปสญฺญา
ความสำคัญในรูป

สํสาเร ทุกฺขํ สํสารทุกฺขํ
ความทุกข์ในสงสาร

วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํ
ดอกไม้ในป่า

สมาสที่มี น อยู่หน้า อย่างนี้

น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ
(**อยํ ชโน** ชนนี้) มิใช่พราหมณ์

น วสโล อวสโล
(**อยํ ชโน** ชนนี้) มิใช่คนถ่อย

น อสฺโส อนสฺโส
(**อยํ สตฺโต** สัตว์นี้) มิใช่ม้า

น อริโย อนริโย
(**อยํ ชโน** ชนนี้) มิใช่พระอริยเจ้า

เป็นต้น เรียกว่า **อุภยตัปปุริสะ บ้าง กัมมธารยะ มี น เป็นบทหน้า บ้าง**

ในสมาสนี้ ถ้าพยัญชนะอยู่หลัง **น**, เอา **น** เป็น **อ** เหมือน **อพฺราหฺมโณ** เป็นต้น ถ้าสระอยู่หลัง **น,** เอา **น** เป็น **อน** เหมือน **อนสฺโส** เป็นต้น

ตัปปุริสสมาสนี้ ต่างจากกัมมาธารยะอย่างนี้

กัมมธารยสมาส มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน บทหนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ หรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๒ บท

ส่วนตัปปุริสสมาส มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอกัน

๔. ทวันทวสมาส

(๙๘) นามนามตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า **ทวันทวสมาส** ทวันทวสมาสนี้มี ๒ คือ

- **สมาหาโร ๑**
- **อสมาหาโร ๑ (เหมือนทิคุ)**

สมาหารทวันทวสมาส อย่างนี้

สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนำ

สมถะด้วย วิปัสสนาด้วย

ชื่อสมถะและวิปัสสนา

สงฺโข จ ปณโว จ สงฺขปณวำ

สังข์ด้วย บัณเฑาะว์ด้วย

ชื่อสังข์และบัณเฑาะว์

ปตฺโต จ จีวรญฺจ ปตฺตจีวรำ

บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อบาตรและจีวร

หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ
หตฺถีอสฺสรถปตฺติกำ

ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินด้วย
ชื่อช้างและม้าและรถและคนเดิน

อสมาหารทวันทวสมาส อย่างนี้

จนฺทิมา จ สุริโย จ จนฺทิมสุริยา

พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย
ชื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ ท.

สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺรามหฺมณา

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย
ชื่อสมณะและพราหมณ์ ท.

สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ
สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย
ชื่อพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ท.

ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ ผลญฺจ ปณฺณปุปฺผ-ผลานิ

ใบไม้ด้วย ดอกไม้ด้วย ผลไม้ด้วย ชื่อใบไม้และดอกไม้และผลไม้ ท.

ทวันทวสมาสนี้ แปลกจากวิเสสโนภยบทกัมมธารยสมาส อย่างนี้

วิเสสโนภยบท เป็นบทวิเสสนะทั้งสองบท

ส่วนทวันทวสมาส เป็นบทประธานทั้งสิ้น

๕. อัพยยีภาวสมาส

(๙๙) สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่หน้า ชื่อว่า**อัพยยีภาวสมาสๆ** นี้มี ๒ อย่าง คือ

- **อุปสคฺคปุพฺพโก**
- **นิปาตปุพฺพโก**

อุปสัคคปุพพกะ มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

นครสฺส สมีปี อุปนครํ

มีใกล้เคียง แห่งเมือง ชื่อใกล้เมือง

ทรถสฺส อภาโว นิทฺทรถํ

ความไม่มี แห่งความกระวนกระวาย

ชื่อความไม่มีแห่งความกระวนกระวาย

วาตํ อนุวตฺตตีติ อนุวาตํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปตาม ซึ่งลม เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าตามลม

วาตสฺส ปฏิวตฺตตีติ ปฏิวาตํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปทวนแก่ลม เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าทวนลม

อตฺตานํ อธิวตฺตตีติ อชฺฌตฺตํ

(สิ่งใด) ย่อมเป็นไปทับซึ่งตน เหตุนั้น (สิ่งนั้น) ชื่อว่าทับตน

นิปาตปุพฺพกะ มีนิบาตอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ ยถาวุฑฺฒํ

ลำดับแห่งคนเจริญแล้ว ท. ชื่อว่าตามคนเจริญแล้ว

ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ

กำหนดเพียงไรแห่งชีวิต ชื่อเพียงไรแห่งชีวิต

ปพฺพตสฺส ติโร ติโรปพฺพตํ

ภายนอก แห่งภูเขา

นครสฺส พหิ พหินครํ

ภายนอก แห่งเมือง

ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ

ภายใน แห่งปราสาท

ภตฺตสฺส ปจฺฉา ปจฺฉาภตฺตํ

ภายหลัง แห่งภัตร

สมาสนี้กับตัปปุริสสมาส ต่างกันดังนี้

ตัปปุริสสมาส มีบทหลังเป็นประธาน **"ไม่ได้นิยม"** ลิงค์และวจนะ

อัพยยีภาวสมาส นี้ มีบทหน้าเป็นประธานและเป็นอุปสัค และนิบาต บทหลังเป็น นปุสกลิงค์ เอกวจนะ บางสมาสมีอาการคล้ายกับกัมมธารยะ เหมือนวิเคราะห์ว่า

เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒํ

ชนเจริญแล้ว ท. ใด ใด ชื่อเจริญแล้วอย่างไร

๖. พหุพพิหิสมาส

(๑๐๐) สมาสอย่างหนึ่ง มีบทอื่นเป็นประธาน ชื่อว่า **พหุพพิหิสมาส**

พหุพพิหิสมาส มี ๖ อย่างตามวิภัตติ อย่างนี้

- **ทุติยาพหุพพิหิ**
- **ตติยาพหุพพิหิ**
- **จตุตถีพหุพพิหิ**
- **ปัญจมีพหุพพิหิ**
- **ฉัฏฐีพหุพพิหิ**
- **สัตตมีพหุพพิหิ**

ทุติยาพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นทุติยาวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

อาคตา สมณา ยं โส อาคตสมโณ (อาราโม)

สมณะ ท. มาแล้ว สู่อารามใด อารามนั้น

ชื่อว่ามีสมณะมาแล้ว

รุฬฺหา ลตา ยํ โส รุฬฺหลโต (รุกฺโข)

เครือวัลย์ ขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้ใด ต้นไม้นั้น ชื่อว่ามีเครือวัลย์ขึ้นแล้ว

สมฺปตฺตา ภิกฺขู ยํ โส สมฺปตฺตภิกฺขุ (อาวาโส)

ภิกษุ ท. ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งอาวาสใด อาวาสนั้น ชื่อว่ามีภิกษุถึงพร้อมแล้ว

ตติยาพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นตติยาวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน โส ชิตินฺทฺริโย (สมโณ)

อินทรีย์ ท. อันสมณะใด ชนะแล้ว สมณะนั้น ชื่อว่ามีอินทรีย์อันชนะแล้ว

กตํ ปุญฺญํ เยน โส กตปุญฺโญ (ปุริโส)

บุญ อันบุรุษใด กระทำแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่ามีบุญอันกระทำแล้ว

อาหิโต อคฺติ เยน โส อาหิตคฺคิ (พฺราหฺมโณ)

ไฟอันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว

พราหมณ์นั้น ชื่อว่ามีไฟอันบูชาแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้

อคฺคิ อาหิโต เยน โส อคฺยาหิโต (พฺราหฺมโณ)

ไฟอันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว

พราหมณ์ ชื่อว่ามีไฟอันบูชาแล้ว

วิสํ ปีตํ เยน โส วิสปีโต (สโร)

ยาพิษ อันลูกศรใด ดื่มแล้ว ลูกศรนั้น ชื่อว่ามียาพิษอันดื่มแล้ว

จตุตถีพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นจตุตถีวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส โส ทินฺนสุงฺโก (ราชา)

ส่วย (**นาคเรหิ** อันชาวเมือง ท.) ถวายแล้ว แด่พระราชาใด พระราชานั้น ชื่อว่า

มีส่วยอันชาวเมือง ท. ถวายแล้ว

กตๆ ทณฺฑกมฺมๆ ยสฺส โส กตทณฺฑกมฺโม (สิสฺโส)

ทัณฑกรรม (**อาจริเยน** อันอาจารย์) กระทำแล้ว แก่ศิษย์ใด ศิษย์นั้น ชื่อว่ามีทัณฑกรรมอันอาจารย์กระทำแล้ว

สญฺชาโต สำเวโค ยสฺส โส สญฺชาตสำเวโค (ชโน)

ความสังเวช เกิดพร้อมแล้วแก่ชนใด ชนนั้น ชื่อว่าผู้มีความสังเวชเกิดพร้อมแล้ว

ปัญจมีพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นปัญจมีวิภัตติในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

นิคฺคตา ชนา ยสฺมา โส นิคฺคตชโน (คาโม)

ชน.ท. ออกไปแล้ว จากบ้านใด บ้านนั้น ชื่อว่ามีชนออกไปแล้ว

ปติตานิ ผลานิ ยสฺมา โส ปติตผโล (รุกฺโข)

ผลไม้ ท. หล่นแล้ว จากต้นไม้ใด

ต้นไม้นั้นชื่อว่ามีผลหล่นแล้ว

วีโต ราโค ยสฺมา โส วีตราโค (ภิกฺขุ)

ราคะ ไปปราศแล้ว จากภิกษุใด ภิกษุนั้น ชื่อว่ามีราคะไปปราศแล้ว

ฉัฏฐีพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

ขีณา อาสวา ยสฺส โส ขีณาสโว (ภิกฺขุ)

อาสวะ ท. ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่ามีอาสวะสิ้นแล้ว

สนฺตํ จิตฺตํ ยสฺส โส สนฺตจิตฺโต (ภิกฺขุ)

จิต ของภิกษุใดระงับแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่ามีจิตระงับแล้ว

ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส โส ฉินฺนหตฺโถ (ปุริโส)

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่ามีมือขาดแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้

หตฺถา ฉินฺนา ยสฺส โส หตฺถจฺฉินฺโน (ปุริโส)

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่ามีมือขาดแล้ว.

สัตตมีพหุพพิหิสมาส

เอาบทที่เป็นสัตตมีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ โส สมฺปนฺนสสฺโส (ชนปโท)

ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อม ชนบทนั้น ชื่อว่ามีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว.

พหู นทิโย ยสฺมึ โส พหุนทิโก (ชนปโท)

แม่น้ำ ท. ในชนบทใด มาก ชนบทนั้น ชื่อว่ามีแม่น้ำมาก.

จิตา สิริ ยสฺมึ โส จิตสิริ (ชโน)

ศรี ตั้งอยู่แล้ว ในชนใด ชนนั้น ชื่อว่ามีศรีตั้งอยู่แล้ว

ในวิเคราะห์แห่งสมาสทั้งหลายเหล่านี้ บทประธานและบทวิเสสนะ มีวิภัตติและลิงค์เสมอกันแปลกแต่บทสัพพนาม ที่เป็นประธานแห่งบทสมาส ท่านจึงเรียกสมาสทั้งหลายเหล่านี้ว่า **ตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส**

พหุพพิหิสมาส มี ๕ อย่างตามลักษณะ อย่างนี้

- **ตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส**
- **ฉัฏฐีอุปมาพหุพพิหิสมาส**
- **น บุพพบทพหุพพิหิสมาส**
- **ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส**
- **สหบุพพบทพหุพพิหิสมาส**

ตุลยาธิกรณพหุพพิหิ คือสมาสที่แบ่งตามวิภัตติ ๖ อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น (ทุติยา-สัตตมี)

ฉัฏฐีอุปมาพหุพพิหิสมาส

สุวณฺณสฺส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส โส

สุวณฺณวณฺโณ (ภควา)

วรรณะของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เพียงดังวรรณะ แห่งทอง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่ามีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งทอง

พฺรหฺมุโน สโร อิว สโร ยสฺส โส พฺรหฺมสฺสโร (ภควา) เสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เพียงดังเสียงแห่งพรหม พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่ามีเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม

น บุพฺพปทพหุพฺพิหิสมาส

พหุพพิหิที่แสดงมาแล้วเหล่านี้ มีเนื้อความไม่ปฏิเสธ พหุพพิหิมีเนื้อความปฏิเสธ มีวิเคราะห์อย่างนี้

นตฺถิ ตสฺส สโมติ อสโม (ภควา)

ผู้เสมอ ไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า มีผู้เสมอหามิได้ หรือไม่มีผู้เสมอ

นตฺถิ ตสฺส ปฏิปุคฺคโลติ อปฺปฏิปุคฺคโล (ภควา)
บุคคลเปรียบ ไม่มี แก่ท่าน เหตุนั้น (ท่าน) ชื่อว่ามีบุคคลเปรียบหามิได้ หรือไม่มีบุคคลเปรียบ.

นตฺถิ ตสฺส ปุตฺตาติ อปุตฺตโก (ชโน)
บุตร ท. ของชนนั้น ไม่มี เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีบุตรหามิได้ หรือไม่มีบุตร.

ภินนาธิกรณพหุพพิหิ

ในวิเคราะห์แห่งสมาสใด บททั้งหลายมีวิภัตติต่างกัน ท่านเรียกสมาสนี้ว่า **ภินนาธิกรณพหุพพิหิ** อุทาหรณ์อย่างนี้

เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส
ความอยู่ ของชนนั้น สิ้นคืนเดียว เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีความอยู่สิ้นคืนเดียว

อุรสิ โลมานิ ยสฺส โส อุรสิโลโม (พฺราหฺมโณ)
ขน ท. ที่อก ของพราหมณ์ใด มีอยู่

พราหมณ์นั้น ชื่อว่ามีขนที่อก

อสิ หตฺเถ ยสฺส โส อสิหตฺโถ (โยโธ)

ดาบ (มี) ในมือของทหาร (คนรบ) ใด ทหารนั้น ชื่อว่ามีดาบในมือ

ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส ฉตฺตปาณิ (ปุริโส)

ร่ม (มี) ในมือ ของบุรุษใด บุรุษนั้น ชื่อว่ามีร่มในมือ

มณิ กณฺเฐ ยสฺส โส มณิกณฺโฐ (นาคราชา)

แก้วมณี (มี) ที่คอของนาคราชใด นาคราชนั้น ชื่อว่ามีแก้วมณีที่คอ

ตัวอย่างพหุพพิหิที่เป็นพหุวจนะ

กตํ กุสลํ เยหิ เต กตกุสลา (ชนา)

กุศล อันชน ท. เหล่าใด กระทำแล้ว ชน ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีกุศลอันกระทำแล้ว

อาวุธา หตฺเถสุ เยสํ เต อาวุธหตฺถา (โยธา)

อาวุธ ท. (มี) ในมือ ท. ของทหาร ท. เหล่าใด ทหาร ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีอาวุธในมือ.

สหบุพพบทพหุพพิหิสมาส

คือ สมาสที่ที **สห** เป็นบทหน้า เมื่อเป็นบทสำเร็จแล้วเหลือไว้แต่อักษรตัวหน้า คือ **ส** แปลว่า **เป็นไปกับด้วย** อย่างนี้

สห ปุตฺเตน โย วตฺตตีติ สปุตฺโต (ปิตา)

ชนใด ย่อมเป็นไป กับด้วยบุตร เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่าเป็นไปกับด้วยบุตร (คือบิดา).

สห รญฺญา ยา วตฺตตีติ สราชิกา (ปริสา)

บริษัทใด ย่อมเป็นไป กับด้วยพระราชา เหตุนั้น บริษัทนั้น ชื่อว่าเป็นไปกับด้วยพระราชา

สห มจฺเฉเรน ยํ วตฺตตีติ สมจฺเฉรํ (จิตฺตํ)

จิตใด ย่อมเป็นไปกับด้วยความตระหนี่ เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่าเป็นไปกับด้วยความตระหนี่

สมาสท้อง

พหุพพิหิที่แสดงมานี้เป็นแต่ชั้นเดียว พหุพพิหิบางอย่าง มีสมาสอื่นเป็นท้อง อุ. อย่างนี้

ธมฺโม เอว จกฺกํ ธมฺมจกฺกํ จักรคือธรรม เป็นอวธารณบุพพบท กัมมธารยสมาส

ปวรํ ธมฺมจกฺกํ ปวรธมฺมจกฺกํ

จักรคือธรรมอันบวร เป็นวิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส

ปวตฺติตํ ปวรธมฺมจกฺกํ เยน โส ปวตฺติตปฺ-ปวรธมฺมจกฺโก (ภควา)

จักรคือธรรมอันบวรอันพระผู้มีพระภาคเจ้าใดให้เป็นไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น

ชื่อว่ามีจักรคือธรรมอันบวร
อันให้เป็นไปทั่วแล้ว

สมาสนี้เรียกว่า **ตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิหิ-สมาส มีอวธารณบุพพบท กัมมธารยสมา และวิเสสนบุพพบท กัมมธารสมาสเป็นท้อง**

คนฺโธ จ มาลา จ คนฺธมาลา

ของหอมด้วยระเบียบด้วย ชื่อว่าของหอมและระเบียบ ท. เป็นอสมาหาร ทวันทวสมาส

ตา อาทโย เยสํ ตานิ คนฺธมาลาทีนิ วตฺถูนิ

มัน ท. (**ตา คนฺธมาลา** ของหอมและระเบียบ ท. นั้น) เป็นต้น ของวัตถุ ท. เหล่าใด วัตถุ ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีของหอมและระเบียบ เป็นต้น.

สมาสนี้เรียกว่า **ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพิหิ มีทวันทวสมาส** เป็นท้อง

คนฺธมาลาทีนิ หตฺเถสุ เยสํ เต
คนฺธมาลาทิหตฺถา (มนุสฺสา)

(วัตถุ ท.) มีของหอมและระเบียบ เป็นต้น มีในมือ ท. ของมนุษย์ ท. เหล่าใด มนุษย์ ท. เหล่านั้น ชื่อว่ามีวัตถุมีของหอมและระเบียบเป็นต้นในมือ

สมาสนี้เรียกว่า **ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพิหิ มีอสมาหารทวันทวสมาส และฉัฏฐีพหุพพิหิ** เป็นท้อง

สรุปสมาสทั้ง ๖ ดังนี้

๑. เป็นนามนามล้วน มี ๒ คือ
ทิคุสมาส และ ทวันทวสมาส

๒. เป็นคุณนามล้วน มี ๑ คือ พหุพพิหิสมาส

๓. เป็นได้ทั้งนามทั้งคุณ มี ๓ คือ
กัมมธารยสมาส ตัปปุริสสมาส และอัพยยีภาวสมาส

ตัทธิต

(๑๐๒) ปัจจัยหมู่หนึ่ง เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เนื้อความย่อ สำหรับใช้แทนศัพท์ ย่อคำพูดให้สั้นลง เรียกง่ายๆ เหมือนคำว่า **สฺยาเม ชาโต เกิดในสยาม** ลงปัจจัยแทน **ชาต** เอาไว้แต่ **สฺยาม** เป็น **สฺยามิโก** เรียกว่า **ตัทธิต**

ตัทธิต นั้น โดยสังเขปแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

สามัญญตัทธิต
ภาวตัทธิต
อัพยยตัทธิต

(๑๐๓) **สามัญญตัทธิต**

สามัญญตัทธิต แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง คือ

๑ โคตตตัทธิต

- **ตรัตยาทิตัทธิต**
- **ราคาทิตัทธิต**
- **ชาตาทิตัทธิต**
- **สมุหตัทธิต**
- **ฐานตัทธิต**
- **พหุลตัทธิต**
- **เสฏฐตัทธิต**
- **ตทัสสัตถิตัทธิต**
- **ปกติตัทธิต**
- **สังขยาตัทธิต**
- **ปูรณตัทธิต**
- **วิภาคตัทธิต**

ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ท่านแบ่งเป็น ๑๕ เติม **อุปมาตัทธิต** และ **นิสิตตัทธิต** **(โค ต รา ชา / ส ฉา พ เส /ต ป สำ ปู วิ)**

โคตตตัทธิต

ในโคตตตัทธิต มีปัจจัย ๘ ตัว คือ **ณ ณายน ณาน เณยฺย ณิ ณิก ณว เณร** (ใช้ลงแทน **โคตฺต** ศัพท์ หรือ **อปจฺจ** ศัพท์ แปลว่า **เหล่ากอ**)

ผู้ศึกษาพึงทราบว่า เมื่อลงปัจจัยที่มี **ณ** ถ้าสระอยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ต้องพฤทธิ์ คือ ทีฆะ อ เป็น **อา** วิการ **อิ** เป็น **เอ, อุ** เป็น **โอ** เว้นไว้แต่สระที่อยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะ มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง หรือเป็นทีฆะ ไม่ต้องพฤทธิ์ และพยัญชนะคือ **ณ** นั้นต้องลบเสีย คงไว้แต่สระที่ ณ อาศัยอยู่ และพยัญชนะอื่นๆ

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ

เหล่ากอ แห่งวสิฏฐะ ชื่อวาสิฏฐะ

โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม

เหล่ากอ แห่งโคตมะ ชื่อโคตมะ

วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโว

เหล่ากอ แห่งวสุเทวะ ชื่อวาสุเทวะ

ศัพท์ที่ลง ณายน ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจายโน

เหล่ากอ แห่งกัจจะ ชื่อกัจจายนะ

วจฺฉสฺส อปจฺจํ วจฺฉายโน

เหล่ากอ แห่งวัจฉะ ชื่อวัจฉายนะ

โมคฺคลฺลิยา อปจฺจํ โมคฺคลฺลายโน

เหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี

ชื่อโมคคัลลายนะ

ศัพท์ที่ลง ณาน ปัจจัย อย่างนี้

กจฺจาโน, วจฺฉาโน โมคฺคลฺลาโน

วิเคราะห์และคำแปลเหมือน **ณายน** ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง เณยฺย ปัจจัย อย่างนี้

ภคินิยา อปจฺจํ ภาคิเนยฺโย

เหล่ากอ แห่งพี่น้องหญิง ชื่อภาคิเนยยะ

วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย

เหล่ากอ แห่งนางวินตา ชื่อเวนเตยยะ

โรหิณิยา อปจฺจํ โรหิเณยฺโย

เหล่ากอ แห่งนางโรหิณี ชื่อโรหิเณยยะ

ศัพท์ที่ลง ณิ ปัจจัย อย่างนี้

ทกฺขสฺส อปจฺจํ ทกฺขิ

เหล่ากอ แห่งทักขะ ชื่อทักขิ

วสวสฺส อปจฺจํ วาสวิ

เหล่ากอ แห่งวสวะ ชื่อวาสวิ

วรุณสฺส อปจฺจํ วารุณิ

เหล่ากอ แห่งวรุณะ ชื่อวารุณิ

ศัพท์ที่ลง ณิก ปัจจัย อย่างนี้

สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจํ สากฺยปุตฺติโก

เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งสักยะ ชื่อสากยปุตติกะ

นาฏปุตฺตสฺส อปจฺจ นาฏปุตฺติโก

เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งชนรำ ชื่อนาฏปุตติกะ

ชินทตฺตสฺส อปจฺจ เชนทตฺติโก

เหล่ากอ แห่งชินทัตตะ ชื่อเชนทัตติกะ

ศัพท์ที่ลง ณว ปัจจัย อย่างนี้

อุปกุสฺส อปจฺจ โอปกโว

เหล่ากอ แห่งอุปกุ ชื่อโอปกวะ

มนุโน อปจฺจ มานโว

เหล่ากอ แห่งมนุ ชื่อมานวะ

ภคฺคุโน อปจฺจ ภคฺคโว

เหล่ากอ แห่งภัคคุ ชื่อภัคควะ

ศัพท์ที่ลง เณร ปัจจัย อย่างนี้

วิธวาย อปจฺจ เวธเวโร

เหล่ากอ แห่งหญิงแม่หม้าย ชื่อเวธเวระ

สมณสฺส อปจฺจ สามเณโร

เหล่ากอ แห่งสมณะ ชื่อสามเณระ

ตรัตยาทิตัทธิต

ในตรัตยาทิตัทธิต ลง ณิก ปัจจัย อย่างนี้

นาวาย ตรตีติ นาวิโก (โย ชโน)

ชนใด ย่อมข้าม ด้วยเรือ เหตุนั้น (โส ชโน) ชนนั้น) ชื่อนาวิกะ (ผู้ข้ามด้วยเรือ)

ติเลหิ สัสฏฺจ์ โภชนำ เตลิกำ

โภชนะ ระคนพร้อมแล้ว ด้วยเมล็ดงา ท. ชื่อเตลิกะ (ระคนแล้วด้วยงา)

สกเฏน จรตีติ สากฏิโก (ชโน)

ชนใด ย่อมเที่ยวไปด้วยเกวียน เหตุนั้น (ชนนั้น) ชื่อสากฏิกะ (ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน)

ราชคเห ชาโต ราชคหิโก (ชโน)

ชนเกิดแล้ว ในเมืองราชคฤห์ ชื่อราชคหิกะ (ผู้เกิดในเมืองราชคฤห์)

ตสฺมึ วสติ วา ราชคหิโก (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนใด ย่อมอยู่ ในเมืองราชคฤห์ นั้น ชนนั้น ชื่อราชคหิกะ

(ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์)

กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ

กรรมอันชนทำแล้วด้วยกาย ชื่อกายิกะ (กรรมอันชนทำแล้วด้วยกาย)

ตสฺมึ วา วตฺตตีติ กายิกํ (ยํ กมฺมํ)

อีกอย่างหนึ่ง กรรมใด ย่อมเป็นไปในกายนั้น เหตุนั้น (ตํ กมฺมํ) กรรมนั้น ชื่อกายิกะ (เป็นไปในกาย)

ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก (ชโน)

ชน ประกอบแล้ว ในประตู ชื่อโทวาริกะ (ผู้ประกอบในประตู)

สกุเณ หนฺตฺวา ชีวตีติ สากุณิโก (ชโน)

ชนใด ฆ่าซึ่งนกทั้งหลายเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อสากุณิกะ (ผู้ฆ่าซึ่งนกเป็นอยู่)

สงฺฆสฺส สนฺตกํ สงฺฆิกํ (ยํ วตฺถุ)

ของใด เป็นของมีอยู่แห่งสงฆ์ (ตํ วตฺถุ)

ของนั้น ชื่อสังฆิกะ (ของมีอยู่แห่งสงฆ์)

อกฺเขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก (ชโน)

ชนใด ย่อมเล่น ด้วยสะกา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่ออักขิกะ (ผู้เล่นด้วยสะกา)

ราคาทิตัทธิต

ในราคาทิตัทธิต ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

กสาเวน รตฺตํ วตฺถํ กาสาวํ

ผ้า (อันบุคคล) ย้อมแล้ว ด้วยรสฝาด ชื่อกาสาวะ (ผ้าอันบุคคล ย้อมแล้ว ด้วยรสฝาด)

มหิสสฺส อิทํ มํสํ มาหิสํ

เนื้อนี้ ของกระบือ ชื่อมาหิสะ (ของกระบือ).

มคเธ ชาโต มาคโธ (ชโน)

ชน เกิดแก้ว ในแว่นแคว้นมคธ ชื่อมาคธะ (ผู้เกิดในแว่นแคว้นมคธ)

ตสฺมึ วสตีติ วา มาคโธ (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนใด ย่อมอยู่ ในแว่นแคว้น

มคธนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อมาคธะ (ผู้อยู่ในแว่นแคว้นมคธ)

ตตฺร วา อิสฺสโร มาคโธ (ชโน)

อีกอย่างหนึ่ง ชนเป็นอิสระในแว่นแคว้นมคธนั้น ชื่อมาคธะ (เป็นอิสระในแว่นแคว้นมคธ)

กตฺติกาย นิยุตฺโต มาโส กตฺติโก

เดือน ประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา ชื่อกัตติกา (เดือนประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา)

วฺยากรณํ อธิเตติ เวยฺยากโรโณ (ชโน)

ชนใด ย่อมเรียนซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อเวยยากรณะ (ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์)

ชาตาทิตัทธิต

ในชาตาทิตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัวคือ อิม อิย กิย ศัพท์ที่ลง อิม ปัจจัย อย่างนี้

ปุเร ชาโต ปุริโม (ชโน)

ชน เกิดแล้วในก่อน ชื่อปุริมะ (เกิดแล้วในก่อน)

มชฺเฌ ชาโต มชฺฌิโม (ชโน)

ชน เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อมัชฌิมะ (เกิดแล้วในท่ามกลาง)

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม (ชโน)

ชน เกิดแล้วในภายหลัง ชื่อปัจฉิมะ (เกิดแล้วในภายหลัง)

ปุตฺโต อสฺส อตฺถีติ ปุตฺติโม

บุตร ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีบุตร

อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม (ชโน)

ชน ประกอบ ในที่สุด ชื่ออันติมะ (ผู้ประกอบในที่สุด)

ศัพท์ที่ลง อิย ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย (ชโน)

ชน เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อมนุสสชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์)

อสฺสชาติยา ชาโต อสฺสชาติโย (สตฺโต)

สัตว์ เกิดแล้ว โดยชาติแห่งม้า ชื่อ อัสสชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า)

ปณฺฑิตชาติยา ชาโต ปณฺฑิตชาติโย (ชโน)

ชน เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต ชื่อ ปัณฑิตชาติยะ (เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต).

ปณฺฑิตชาติ อสฺส อตฺถีติ วา ปณฺฑิตชาติโย

อีกอย่างหนึ่ง ชาติแห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่าผู้มีชาติแห่งบัณฑิต

ศัพท์ที่ลง กิย ปัจจัย อย่างนี้

อนฺเธ นิยุตฺโต อนฺธกิโย (ชโน)

ชน ประกอบแล้ว ในความมืด ชื่ออันธกิยะ (ประกอบในความมืด)

สมุหตัทธิต

ในสมุหตัทธิต มีปัจจัย ๓ ตัว คือ กณฺ ณ ตา

ศัพท์ที่ลง กณฺ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสานำ สมุโห มานุสโก

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อ มานุสกะ

(ประชุม แห่งมนุษย์ หรือหมู่แห่งมนุษย์)

มยุรานำ สมุโห มายุรโก

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อ มายุรกะ

(ประชุมแห่งนกยูง หรือฝูงแห่งนกยูง)

กโปตานำ สมุโห กาโปตโก

ประชุม แห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อกาโปตกะ

(ประชุมแห่งนกพิราบ หรือฝูงแห่งนกพิราบ)

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

มนุสฺสานำ สมุโห มานุโส

ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อมานุสะ

มยุรานำ สมุโห มายุโร

ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อมายุระ

กโปตานำ สมุโห กาโปโต

ประชุมแห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อกาโปตะ

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

คามานำ สมุโห คามตา

ประชุม แห่งชาวบ้านทั้งหลาย ชื่อคามตา

ชนานำ สมุโห ชนตา

ประชุม แห่งชนทั้งหลาย ชื่อชนตา

สหายานำ สมุโห สหายตา

ประชุม แห่งสหายทั้งหลาย ชื่อสหายตา

ฐานตัทธิต

ในฐานตัทธิต ลง อีย ปัจจัย อย่างนี้

มทนสฺส ฐานำ มทนียำ

ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อมทนียะ

(ที่ตั้งแห่งความเมา)

พนฺธนสฺส ฐานำ พนฺธนียำ

ที่ตั้ง แห่งความผูก ชื่อพันธนียะ

(ที่ตั้งแห่งความผูก)

โมจนสฺส ฐานำ โมจนียำ

ที่ตั้ง แห่งความแก้ ชื่อโมจนียะ

(ที่ตั้งแห่งความแก้)

อีย, เอยฺย ปัจจัย ๒ ตัวนี้ ลงในอรรถคือ **อรห** (ควร) อย่างนี้

ทสฺสนำ อรหตีติ ทสฺสนีโย (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งความเห็น เหตุนั้น

ชนนั้น ชื่อทัสสนียะ
(ผู้ควรซึ่งความเห็น หรือน่าดู)

ปูชนํ อรหตีติ ปูชนีโย ปูชเนยฺโย วา (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งบูชา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อปูชนียะ ชื่อปูชเนยยะบ้าง (ผู้ควรซึ่งบูชา)

ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณยฺโย (ชโน)

ชนใด ย่อมควร ซึ่งทักขิณา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อทักขิเณยยะ (ผู้ควรซึ่งทักขิณา)

ในสัททนีติว่า **อีย** ปัจจัย ลงในอรรถอันอื่นได้บ้างอย่างนี้

อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานียํ

เกื้อกูล แก่อุปาทานทั้งหลาย ชื่ออุปาทานียะ (เกื้อกูลแก่อุปาทาน)

อุทเร ภวํ อุทรียํ (โภชนํ)

โภชนะ มีในท้อง ชื่ออุทรียะ (โภชนะมีในท้อง)

พหุลตัทธิต

ในพหุลตัทธิต ลง อาลุ ปัจจัย อย่างนี้

อภิชฺฌา อสฺส ปกติ อภิชฺฌาลุ

อภิชฌา เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีอภิชฌาเป็นปกติ

อภิชฺฌา อสฺส พหุลา วา อภิชฺฌาลุ

อีกอย่างหนึ่ง อภิชฌา ของชนนั้นมาก ชนนั้น ชื่อว่ามีอภิชฌามาก

สีตํ อสฺส ปกติ สีตาลุ

หนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่ามีหนาวเป็นปกติ

สีตํ เอตฺถ พหุลํ วา สีตาลุ

อีกอย่างหนึ่ง หนาว ในประเทศนั้นมาก ประเทศนั้น ชื่อว่ามีหนาวมาก

ทยา อสฺส ปกติ ทยาลุ

ความเอ็นดู เป็นปกติของชนนั้น ชนนั้น

ชื่อว่ามีความเอ็นดูเป็นปกติ

ทยา อสฺส พหุลา วา ทยาลุ

อีกอย่างหนึ่ง ความเอ็นดู ของชนนั้นมาก ชนนั้น ชื่อว่ามีความเอ็นดูมาก

เสฏฐตัทธิต

ในเสฏฐตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร ตม อิยิสฺสก อิย อิฏฺฐ

ศัพท์ที่ลง ตร ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโร เป็นบาปกว่า **ปณฺฑิตตโร** เป็นบัณฑิตกว่า **หีนตโร** เลวกว่า **ปณีตตโร** ประณีตกว่า

ศัพท์ที่ลง ตม ปัจจัย อย่างนี้

ปาปตโม เป็นบาปที่สุด **ปณฺฑิตตโม** เป็นบัณฑิตที่สุด **หีนตโม** เลวที่สุด **ปณีตตโม** ประณีตที่สุด

ศัพท์ที่ลง อิยิสฺสก ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิยิสฺสโก เป็นบาปกว่า

ศัพท์ที่ลง อิย ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิโย เป็นบาปกว่า **กนิโย** น้อยกว่า

เสยฺโย ประเสริฐกว่า **เชยฺโย** เจริญกว่า

ศัพท์ที่ลง อิฏฺฐ ปัจจัย อย่างนี้

ปาปิฏฺโฐ เป็นบาปที่สุด **กนิฏฺโฐ** น้อยที่สุด

เสฏฺโฐ ประเสริฐที่สุด **เชฏฺโฐ** เจริญที่สุด

ในปัจจัยทั้ง ๕ นี้ **ตร** และ **อิย** ปัจจัย ลงในวิเสสคุณศัพท์ ตม และ อิฏฺฐ ปัจจัย ลงในอติวิเสสคุณศัพท์ ตามนัยที่กล่าวแล้วในคุณนาม

แต่ท่านแสดงวิเคราะห์ไว้เป็นแบบเดียวไม่ต่างกันอย่างนี้

สพฺเพ อิเม ปาปา อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ, ปาปตโร, ปาปตโม

ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป ชนนี้เป็นบาปโดยวิเศษ แห่ง (กว่า) ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ ชื่อ ปาปตร,ปาปตม

ตทัสสัตถิตัทธิต

ในตทัตสัตถิตัทธิต ลงปัจจัย ๙ ตัว คือ **วี, ส, สี, อิก, อี, ร, วนฺตุ, มนฺตุ, ณ,**

ศัพท์ที่ลง วี ปัจจัย อย่างนี้

เมธา อสฺส อตฺถีติ เมธาวี

เมธา (ปัญญา) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีเมธา

มายา อสฺส อตฺถีติ มายาวี

(มายา) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีมายา

ศัพท์ที่ลง ส ปัจจัย อย่างนี้

สุเมธา อสฺส อตฺถีติ สุเมธโส

เมธาดี ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีเมธาดี

ศัพท์ที่ลง สี ปัจจัย อย่างนี้

ตโป อสฺส อตฺถีติ ตปสี

ตปะ (ความเพียรอันเผาบาป) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีตปะ

เตโช อสฺส อตฺถีติ เตชสี

เดช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีเดช

ศัพท์ที่ลง อิก ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑิโก

ไม้เท้าของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีไม้เท้า

อตฺโถ อสฺส อตฺถีติ อตฺถิโก

ความต้องการของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีความต้องการ

ศัพท์ที่ลง อี ปัจจัย อย่างนี้

ทณฺโฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑี

ไม้เท้า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีไม้เท้า

สุขํ อสฺส อตฺถีติ สุขี

สุข ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีสุข

โภโค อสฺส อตฺถีติ โภคี

โภคะ (สมบัติ) ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีโภคะ

ศัพท์ที่ลง ร ปัจจัย อย่างนี้

มธุ อสฺส อตฺถีติ มธุโร

น้ำผึ้ง ของขนมนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ขนมนั้น ชื่อว่ามีน้ำผึ้ง (มีรสหวาน)

มุขํ อสฺส อตฺถีติ มุขโร

ปากของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีปาก (คนมีปากกล้า)

ศัพท์ที่ลง วนฺตุ ปัจจัย อย่างนี้

คุโณ อสฺส อตฺถีติ คุณวา

คุณ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีคุณ

ธนํ อสฺส อตฺถีติ ธนวา

ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีทรัพย์

ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ ปญฺญวา

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีปัญญา

ปุญฺญํ อสฺส อตฺถีติ ปุญฺญวา

บุญ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีบุญ

ศัพท์ที่ลง มนฺตุ ปัจจัย อย่างนี้

อายุ อสฺส อตฺถีติ อายสฺมา

อายุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีอายุ

สติ อสฺส อตฺถีติ สติมา

สติ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีสติ

จกฺขุ อสฺส อตฺถีติ จกฺขุมา

จักษุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีจักษุ (คนตาดีหรือคนมีญาณ)

ชุติ อสฺส อตฺถีติ ชุติมา

ความโพลง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีความโพลง

ในสัททนีติ ศัพท์คือ **ปุตฺติมา** ชนมีบุตร **ปาปิมา** ชนมีบาป (มาร) ลง **อิมนฺตุ** ปัจจัย วิเคราะห์เหมือน **มนฺตุ** ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

สทฺธา อสฺส อตฺถีติ สทฺโธ

ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีศรัทธา

มจฺเฉรํ อสฺส อตฺถีติ มจฺเฉโร

ความตระหนี่ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีความตระหนี่

ปกติตัทธิต

ในปกติตัทธิต ลง มย ปัจจัย อย่างนี้

สุวณฺเณน ปกตํ โสวณฺณมยํ (ภาชนํ)

ภาชนะ อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง ชื่อ โสวัณณมยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง)

สุวณฺณสฺส วิกาโร วา โสวณฺณมยํ (ภาชนํ)

อีกอย่างหนึ่ง ภางชนะเป็นวิการ แห่งทอง ชื่อ โสวัณณมยะ (เป็นวิการแห่งทอง)

มตฺติกาย ปกตํ มตฺติกามยํ (ภาชนํ)

ภาชนะ อันบุคคลทำแล้ว ด้วยดิน ชื่อ มัตติกามยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน)

มตฺติกาย วิกาโร วา มตฺติกามยํ

อีกอย่างหนึ่ง (ภาชนะ) เป็นวิการ แห่งดิน

ชื่อ มัตติกามยะ (เป็นวิการแห่งดิน)

อยสา ปกตๆ อโยมยๆ

(ภาชนะ) อันบุคคลทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (อันบุคคลทำแล้วด้วยเหล็ก)

อยโส วิกาโร วา อโยมยๆ

อีกอย่างหนึ่ง (ภาชนะ) เป็นวิการ แห่งเหล็ก ชื่อ อโยมยะ (เป็นวิการแห่งเหล็ก)

ปูรณตัทธิต

ในปูรณตัทธิต มีปัจจัย ๕ ตัว คือ **ติย ถ ฐ ม อี**

ศัพท์ที่ลง ติย ปัจจัย อย่างนี้

ทุวินฺนๆ ปูรโณ ทุติโย

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๒ ชื่อว่าที่ ๒

ติณฺณๆ ปูรโณ ตติโย

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๓ ชื่อว่าที่ ๓

ศัพท์ที่ลง ถ ปัจจัย อย่างนี้

จตุนฺนำ ปูรโณ จตุตฺโถ

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๔ ชื่อว่าที่ ๔

ศัพท์ที่ลง ฉ ปัจจัย อย่างนี้

ฉนฺนำ ปูรโณ ฉฏฺโฐ

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๖ ชื่อว่าที่ ๖

ศัพท์ที่ลง ม ปัจจัย อย่างนี้

ปญฺจนฺนำ ปูรโณ ปญฺจโม

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๕ ชื่อว่าที่ ๕

สตฺตนฺนำ ปูรโณ สตฺตโม

(ชน) เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๗ ชื่อว่าที่ ๗

ในอิตถีลิงค์ ตั้งแต่ **เอกาทส** จน ถึง **อฏฺจารส** ลง **อี** ปัจจัย อย่างนี้

เอกาทสนฺนำ ปูรณี เอกาทสี (อิตฺถี)

(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย ๑๑

ชื่อว่าที่ ๑๑

ทฺวาทสนฺนำ ปูรณี ทฺวาทสี (อิตฺถี)

(หญิง) เป็นที่เต็ม แห่งหญิงทั้งหลาย ๑๒ ชื่อว่าที่ ๑๒

อทฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ

ที่สอง ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อ ทิวัฑฒะ และ ทิยัฑฒะ (หนึ่งกับครึ่ง)

อทฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย อฑฺฒเตยฺโย

ที่ ๓ ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อ อัฑฒติยะและ อัฑฒเตยยะ (สองกับครึ่ง)

อทฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒฑฺโฒ

ที่ ๔ ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า อัฑฒุฑฒะ (สามกับครึ่ง)

สังขยาตัทธิต

ในสังขยาตัทธิต ลง ก ปัจจัย อย่างนี้

เทฺว ปริมาณานิ อสฺสาติ ทฺวิกำ

ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ๒ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่าปริมาณ ๒

ตีณิ ปริมาณานิ อสฺสาติ ติกำ

ปริมาณทั้งหลาย ของวัตถุนั้น ๓ เหตุนั้น (วัตถุนั้น) ชื่อว่ามีปริมาณ ๓

วิภาคตัทธิต

ในวิภาคตัทธิต มีปัจจัย ๒ ตัว คือ **ธา โส**

ศัพท์ที่ลง ธา ปัจจัย อย่างนี้

เอเกน วิภาเคน เอกธา

โดยส่วนเดียว ชื่อ เอกธา

ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา

โดยส่วนทั้งหลาย ๒ ชื่อ ทฺวิธา

ศัพท์ที่ลง โส ปัจจัย อย่างนี้

ปเทน วิภาเคน ปทโส

โดยความจำแนก โดยบท ชื่อ ปทโส

สุตฺเตน วิภาเคน สุตฺตโส

โดยความจำแนก โดยสูตร ชื่อ สุตฺตโส

(๑๐๔) **ภาวตัทธิต**

ในภาวตัทธิตมีปัจจัย ๖ ตัว คือ **ตฺต ณฺย ตฺตน ตา ณ กณฺ**

ศัพท์ที่ลง ตฺต ปัจจัย อย่างนี้

(ในชื่อ) **จนฺทสฺส ภาโว จนฺทตฺตํ**

ความเป็น แห่งพระจันทร์ ชื่อ จันทัตตะ

(ในชาติ) **มนุสฺสสฺส ภาโว มนุสฺสตฺตํ**

ความเป็น แห่งมนุษย์ ชื่อ มนุสสัตตะ

(ในทัพพะ) **ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺตํ**

ความเป็น แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อ ทัณฑิตตะ

(ในกิริยา) **ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺตํ**

ความเป็น แห่งคนหุง ชื่อ ปาจกัตตะ

(ในคุณ) **นีลสฺส ภาโว นีลตฺตํ**

ความเป็น แห่งของเขียว ชื่อ นีลัตตะ

ศัพท์ที่ ลง ณฺย ปัจจัย อย่างนี้

ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจํ

ความเป็น แห่งบัณฑิต ชื่อ ปัณฑิจจะ

กุสลสฺส ภาโว โกสลฺลํ

ความเป็น แห่งคนฉลาด ชื่อ โกสัลละ

สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ

ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อ สามัญญะ

สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ

ความเป็น แห่งเพื่อน (คนมีใจดี) ชื่อ โสหัชชะ

ปุริสสฺส ภาโว โปริสฺสํ

ความเป็น แห่งบุรุษ ชื่อ โปริสสะ

นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกำ

ความเป็น แห่งคนมีปัญญา (รักษาไว้ซึ่งตน) ชื่อ เนปักกะ

อุปมาย ภาโว โอปมฺมำ

ความเป็น แห่งอุปมา ชื่อ โอปัมมะ

ผู้ศึกษาพึงสังเกต **ณฺย** ปัจจัยนี้ พฤทธิ์สระตัวหน้าที่เป็นรัสสะล้วน และต้องลบพวกปัจจัยที่มี **ณ** อักษร เมื่อลบ **ณ** แล้ว เหลืออยู่แต่ **ย** ลบ **อ** สระที่สุดศัพท์ข้างหน้าเสีย เหมือนศัพท์คือ ปัณฑิตะ ลบ **อ** เสีย คงแต่ ปัณฑิต แล้วเอาพยัญชนะที่สุดศัพท์ ซึ่งมีสระอันลบเสียแล้วนั้น กับ **ย** ปัจจัย อาเทส ตามสถานที่ควร อย่างนี้

เอา	**ตฺย**	เป็น	**จฺจ**
เอา	**ลฺย**	เป็น	**ลฺล**
เอา	**ณฺย**	เป็น	**ญฺญ**
เอา	**ทฺย**	เป็น	**ชฺช**

นอกนั้น เอาเป็นเหมือนพยัญชนะหน้า **ย** ทั้ง ๒ ตัว หรือคงไว้อย่างเดิม ไม่อาเทส

ในสัททนีติว่า ศัพท์คือ **วิริยํ** ความเป็นผู้กล้า (ความเพียร) และ **อาลสิยํ** ความเป็นผู้เกียจคร้าน ลง **ณิย** ปัจจัย **โสเจยฺยํ** ความเป็นของสะอาด ลง **เณยฺย** ปัจจัย **ทาสพฺยํ** ความเป็นทาส ลง **พฺย** ปัจจัย

ศัพท์ที่ลง ตฺตน ปัจจัย อย่างนี้

ปุถุชฺชนสฺส ภาโว ปุถุชฺชนตฺตนํ

ความเป็น แห่งปุถุชน ชื่อ ปุถุชชนัตตนะ

เวทนาย ภาโว เวทนตฺตนํ

ความเป็น แห่งเวทนา ชื่อ เวทนัตตนะ

ศัพท์ที่ลง ตา ปัจจัย อย่างนี้

มุทุโน ภาโว มุทุตา

ความเป็น แห่งคนอ่อน (คนใจอ่อน) ชื่อ มุทุตา

นิทฺทารามสฺส ภาโว นิทฺทารามตา

ความเป็น แห่งคนมีความหลับเป็นที่มายินดี ชื่อ นิทฺทารามตา

สหายสฺส ภาโว สหายตา

ความเป็น แห่งสหาย ชื่อ สหายตา

ศัพท์ที่ลง ณ ปัจจัย อย่างนี้

วิสมสฺส ภาโว เวสมํ

ความเป็น แห่งของเสมอปราศ (ไม่เสมอ) ชื่อ เวสมะ

สุจิโน ภาโว โสจํ

ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อ โสจะ

มุทุโน ภาโว มทฺทวํ

ความเป็น แห่งคนอ่อน ชื่อ มัททวะ

ศัพท์ที่ลง กณฺ ปัจจัย คือ

รมณียสฺส ภาโว รามณียกำ

ความเป็น แห่งของอันบุคคลพึงยินดี

ชื่อ รามณียกะ

มนุญฺญสฺส ภาโว มานุญฺญกำ

ความเป็น แห่งของที่เป็นที่ฟูใจ

ชื่อ มานุญญกะ

(๑๐๕) อัพยยตัทธิต

อัพยยตัทธิต มี ปัจจัย ๒ ตัว คือ **ถา ถํ** ใช้ลงแทน **ปการ** ศัพท์ แปลว่า **ประการ** ดังนี้

ถา ปัจจัย ลงหลังสัพพนามอย่างนี้

เยน	**ปกาเรน**	**ยถา**	โดยประการใด
เตน	**ปกาเรน**	**ตถา**	โดยประการนั้น
สพฺเพน	**ปกาเรน**	**สพฺพถา**	โดยประการทั้งปวง

ถํ ปัจจัย ลงหลัง กึ และ อิม อย่างนี้

เกน	**ปกาเรน**	**กถํ**	โดยประการไร, อย่างไร
อิมินา	**ปกาเรน**	**อิตฺถํ**	โดยประการนี้, อย่างนี้

ตัทธิตนอกแบบ มี ๒ คือ

๑.อุปมาตัทธิต

ลง อิยิตตฺต ปัจจัย แทน วิย ศัพท์ อย่างนี้

ธุโม วิย ทิสฺสตีติ ธุมายิตตฺตํ (วตฺถุ)

(วัตถุใด) ย่อมปรากฏ ดุจควัน เหตุนั้น

(วัตถุนั้น) ชื่อ ธุมายิตัตตะ (ปรากฏดุจควัน)

ติมิรํ วิย ทิสฺสตีติ ติมิรายิตตฺตํ(วตฺถุ)

(วัตถุใด) ย่อมปรากฏ ดุจหมอก เหตุนั้น

(วัตถุนั้น) ชื่อ ติมิรายิตัตตะ (ปรากฏดุจหมอก)

๒. นิสสิตตัทธิต

ลง ล ปัจจัย แทน นิสฺสิต ศัพท์อย่างนี้

ทุฏฺจฺจํ นิสฺสิตํ ทุฏฺจฺจลฺลํ (กมฺมํ)

(กรรม) อาศัยแล้ว ซึ่งวัตถุอันชั่ว ชื่อ ทุฏฺจฺจัลละ

เวทํ นิสฺสิตํ เวทลฺลํ (สาสนํ)

(ศาสนา) อาศัยแล้ว ซึ่งเวท ชื่อ เวทัลละ

ทุฏฺจุโน จานำ ทุฏฺจุลฺลำ (กมฺมำ)
(กรรม) เป็นที่ตั้ง แห่งวัตถุอันชั่ว
ชื่อ ทุฏฺจุลละ
เวทสฺส จานำ เวทลฺลำ (สาสนำ)
(ศาสนา) เป็นที่ตั้ง แห่งเวท ชื่อเวทัลละ

บทสรุปตัทธิต

๑. **โคตตตัทธิต สมูหตัทธิต ภาวตัทธิต** เป็นนามนามไม่ต้องมีอัญญบท นอกนั้นเป็นคุณนาม
๒. **วิภาคตัทธิต อัพยยตัทธิต** เป็นอัพยยศัพท์พวกนิบาต แจกด้วยวิภัตติไม่ได้
๓. บทตัทธิตส่วนใหญ่เป็นนามศัพท์ จึงมีองค์ประกอบเหมือนนามศัพท์ คือ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ และการันต์

อักขรวิธี
สมัญญาภิธาน

(๑) เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้องหมายรู้กันด้วยอักขระ เมื่ออักขระวิบัติแล้วก็เข้าใจเนื้อความยาก เพราะฉะนั้นความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ จึงมีอุปการะมาก

คำว่าอักขระนั้น ว่าตามที่นักปราชญ์ท่านประสงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง

เป็นเสียงอย่าง ๑

เป็นตัวหนังสืออย่าง ๑

เพราะฉะนั้น **เสียงก็ดี ตัวหนังสือก็ดี** ชื่อ **อักขระ**

อักขระ แปลว่า

ไม่รู้จักสิ้นอย่าง ๑

ไม่เป็นของแข็งอย่าง ๑

(๒) อักขระที่ใช้ในภาษาบาลีนั้น มี ๔๑ ตัว คือ **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ** ๘ ตัว นี้ชื่อ **สระ**

ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช ฌ ญ
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ต ถ ท ธ น
ป ผ พ ภ ม ย ร ล ว ส ห ฬ ๎ (อ๎) ๓๓ ตัวนี้ ชื่อ **พยัญชนะ**

สระ

(๓) อักขระ ๔๑ ตัวนี้ อักขระเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ **อ** จนถึง **โอ** ชื่อว่า **สระ** ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ สระ ๘ ตัวนี้ ชื่อว่า **นิสสัย เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ** บรรดาพยัญชนะต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

ในสระ ๘ ตัวนั้น สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ **อ อิ อุ** ชื่อว่า **รัสสะ** มีเสียงสั้น เหมือนคำว่า **อติ ครุ** เป็นต้น

สระอีก ๕ ตัว คือ **อา อี อู เอ โอ** ชื่อว่า **ทีฆะ** มีเสียงยาว เหมือนคำว่า **ภาคี วฐู เสโข** เป็นต้น

เอ โอ ๒ ตัวนี้ ที่มีพยัญชนะสังโยค (ตัวสะกด) ซ้อนอยู่เบื้องหลัง จัดเป็น **รัสสะ** เหมือนคำว่า **เสยฺโย โสตฺถิ** เป็นต้น

สระที่เป็นทีฆะล้วน และสระที่เป็นรัสสะ มีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิต อยู่เบื้องหลัง ชื่อว่า **ครุ** มีเสียงหนัก เหมือนคำว่า **ภูปาโล เอสี มนุสฺสินฺโท โกเสยฺยํ** เป็นต้น

สระที่เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ **ลหุ** มีเสียงเบา เหมือนคำว่า **ปติ มุนิ** เป็นต้น

สระนั้นจัดเป็น ๓ คู่ คือ

อ อา เรียกว่า **อ** วัณโณ
อิ อี เรียกว่า **อิ** วัณโณ
อุ อู เรียกว่า **อุ** วัณโณ

เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็น**สังยุตตสระ** ประกอบเสียงสระ ๒ ตัว เป็นเสียงเดียวกัน

อ กับ **อิ** ผสมกันเป็น **เอ**

อ กับ **อุ** ผสมกันเป็น **โอ**

เพราะฉะนั้น สระ ๒ ตัวนี้ จึงเกิดใน ๒ ฐาน

พยัญชนะ

(๔) อักขระที่เหลือจากสระ ๓๓ ตัว มี **ก** เป็นต้น มี **นิคคหิต** เป็นที่สุด ชื่อว่า **พยัญชนะ** คำว่าพยัญชนะนั้น แปลว่า **ทำเนื้อความให้ปรากฏ**

อักขระเหล่านี้ เป็น **นิสสิต เพราะต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้**

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ

วรรค ๑

อวรรค ๑

วรรคจัดเป็น ๕ อย่างนี้

ก ข ค ฆ ง ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ก** วรรค
จ ฉ ช ฌ ญ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **จ** วรรค
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ฏ** วรรค
ต ถ ท ธ น ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ต** วรรค
ป ผ พ ภ ม ๕ ตัวนี้ เรียกว่า **ป** วรรค

พยัญชนะ ๒๕ ตัวนี้ เป็นพวกๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด จึงชื่อว่า **วรรค**

พยัญชนะ ๘ ตัวนี้ คือ **ย ร ล ว ส ห พ อ** เรียกว่า **อวรรค** เพราะไม่เป็นพวกเป็นหมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด

(๕) พยัญชนะ คือ **อ** เรียกว่า **นิคคหิต** ตามสาสนโวหาร

เรียกว่า **อนุสาร** ตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์

นิคคหิต แปลว่า กดสระ หรือ กรณ์ คือ อวัยวะที่ทำเสียง

อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ คือ พยัญชนะตัวนี้ ต้องไปตามหลังสระ คือ **อ อิ อุ** เสมอ เหมือน คำว่า **อหำ เสตุ๎ อกาสึ** เป็นต้น

ฐานกรณ์ของอักขระ

(๖) **ฐาน** คือ ที่ตั้งที่เกิดของอักขระมี ๖ คือ

กณฺโฐ คอ

ตาลุ เพดาน

มุทฺธา ศีรษะก็ว่า ปุ่มเหงือกก็ว่า

ทนฺโต ฟัน

โอฏฺโฐ ริมฝีปาก

นาสิกา จมูก

อักขระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่าเกิดใน ๒ ฐาน อักขระที่เกิดในฐานเดียว อย่างนี้ **อ อา, ก ข ค ฆ ง, ห** ๘ ตัวนี้

เกิดที่คอ เรียกว่า **กณฺฐชา**

อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย ๘ ตัวนี้
เกิดที่เพดาน เรียกว่า **ตาลุชา**

ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ร ฬ ๗ ตัวนี้
เกิดที่ศีรษะก็ว่า ที่ปุ่มเหงือกก็ว่า
เรียกว่า **มุทฺธชา**

ต ถ ท ธ น, ล ส ๗ ตัวนี้
เกิดที่ฟัน เรียกว่า **ทนฺตชา**

อุ อู, ป ผ พ ภ ม ๗ ตัวนี้
เกิดที่ริมปาก เรียกว่า **โอฏฺฐชา**

นิคคหิต เกิดในจมูกเรียกว่า **นาสิกฏฺฐานชา**

อักขระเหล่านี้ ยกเสียแต่พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว
คือ **ง ญ ณ น ม** เกิดในฐานเดียวกัน

เอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและเพดาน
เรียกว่า **กณฺฐตาลุโช**

โอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและริมฝีปาก
เรียกว่า **กณฺโฐฏฺฐโช**

พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว เกิดในสองฐาน คือ ตามฐานของตนๆ และจมูก เรียกว่า **สกฏฺฐานนาสิกฏฺฐานชา**

ว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟันและริมฝีปาก เรียกว่า **ทนฺโตฏฺฐโช**

ห พยัญชนะที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ **ฌ ณ น ม ย ล ว ฬ** เกิดแต่อก เรียกว่า **อุรชา** ถ้าไม่ได้ประกอบเกิดในคอ ตามฐานเดิมของตน เรียกว่า **กณฺฐชา**

(๗) **กรณ์** คือ ฐานที่ทำอักขระ มี ๔ คือ

ชิวฺหามชฺฌํ	ท่ามกลางลิ้น
ชิวฺโหปคฺคํ	ถัดปลายลิ้นเข้ามา
ชิวฺหคฺคํ	ปลายลิ้น
สกฏฺฐานํ	ฐานของตน

ท่ามกลางลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น **ตาลุชะ**

ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น **มุทธชะ**

ปลายลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น **ทันตชะ**

ฐานของตน เป็นกรณ์ของอักขระที่เหลือจากนี้

เสียงของอักขระ

(๘) มาตราที่จะว่าอักขระนั้น ดังนี้

สระสั้นมาตราเดียว

สระยาว ๒ มาตรา

สระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา

พยัญชนะทั้งปวงกึ่งมาตรา

(๙) สระ ๘ ตัวนั้นย่อลงเป็น ๒ คือ

มีเสียงสั้นอย่าง ๑

มีเสียงยาวอย่าง ๑

(๑๐) แม้ถึงพยัญชนะก็มีเสียงไม่ต่างกันนัก ที่

ต่างกันคือ **ค ช ฑ ท พ** ๕ ตัวนี้

พยัญชนะแบ่งเป็น ๒ ตามที่มีเสียงก้องและไม่ก้อง

พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่า **โฆสะ**

พยัญชนะที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่า **อโฆสะ**

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ คือ

ก ข, จ ฉ, ฏ ฐ, ต ถ, ป ผ และ **ส** ๑๑ ตัวนี้ เป็น **อโฆสะ**

พยัญชนะที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ คือ

ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม และ **ย ร ล ว ห ฬ** ๒๑ ตัวนี้ เป็น **โฆสะ**

นิคคหิต

นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ประสงค์เป็น**โฆสะ** ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนา ประสงค์เป็น **โฆสาโฆสวิมุตติ** คือพ้นจากโฆสะและอโฆสะ (๑๑) พยัญชนะวรรคที่เป็นโฆสะและอโฆสะ ก็

แบ่งเป็น ๒ ตามเสียงหย่อนและหนัก

พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหย่อนๆ ชื่อ **สิถิล**

พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหนักบันลือเสียงดัง ชื่อ **ธนิต**

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ (คือ **ก ค จ ช ฏ ฑ ต ท ป พ**) เป็น **สิถิล**

พยัญชนะที่ ๒ ที่ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ (คือ **ข ฆ ฉ ฌ ฐ ฒ ถ ธ ผ ภ**) เป็น **ธนิต**

ในคัมภีร์กัจจายนเภท แสดงไว้ว่า พยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว เป็น **สิถิล** แต่ในคัมภีร์ทั้งหลายอื่นท่านมิได้กล่าว

(๑๒) พยัญชนะที่เป็นสิถิลอโฆสะ (**ก จ ฏ ต ป**) มีเสียงเบากว่าทุกพยัญชนะ

ธนิตอโฆสะ (**ข ฉ ฯ ถ ผ**)

มีเสียงหนักกว่า สิถิลอโฆสะ

สิถิลโฆสะ (**ค ช ฌ ฑ ท พ**)

มีเสียงดังกว่า ธนิตอโฆสะ

ธนิตโฆสะ (**ฆ ฌ ฒ ธ ภ**)

มีเสียงก้องกว่า สิถิลโฆสะ เป็นชั้นๆ ดังนี้

พยัญชนะสังโยค

(๑๓) ลักษณะที่จะประกอบพยัญชนะซ้อนกันได้ดังนี้ **ในพยัญชนะวรรคทั้งหลาย**

พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ ในวรรคของตนได้ **(สกฺโก อกฺขรํ)**

พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๔ ในวรรคของตนได้ **(อคฺคิ สทฺธา)**

พยัญชนะสุดวรรค ๕ ตัว ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ทั้ง ๕ ตัว ยกเสียแต่ตัว **ง** ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว

มิได้มีสำเนียงในภาษาบาลี ซ้อนหน้าตัวเองไม่ได้

ในพยัญชนะอวรรคทั้งหลาย

ย ล ส ซ้อนหน้าตัวเองได้

(๑๔) พยัญชนะ ๔ ตัวคือ **ย ร ล ว** ถ้าอยู่หลังพยัญชนะตัวอื่นออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวหน้า

ตัว **ส** มีสำเนียงเป็นอุสุมะ แม้ถึงเป็นตัวสะกดของสระตัวหน้าแล้ว ก็ยังมีเสียงปรากฏหน่อยหนึ่ง

ตัว **ห** นั้น ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะตัวอื่นก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตนออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า **พฺรหฺม**

ถ้าพยัญชนะ ๘ ตัว **ฌ ณ น ม, ย ล ว ห** นำหน้ามีสำเนียงผสมกับพยัญชนะนั้น

อัฑฒสระ

(๑๕) พยัญชนะวรรคทั้งปวงเป็นมูคะพยัญชนะไม่มีมาตราเลย เพราะจะรวมเข้ากับพยัญชนะวรรคตัวใดตัวหนึ่งลงในสระเดียวกัน ออกเสียงผสมกันไม่ได้ เป็นได้อยู่แต่ตัวสะกดอย่างเดียว

ส่วนพยัญชนะคือ **ย ร ล ว ส ห ฬ** ๗ ตัวนี้ เป็น **อัฑฒสระ** มีเสียงกึ่งสระ คือกึ่งมาตรา เพราะพยัญชนะเหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกันด้วยพยัญชนะอื่น ออกเสียงพร้อมกันได้ บางตัวแม้เป็นตัวสะกด ก็คงออกเสียงหน่อยหนึ่งพอให้รู้ได้ว่าตัวนั้นเป็นตัวสะกด

ลำดับอักขระ

(๑๖) ในคัมภีร์มุขมัคคสารทีปนี ท่านแสดงลำดับอักขระไว้ดังนี้ อักขระ ๔๑ ตัวแม้ต่างกันโดยฐานที่เกิดเป็นต้น ก็เป็น ๒ อย่าง คือ

เป็นนิสสัยอย่าง ๑

เป็นนิสสิตอย่าง ๑

สระ ที่เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ชื่อ **นิสสัย**

พยัญชนะ อันอาศัยสระ ชื่อ **นิสสิต**

(๑๗) ส่วนพยัญชนะก็เป็น ๒ อย่าง

เป็นวรรค ๑

เป็นอวรรค ๑

ท่านเรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน พยัญชนะที่มิใช่วรรคไว้หลัง เพราะพยัญชนะวรรคมากกว่าพยัญชนะที่ไม่ใช่วรรค ให้รู้จักลำดับของพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ ตามลำดับฐาน

แม้อักขระก็แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

โฆสะ ๑

อโฆสะ ๑

ควรจะเรียงโฆสะไว้ก่อน เพราะมากกว่า แต่พยัญชนะที่เป็นอโฆสะมีเสียงเบากว่า ท่านจึงได้เรียงอโฆสะไว้ก่อน โฆสะไว้ภายหลัง

ลำดับการเรียงอักขระ มีดังนี้

๑. เรียงสระไว้ก่อน
๒. ในสระเหล่านั้น ก็เรียงสระที่มีฐานเดียวไว้ก่อน
๓. เรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน
๔. เรียงพยัญชนะอวรรคไว้หลัง
๕. ในพยัญชนะวรรคนั้น ต้องเรียงพยัญชนะที่มีเสียงเบาไว้ก่อน
๖. แม้พยัญชนะอวรรค ก็ต้องเรียงโฆสะไว้ก่อน เพราะโฆสะมีมากกว่าอโฆสะ
๗. นิคคหิต ท่านเรียงไว้ในที่สุดของพยัญชนะทั้งปวง เพราะไม่มีเสียง ไม่มีพวก และพ้นจากโฆสะและอโฆสะ

สนธิ

(๑๘) **สนธิ** คือการต่อศัพท์และอักขระให้เนื่องกันด้วยอักขระ

เพื่อจะย่นอักขระให้น้อยลง
เป็นอุปการะในการแต่งฉันท์
ทำคำพูดให้สละสลวย

การต่อมี ๒ อย่าง คือ

ต่อศัพท์ที่มีวิภัตติให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัตติ เช่น **จตฺตาโร-อิเม** เป็น **จตฺตาโรเม** เป็นต้น ต่อบทสมาส ย่นอักขระให้น้อยลง เช่น **กต-อุปกาโร** ต่อเป็น **กโตปกาโร**

การต่ออักขระจัดเป็น ๓

การต่ออักขระด้วยอักขระนั้น จัดเป็น ๓ ตามความที่เป็นประธานก่อนคือ **สระสนธิ** (ต่อสระ) ๑ **พยัญชนะสนธิ** (ต่อพยัญชนะ) ๑ **นิคคหิตสนธิ** (ต่อนิคคหิต) ๑

สนธิกิริโยปกรณ์

วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ ชื่อว่า **สนธิกิริโยปกรณ์** มี ๘ อย่าง คือ

โลโป	ลบ
อาเทโส	แปลง
อาคโม	ลงอักษรตัวใหม่
วิกาโร	ทำให้ผิดจากของเดิม
ปกติ	ปรกติ
ทีโฆ	ทำให้ยาว
รสฺสํ	ทำให้สั้น
สญฺโญโค	ซ้อนตัวอักษร

สระสนธิ

(๑๙) ในสระสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์เบื้องต้นครบทั้ง ๘ ขาดแต่ **สญฺโญโค** อย่างเดียว

โลปะสระสนธิ

โลโปที่ต้นมี ๒ คือ

ลบสระหน้า ๑

ลบสระหลัง ๑

สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียก **สระหน้า**

สระหน้าของศัพท์หลัง เรียก **สระเบื้องปลาย** หรือ **สระหลัง**

ลบสระหน้า อย่างนี้

สระหน้าเป็นรัสสะ สระหลังเป็นทีฆะ หรือสระหลังอยู่หน้าพยัญชนะสังโยค ลบสระหน้า อุ. ว่า

ยสฺส-อินฺทฺริยานิ	เป็น **ยสฺสินฺทฺริยานิ**
โนหิ-เอตํ	เป็น **โนเหตํ**
สเมตุ-อายสฺมา	เป็น **สเมตายสฺมา**

สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปเสมอกัน ลบสระหน้าแล้ว ทีฆะสระหลัง อุ.ว่า

ตตฺร-อยํ เป็น **ตตฺรายํ**

ครุ-อุปกาโร เป็น **ครูปกาโร**

สระทั้งสองเป็นรัสสะ มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหน้าอย่าทีฆะสระหลัง อุ.ว่า

จตูหิ-อปาเยหิ เป็น **จตูหปาเยหิ**

ยสฺส-อิมานิ เป็น **ยสฺสิมานิ**

สระหน้าเป็นทีฆะ สระหลังเป็นรัสสะ ลบสระหน้าทีฆะสระหลัง อุ.ว่า

สทฺธา-อิธ เป็น **สทฺธีธ**

ลบสระหลัง อย่างนี้

สระทั้งสองมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลัง อุ.ว่า

จตฺตาโร-อิเม เป็น **จตฺตาโรเม**

กินฺนุ-อิมา เป็น **กินฺนุมา**

ถ้ามีนิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลัง อุ.ว่า

อภินนฺทุ์-อิติ เป็น **อภินนฺทุนฺติ**

อาเทสสระสนธิ

(๒๐) อาเทโสมี ๒ คือ

แปลงสระหน้า ๑

แปลงสระหลัง ๑

แปลงสระหน้า อย่างนี้

ถ้า **อิ เอ** และ **อุ โอ** อยู่หน้า มีสระอยู่หลัง แปลง **อิ** ตัวหน้าเป็น **ย** ถ้าพยัญชนะซ้อนอยู่ ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกันเสียตัวหนึ่ง อุ.ว่า

ปฏิสณฺจารวุตฺติ-อสฺส เป็น **ปฏิสณฺจารวุตฺยสฺส**

อคฺคิ-อาคารํ เป็น **อคฺยาคารํ**

เอา **เอ** เป็น **ย** อุ.ว่า

เต-อสฺส เป็น **ตฺยสฺส**

เม-อยํ เป็น **มฺยายํ**

เต-อหํ เป็น **ตฺยาหํ**

เอา **อุ , โอ** เป็น **ว** อุ.ว่า

อถโข-อสฺส	เป็น	**อถขฺวสฺส**
พหุ-อาพาโธ	เป็น	**พหฺวาพาโธ**
จกฺขุ-อาปาถํ	เป็น	**จกฺขฺวาปาถํ**

แปลงสระเบื้องหลัง อย่างนี้

ถ้ามีสระอยู่ข้างหน้า แปลง **เอ** ตัวหน้าแห่ง **เอว** ศัพท์เป็น **ริ** แล้วรัสสะสระหน้าให้สั้น อุ.ว่า

ยถา-เอว	เป็น	**ยถริว**
ตถา-เอว	เป็น	**ตถริว**

อาคมสระสนธิ

(๒๑) **อาคโม** ลงอักษรตัวใหม่นั้น อย่างนี้

ถ้าสระ **โอ** อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ **โอ** แล้ว ลง **อ** อาคมได้บ้าง อุ.ว่า

โส-สีลวา	เป็น	**สสีลวา**
โส-ปญฺญวา	เป็น	**สปญฺญวา**

เอโส-ธมฺโม เป็น **เอสธมฺโม**

พยัญชนะอยู่เบื้องปลาย ลบ **อ** ที่สุดแห่งสระเบื้องหน้าเสีย แล้วลง **โอ** อาคมได้บ้าง อุ.ว่า

ปร-สหสฺสํ เป็น **ปโรสหสฺสํ**

สรท-สตํ เป็น **สรโทสตํ**

วิการสระสนธิ

(๒๒) **วิกาโร** มี ๒ คือ

วิการในเบื้องต้น ๑

วิการในเบื้องปลาย ๑

วิการในเบื้องต้นนั้น อย่างนี้

เมื่อลบสระเบื้องปลายแล้ว เอาสระเบื้องหน้า คือ **อิ** เป็น **เอ** เอา **อุ** เป็น **โอ** อุ.ว่า

มุนิ-อาลโย เป็น **มุเนลโย**

สุ-อตฺถี เป็น **โสตฺถี**

วิการในเบื้องปลาย อย่างนี้

ลบสระหน้า วิการสระหลัง อุ.ว่า

มาลุต-อิริตํ	เป็น	**มาลุเตริตํ**
พนฺธุสฺส-อิว	เป็น	**พนฺธุสฺเสว**
น-อุเปติ	เป็น	**โนเปติ**
อุทกํ-อุมิกชาตํ	เป็น	**อุทโกมิกชาตํ**

ปกติสระสนธิ

(๒๓) ต่อตามปกติ อย่างนี้

โก-อิมํ	เป็น	**โกอิมํ**

ทีฆะสระสนธิ

(๒๔) **ทีฆ** มี ๒ คือ

ทีฆะสระหน้า ๑

ทีฆะสระหลัง ๑

ทีฆะสระหน้า อย่างนี้

เมื่อลบสระหลังแล้ว ให้ทีฆะสระหน้า อุ.ว่า

กึสุ-อิธ	เป็น	**กึสูธ**
สาธุ-อิติ	เป็น	**สาธูติ**

ถ้าพยัญชนะอยู่ข้างหลัง ให้ทีฆะสระหน้า อุ.ว่า

มุนิ-จเร	เป็น	**มุนีจเร**

ทีฆะสระเบื้องปลาย อย่างนี้

ลบสระหน้าแล้ว ให้ทีฆะสระหลัง อุ.ว่า

สทฺธา-อิธ	เป็น	**สทฺธีธ**
จ-อุภยํ	เป็น	**จูภยํ**

รัสสะสระสนธิ

(๒๕) **รสฺสํ** นั้นอย่างนี้ ถ้าพยัญชนะก็ดี **เอ** แห่ง **เอว** ศัพท์ก็ดี อยู่เบื้องหลัง รัสสะสระข้างหน้าให้มีเสียงสั้นได้บ้าง อุ.ว่า

โภวาที-นาม	เป็น	**โภวาทินาม**
ยถา-เอว	เป็น	**ยถริว**

พยัญชนะสนธิ

(๒๖) ในพยัญชนะสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๕ อย่าง คือ **โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑ สญฺโญโค ๑**

โลปะพยัญชนะสนธิ

ในโลปะที่ต้นนั้นอย่างนี้

เมื่อลบสระเบื้องปลายที่มีนิคคหิตอยู่หน้าแล้ว ถ้าพยัญชนะซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว ลบเสียตัวหนึ่ง อุ.ว่า

เอวํ-อสฺส เป็น **เอวสฺส**

ปุปฺผ-อสฺสา เป็น **ปุปฺผสฺสา**

อาเทสพยัญชนะสนธิ

(๒๗) อาเทสพยัญชนะนั้น อย่างนี้

ถ้าสระอยู่หลัง แปลง **ติ** ที่ทำเป็น **ตฺย** ให้เป็น **จฺจ** อุ.ว่า

อิติ-เอวํ เป็น **อิจฺเจวํ**

ปติ-อุตฺตริตฺวา เป็น **ปจฺจุตฺตริตฺวา**

มี **เอก** อยู่หน้า ให้แปลง **ธ** เป็น **ท** อุ.ว่า

เอกํ-อิธ-อหํ เป็น **เอกมิทาหํ**

การแปลงที่ไม่นิยมสระหรือพยัญชนะเบื้องปลาย อุ.ว่า

ธ	เป็น	**ห**	**สาธุ-ทสฺสนํ**	เป็น	**สาหุทสฺสนํ**
ท	เป็น	**ต**	**สุคโท**	เป็น	**สุคโต**
ต	เป็น	**ฏ**	**ทุกฺกตํ**	เป็น	**ทุกฺกฏํ**
ต	เป็น	**ธ**	**คนฺตพฺโพ**	เป็น	**คนฺธพฺโพ**
ต	เป็น	**ตฺร**	**อตฺตโช**	เป็น	**อตฺรโช**
ค	เป็น	**ก**	**กุลุปโค**	เป็น	**กุลุปโก**
ร	เป็น	**ล**	**มหาสาโร**	เป็น	**มหาสาโล**
ย	เป็น	**ช**	**คฺวโย**	เป็น	**คฺวโช**
ว	เป็น	**พ**	**กุวโต**	เป็น	**กุพฺพโต**
ย	เป็น	**ก**	**สยํ**	เป็น	**สกํ**
ช	เป็น	**ย**	**นิชํ**	เป็น	**นิยํ**

ต เป็น **ก** **นิยโต** เป็น **นิยโก**
ต เป็น **จ** **ภโต** เป็น **ภจฺโจ**
ป เป็น **ผ** **นิปฺปตฺติ** เป็น **นิปฺผตฺติ**

แปลง **อภิ** เป็น **อพฺภ** อุ.ว่า

อภิ-อุคฺคจฺฉติ เป็น **อพฺภุคฺคจฺฉติ**

แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ** อุ.ว่า

อธิ-โอกาโส เป็น **อชฺโฌกาโส**
อธิ-อคมา เป็น **อชฺฌคมา**

แปลง **อว** เป็น **โอ** อุ.ว่า

อว-นทฺธา เป็น **โอนทฺธา**

อาคมพยัญชนะสนธิ

(๒๘) พยัญชนะอาคม ๘ ตัว คือ **ย ว ม ท น ต ร ส** ถ้าสระอยู่หลัง ลงพยัญชนะอาคมได้บ้าง อย่างนี้

ย อาคม เช่น **ยถา-อิทำ** เป็น **ยถายิทำ**
ว อาคม เช่น **อุ-ทิกฺขติ** เป็น **วุทิกฺขติ**
ม อาคม เช่น **ครุ-เอสฺสติ** เป็น **ครุเมสฺสติ**
ท อาคม เช่น **อตฺต-อตฺโถ** เป็น **อตฺตทตฺโถ**
น อาคม เช่น **อิโต-อายติ** เป็น **อิโตนายติ**
ต อาคม เช่น **ตสฺมา-อิห** เป็น **ตสฺมาติห**
ร อาคม เช่น **สพฺภิ-เอว** เป็น **สฺพภิเรว**
ห อาคม เช่น **ฉ-อายตนำ** เป็น **ฉหายตนำ**

ในสัททนีติว่า ลง **ห** อาคมได้บ้าง อุ.ว่า

สุ-อุชุ เป็น **สุหุชุ**
สุ-อุฏฺจิตำ เป็น **สุหุฏฺจิตำ**

ปกติพยัญชนะสนธิ

(๒๙) ต่อแบบปกติ อย่างนี้

สาธุ-ทสฺสนำ เป็น **สาธุทสฺสนำ**

สัญโญคพยัญชนะสนธิ

(๓๐) **สญฺโญโค** มี ๒ คือ

ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑

ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑

ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน อุ.ว่า

อิธ-ปโมทติ เป็น **อิธปฺปโมทติ**

จาตุ-ทสี เป็น **จาตุทฺทสี**

ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน อย่างนี้

เอาอักขระที่ ๑ ซ้อนหน้าอักขระที่ ๒

เอาอักขระที่ ๓ ซ้อนหน้าอักขระที่ ๔ อุ.ว่า

จตฺตาริ-ฐานานิ เป็น **จตฺตาริฏฺฐานานิ**

เอโสวจ-ฌานผโล เป็น **เอสวจฺฌานผโล**

นิคคหิตสนธิ

(๓๑) ในนิคคหิตสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๔ อย่าง คือ **โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑**

โลปะนิคคหิตสนธิ

ในโลปะที่ต้นนั้น อย่างนี้

เมื่อมีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ลบนิคคหิต ซึ่งอยู่เบื้องหน้าได้บ้าง อุ.ว่า

ตาสํ-อหํ	เป็น	**ตาสาหํ**
วิทูนํ-อคฺคํ	เป็น	**วิทูนคฺคํ**
อริยสจฺจานํ-ทสฺสนํ	เป็น	**อริยสจฺจานทสฺสนํ**
พุทฺธานํ-สาสนํ	เป็น	**พุทฺธานสาสนํ**

อาเทสนิคคหิตสนธิ

(๓๒) อาเทสนิคคหิตนั้นอย่างนี้

เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิตอยู่หน้า แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคได้ทั้ง ๕ ตัว

ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลัง อุ.ว่า

เป็น **ง** อุ.ว่า **เอวํ-โข** เป็น **เอวงฺโข**
เป็น **ญ** อุ.ว่า **ธมฺมํ-จเร** เป็น **ธมฺมญฺจเร**
เป็น **ณ** อุ.ว่า **สํ-จิติ** เป็น **สณฺจิติ**
เป็น **น** อุ.ว่า **ตํ-นิพฺพุตํ** เป็น **ตนฺนิพฺพุตํ**
เป็น **ม** อุ.ว่า **จิรํ-ปวาสึ** เป็น **จิรมฺปวาสึ**

ถ้า **เอ** และ **ห** อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น **ญ** อุ.ว่า

ปจฺจตฺตํ-เอว	เป็น	**ปจฺจตฺตญฺเญว**
ตํ-เอว	เป็น	**ตญฺเญว**
เอวํ-หิ	เป็น	**เอวญฺหิ**
ตํ-หิ	เป็น	**ตญฺหิ**

ถ้า **ย** อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตกับ **ย** เป็น **ญฺญ** อุ.ว่า

สํ-โยโค	เป็น	**สญฺโญโค**

ในสัททนีติว่า ถ้า **ล** อยู่เบื้องหลัง แปลง**นิคคหิต** เป็น **ล** อย่างนี้

ปๆ-ลิงฺคํ เป็น **ปุลฺลิงฺคํ**

สๆ-ลกฺขณา เป็น **สลฺลกฺขณา**

ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น **ม** และ **ท** อุ.ว่า

ตๆ-อหๆ เป็น **ตมหๆ**

เอตๆ-อโวจ เป็น **เอตทโวจ**

อาคมนิคคหิตสนธิ

(๓๓) อาคมนิคคหิตนั้น อย่างนี้

เมื่อสระก็ดี พยัญชนะก็ดี อยู่เบื้องหลัง ลงนิคคหิตได้บ้าง อุ.ว่า

จกฺขุ-อุทปาทิ เป็น **จกฺขุๆอุทปาทิ**

อว-สิโร เป็น **อวๆสิโร**

ปกตินิคคหิตสนธิ

(๓๔)ต่อแบบปกติ อย่างนี้

ธมฺมำ-จเร เป็น **ธมฺมำจเร**

หลักสัมพันธ์

บทคุณ

๑. แปลว่า **ผู้, มี, อัน** เรียกว่า **วิเสสน**

๒. แปลว่า **เป็น** หน้าธาตุ **ว่ามี, ว่าเป็น** หรือ **ชนฺ** ธาตุ เรียกว่า **วิกติกตฺตา**

๓. แปลว่า **ให้เป็น** หน้า **กรฺ** ธาตุ หรือ **กัมมวาจก** เรียกว่า **วิกติกมฺม**

ปฐมาวิภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

๑. เป็นประธานในประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **ลิงฺคตฺถ**

๒. เป็นประธานในประโยคกัตตุวาจก เรียกว่า **สยกตฺตา**

๓. เป็นประธานในประโยคเหตุกัตตุวาจก เรียกว่า **เหตุกตฺตา**

๔. เป็นประธานในประโยคกัมมวาจกหรือเหตุกัมมวาจก เรียกว่า **วุตฺตกมฺม**

๕. เป็นประธานในประโยคกิริยาปธานนัย (ตฺวา ปัจจัยคุมพากย์) เรียกว่า **ปกติกตฺตา**

๖. เป็นประธานในประโยคเปรียบเทียบควบด้วย **วิย** หรือ **อิว** ศัพท์ เรียกว่า **อุปมาลิงฺคตฺถ**

ทุติยาวิภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง
(เข้ากับกิริยาอย่างเดียว)

๑. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นที่ให้คือ **กรรม**
เรียกว่า **อวุตฺตกมฺม**

๒. แปลว่า **สู่** เป็นที่ไปถึง
เรียกว่า **สมฺปาปุณิยกมฺม**

๓. แปลว่า **ยัง** เป็นที่ใช้ให้ทำ คือ ผู้ถูกใช้
เรียกว่า **การิตกมฺม**

๔. แปลว่า **สิ้น, ตลอด** เป็นที่ลุล่วง
เรียกว่า **อจฺจนฺตสโยค**

๕. แปลว่า **กะ, เฉพาะ** เป็นที่รับรู้
เรียกว่า **อกถิตกมฺม**

๖. แปลไม่ออกลำเนียงอายตนิบาต
เป็นวิเสสนของกิริยา เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

ตติยาวิภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง
(เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง อัพพยศัพท์บ้าง)

๑. แปลว่า **ด้วย** เป็นวัตถุเครื่องทำ เรียกว่า **กรณ**

๒. แปลว่า **โดย, ตาม, ข้าง** เป็นทางเครื่องแปลก เรียกว่า **ตติยาวิเสสน**

๓. แปลว่า **อัน** เป็นที่ใช้ให้ผู้อื่นทำ คือ ผู้ใช้ เรียกว่า **อนภิหิตกตฺตา**

๔. แปลว่า **เพราะ** เป็นเหตุ เรียกว่า **เหตุ**

๕. แปลว่า **มี, ด้วยทั้ง** เป็นอาการ เรียกว่า **อิตฺถมฺภูต**

๖. แปลว่า **กับ, ด้วย** เข้ากับ **สห** หรือ **สทฺธึ** ศัพท์ เป็นเครื่องประกอบ เรียกว่า **สหตฺถตติยา**

จตุตถีวิภัตติเข้ากับกิริยาอย่างเดียว

๑. แปลว่า แก่ เป็นที่มอบให้
๒. แปลว่า เพื่อ เป็นที่ส่งไป
๓. แปลว่า ต่อ เป็นที่ประทุษร้าย

} **เรียกว่า สมฺปทาน**

ปัญจมีวิภัตติเข้ากับกิริยา

๑. แปลว่า **แต่, จาก** เป็นแดนออกไป
๒. แปลว่า **กว่า** เป็นแดนเปรียบเทียบ
} เรียกว่า **อปาทาน**

๓. แปลว่า **เหตุ, เพราะ** เป็นเหตุ เรียกว่า **เหตุ**

ฉัฏฐีวิภัตติใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับนามและกิริยานาม

๑. แปลว่า **แห่ง, ของ** เรียกว่า **สามีสมฺพนฺธ**
๒. แปลว่า **แห่ง** เข้ากับ ภาวศัพท์ และความมี, ความเป็น เรียกว่า **ภาวาทิสมฺพนฺธ**
๓. แปลว่า **แห่ง** เนื่องในหมู่ เรียกว่า **สมูหสมฺพนฺธ**
๔. แปลว่า **แห่ง...หนา** เป็นที่รวมกันอยู่ เรียกว่า **นิทฺธารณ** (มี นิทฺธารณีย รับ)
๕. แปลว่า **เมื่อ** ในประโยคอนาทร เรียกว่า **อนาทร** (มี อนาทรกิริยา รับ)
๖. แปลว่า **ซึ่ง** เป็นกรรมในบทที่เป็นนามกิตก์ เรียกว่า **ฉฏฺฐีกมฺม**

สัตตมีวิภัตติใช้ในอรรถ ๑๒ อย่าง เข้ากับนามและกิริยา

๑. แปลว่า **ใน** เป็นที่กำบัง หรือ เป็นที่ปกปิด เรียกว่า **ปฏิจฺฉนฺนาธาร**

๒. แปลว่า **ใน** เป็นที่ซึมซาบ หรือรวมกันอยู่ เรียกว่า **พฺยาปิกาธาร**

๓. แปลว่า **ใน** เป็นที่อาศัยอยู่ **วิสยาธาร**

๔. แปลว่า **ใน** เข้ากับกิริยา ไม่ลงอรรถไหน (มาตรฐาน) เรียกว่า **อาธาร**

๕. แปลว่า **ใน** เข้ากับนาม ไม่ลงอรรถไหน เรียกว่า **ภินฺนาธาร**

๖. แปลว่า **ใน, ณ** กาลเวลา เรียกว่า **กาลสตฺตมี**

๗. แปลว่า **ในเพราะ** เป็นเครื่องหมาย หรือ เหตุ เรียกว่า **นิมิตฺตสตฺตมี**

๘. แปลว่า **ใน..หนา** เรียกว่า **นิทฺธารณ** (มี นิทฺธารณีย รับ)

๙. แปลว่า **ครั้นเมื่อ** เป็นประธานในประโยคลักขณะ เรียกว่า **ลกฺขณ** หรือ **ลกฺขณวนฺต** (มี ลกฺขณกิริยา รับ)

๑๐. แปลว่า **เหนือ, บน, ที่** เป็นที่รองรับไว้ เรียกว่า **อุปสิเลสิกาธาร**

๑๑. แปลว่า **ใกล้, ณ** เป็นที่ใกล้เคียง เรียกว่า **สมีปาธาร**

๑๒. แปลว่า **อันว่า** (อ.) ลงในอรรถปฐมาวิภัตติเป็นประธาน เรียกว่า **สตฺตมีปจฺจตฺต**

ประธานพิเศษไม่แจกวิภัตตินาม

๑. **ตถา** อ.เหมือนอย่างนั้น เรียกว่า **ลิงฺคตฺถ**

๒. **เอวํ** อ.อย่างนั้น เรียกว่า **สจฺจวาจกลิงฺคตฺถ**

๓. **อลํ** อ.อย่าเลย, อ.พอละ เรียกว่า **ปฏิเสธลิงฺคตฺถ, ลิงฺคตฺถ**

๔. **อชฺช** อ.วันนี้ เรียกว่า **สตฺตมีปจฺจตฺต**

๕. **อิทานิ** อ.บัดนี้, อ.กาลนี้ เรียกว่า **สตฺตมีปจฺจตฺต**

๖. **ตุ๋** ปัจจัย ใช้เป็นประธาน เช่น **กเถตุ๋** อ.การกล่าว เรียกว่า **ตุมตฺถกตฺตา**

๗. **กิมงฺคำ ปน** ก็ อ.องค์อะไรเป็นเหตุเล่า **กิมงฺคำ** เรียกว่า **ลิงฺคตฺถ** **ปน** ศัพท์ **ปุจฺฉนตฺถ**

๘. **สาฐุ** อ.ดีละ เรียกว่า **ลิงฺคตฺถ**

กิริยาคุมพากย์ และกิริยาในระหว่าง

๑. กิริยาอาขยาต เรียกว่า **อาขฺยาตบท**

๒. กิริยากิตก์ คือ **ต, อนีย, ตพฺพ** ปัจจัย ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **กิตบท, กิตฺตบท**

๓. **ต, อนีย, ตพฺพ** เป็นวิเสสนของนาม เรียกว่า วิเสสน

๔. **ต, อนีย, ตพฺพ** อยู่หน้าธาตุ **ว่ามี, ว่าเป็น** หรือ **ชนฺ** ธาตุ เรียกว่า **วิกติกตฺตา**

๕. **ต, อนีย, ตพฺพ** อยู่หน้า **กรฺ** ธาตุ หรือกัมมวาจก เรียกว่า **วิกติกมฺม**

๖. **อนฺต, มาน** เป็นกิริยาในระหว่างประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ อยู่หลังตัวประธาน สัมพันธ์เข้ากับตัวประธาน เรียกว่า **อพฺภนฺตรกิริยา**

๗. **อนฺต, มาน** เป็นกิริยาในระหว่าง อยู่หน้าประธาน หรือประกอบด้วยวิภัตติอื่นจากปฐมาวิภัตติจะอยู่หน้าหรือหลังก็ตาม เรียกว่า **วิเสสน**

๘. **อนฺต, มาน** ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติเป็นกิริยารับรอง **ลกฺขณ** เรียก **ลกฺขณกิริยา** หรือ **ลกฺขณวนฺตกิริยา**

๙. **อนฺต, มาน** ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติเป็นกิริยารับรอง **อนาทร** เรียกว่า **อนาทรกิริยา**

ตูน, ตฺวา, ตฺวาน ปัจจัย

๑. ตูนาทิปัจจัย แปลว่า **แล้ว** แปลตามลำดับกิริยา เรียกว่า **ปุพฺพกาลกิริยา**

๒. ตูนาทิปัจจัย แปลไม่ออกลำเนียงปัจจัย ตาม

ลำดับกิริยา เรียกว่า **สมานกาลกิริยา**

๓. ตูนาทิปัจจัย แปลว่า **แล้ว** แปลหลังกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **อปรกาลกิริยา**

๔. ตูนาทิปัจจัย แปลว่า **เพราะ** แปลหลังกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **เหตุกาลกิริยา** หรือ **เหตุ**

๕. ตูนาทิปัจจัย แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัยหลังกิริยา เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

๖. ตูนาทิปัจจัย แปลว่า **ครั้น...แล้ว** แปลก่อนกิริยาอื่นถัดกิริยาคุมพากย์ประโยคหน้า เรียกว่า **ปริโยสานกาลกิริยา**

๗. ตูนาทิปัจจัย แปลไม่ออกสำเนียงปัจจัยหลังนาม เรียกว่า **วิเสสน**

อิติ ศัพท์เรียกชื่อสัมพันธ์ได้ ๙ อย่าง

๑. แปลว่า **ว่า...ดังนี้** อมความไว้เต็มที่เข้ากับกิริยา เรียกว่า **อาการ**

๒. แปลว่า **ว่า...ดังนี้** อมความไว้เต็มที่เข้ากับนาม เรียกว่า **สรูป**

๓. แปลว่า **มีว่า...ดังนี้เป็นต้น** อมความไว้บางส่วนเข้ากับนาม เรียกว่า **อาทฺยตฺถ**

๔. แปลว่า **ชื่อว่า** ใช้บอกชื่อ เข้ากับกิริยาศัพท์ภายใน อิติ เรียกว่า **สญฺญาโชตก**

๕. แปลว่า **เพราะเหตุนี้** วางไว้เป็นตัวอย่างไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **นิทสฺสน**

๖. แปลว่า **เพราะเหตุนั้น** ในรูปวิเคราะห์ไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **เหตฺวตฺถ**

๗. แปลว่า **ด้วยประการดังนี้** สรุปเนื้อความไม่เข้าสัมพันธ์ เรียกว่า **ปการตฺถ**

๘. แปลว่า **คือ** อมความข้างในแต่สัมพันธ์เข้าข้างนอก เรียกว่า **สรูป**

๙. แปลว่า **แล, ดังนี้แล** เมื่อจบเรื่อง ถ้ามี **อิติ** ศัพท์ๆ เดียว เรียกว่า **สมาปนฺน** ถ้ามี **อิติ**

๒ ศัพท์ เรียกว่า **สมาปนฺน, ปริสมาปนฺน**

ประมวลชื่อสัมพันธ์นิบาตหมวดต่าง ๆ

๑. นิบาตบอกอาลปน เรียกว่า **อาลปน**
๒. นิบาตบอกกาล เรียกว่า **กาลสตฺตมี**
๓. นิบาตบอกที่ เรียกว่า **อาธาร**
๔. นิบาตบอกปริเฉท เรียกว่า **ปริจฺเฉทนตฺถ**
๕. นิบาตบอกความถาม เรียกว่า **ปุจฺฉนตฺถ**
๖. นิบาตบอกความรับ เรียกว่า **สมฺปฏิจฺฉนตฺถ**
๗. นิบาตบอกความเตือน เรียกว่า **อุยฺโยชนตฺถ**
๘. นิบาตบอกความได้ยินเล่าลือ เรียกว่า **อนุสฺสวนตฺถ**
๙. นิบาตบอกประการ เรียกว่า **ปการตฺถ**
๑๐. นิบาตบอกอย่างอื่นแปลผิดจากปกติเดิม หลังกิริยา เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

นิบาต หิ, จ, ปน, ตุ

๑. แปลว่า **ก็, แล, ก็แล** เริ่มต้นข้อความ เรียกว่า **วากฺยารมฺภ** หรือ **วากฺยารมฺภโชตก**

๒. แปลว่า **อนึ่ง** กล่าวอีกนัยหนึ่ง เรียกว่า **สมฺปิณฺฑนตฺถ**

๓. แปลว่า **ถึงอย่างนั้น** อยู่หลัง **กิญฺจาปิ** หรือ **กามํ** เรียกว่า **อรุจิสูจนตฺถ**

๔. แปลว่า **เหมือนอย่างว่า** อยู่หลัง ยถา เรียกว่า **ตปฺปาฏิกรณโชตก**

๕. แปลว่า **ฝ่ายว่า, ส่วนว่า** กล่าวแย้งต่างประธานกัน เรียกว่า **ปกฺขนฺตรโชตก**

๖. แปลว่า **แต่ว่า** กล่าวแย้ง ตัวประธานเดียวกัน เรียกว่า **วิเสสโชตก**

๗. แปลว่า **เพราะว่า, เหตุว่า** แสดงผลยืดยาว เรียกว่า **เหตุโชตก**

๘. แปลว่า **ด้วยว่า** แสดงผลโดยย่อ

เรียกว่า **ผลโชตก**

๙. แปลว่า **จริงอยู่, แท้จริง** กล่าวรับรองความจริง เรียกว่า **ทหฺหีกรณโชตก**

๑๐. แปลว่า **อัน** ตอนต้นปฏิเสธ ตอนหลังอนุโลม เรียกว่า **อนฺวยโชตก**

๑๑. แปลว่า **อัน** ตอนหลังกึ่งปฏิเสธตอนต้น อนุโลม เรียกว่า **พฺยาติเรกโชตก**

นิบาต ๒๐ ตัวนี้ สัมพันธ์ว่า กิริยาวิเสสน

๑.	อทฺธา	แน่แท้	๒.	อวสฺสํ	แน่แท้
๓.	นูน	แน่	๔.	นานา	ต่างๆ
๕.	ปฏฺจาย	จำเดิม	๖.	ปภูติ	จำเดิม
๗.	ปุน	อีก	๘.	ปุนปฺปุนํ	บ่อยๆ
๙.	ภิยฺโย	ยิ่ง	๑๐.	ภิยฺโยโส	โดยยิ่ง
๑๑.	อาวี	แจ้ง	๑๒.	กฺวจิ	บ้าง
๑๓.	มิจฺฉา	ผิด	๑๔.	มุธา	เปล่า
๑๕.	มุสา	เท็จ	๑๖.	สกึ	คราวเดียว

๑๗. สตกฺขตฺตุ ร้อยคราว ๑๘. สณิกำ ค่อยๆ
๑๙. สยำ เอง ๒๐. สามำ เอง

ชื่อสัมพันธ์นิบาตเบ็ดเตล็ด

หิ ดังจะกล่าวโดยพิสดาร เรียกว่า **วิตฺถารโชตก**
ดังจะกล่าวโดยย่อ เรียกว่า **สงฺเขปโชตก**

จ ด้วย (ควบพากย์) เรียกว่า **วากฺยสมุจฺจยตฺถ**
ด้วย (ควบบท) เรียกว่า **ปทสมุจฺจยตฺถ**

วา หรือ, หรือว่า (ควบพากย์)
เรียกว่า **วากฺยวิกปฺปตฺถ**
หรือ, หรือว่า (ควบบท) เรียกว่า **ปทวิกปฺปตฺถ**

วิย, อิว, เสยฺยถา, ยถา
ราวกะ, เพียงดัง, ฉันใด เรียกว่า **อุปมาโชตก**

ตถา, เอวำ
ฉันนั้น เรียกว่า **อุปเมยฺยโชตก**

น, โน, มา
ไม่, อย่า เรียกว่า **ปฏิเสธ**

ตถา, เอวๆ, กถๆ

ด้วยประการนั้น, ด้วยประการไร เรียกว่า **ปการตฺถ**

ว, เอว, หิ

เทียว, นั่นเทียว, แล เรียกว่า **อวธารณ**

กิร, ขลุ, สุทๆ

ได้ยินว่า, ทราบมาว่า เรียกว่า **อนุสฺสวนตฺถ**

เจ, ยทิ, สเจ, อถ, อปฺเปว นาม, ยนฺนูน

หากว่า ผิว่า, ถ้าว่า, ชื่อแม้ไฉน, กระไรหนอ เรียกว่า **ปริกปฺปตฺถ**

ปน, กึ, กถๆ, กจฺจิ, นุ, นนุ, อุทาหุ, อาทู, เสยฺยถีทๆ

ก็ (กิมงฺคๆ) หรือ, อะไร, อย่างไร, แลหรือ, หนอ, มิใช่หรอ, หรือว่า, อย่างไรนี้ เรียกว่า **ปุจฺฉนตฺถ**

อาม, อามนฺตา

เออ, ขอรับ, จ๊ะ เรียกว่า **สมฺปฏิจฺฉนตฺถ**

อิงฺฆ, ตคฺฆ, หนฺท

เชิญเถิด, เอาเถิด เรียกว่า อุยฺโยชนตฺถ

นุ, วต, สุ, โข, เว, หเว, โว

หนอ, สิ, แล, เว้ย, โว้ย อยู่ในคาถา

เรียกว่า **ปทปูรณ**

อยู่นอกคาถา เรียกว่า **วจนาลงฺการ**

อญฺญทตฺถุ, กามํ, กามญฺจ, กิญฺจาปิ, ยทิปิ

โดยแท้, แม้หน่อยหนึ่ง, แม้โดยแท้

เรียกว่า **อนุคฺคหตฺถ**

จ, อโถ

อนึ่ง เรียกว่า **สมุจฺจยตฺถ**

อโห โอ, ตาย ฯลฯ (ดีใจ) เรียกว่า **อจฺฉริยตฺถ**

(เสียใจ) เรียกว่า **สำเวคตฺถ**

นีจ, อุจฺจ

ต่ำ, สูง เรียกว่า **วิเสสน**

ปจฺฉา

ในภายหลัง เรียกว่า **กาลสตฺตมี**

สทฺธึ, สห

พร้อม, กับ เข้ากับนามเรียกว่า **ทพฺพสมวาย**

เข้ากับกิริยาเรียกว่า **กิริยาสมวาย**

ปน, จ, ตถาปิ, อถโข

ถึงอย่างนั้น, แม้ถึงอย่างนั้น, โดยแท้แล, โดยที่แท้ เรียกว่า **อรุจิสูจนตฺถ**

ปิ, อปิ

แม้, ถึงแม้ (เพ่งนาม, เข้ากับนาม) เรียกว่า **อเปกฺขตฺถ**

ปิ, อปิ

แม้, ถึงแม้ (ใช้ชม) เรียกว่า **สมฺภาวนตฺถ**

(ใช้ตำหนิ) เรียกว่า **ครหตฺถ**

อถวา, อปิจ

อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อปรนัย**

จ ปน

ก็แล (นิบาตใช้แปลรวมกันทุกๆ ประเภท แม้กลุ่มอื่น) เรียกว่า **นิปาตสมุห**

ชื่อสัมพันธ์เบ็ดเตล็ดพิเศษ

๑. **วา, อถวา, อปิจ** อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อปรนัย**

๒. **ปุนปฺปุนํ** บ่อยๆ เรียกว่า **ปุนปฺปุนตฺถ**

๓. **กึการณา** เพราะเหตุไร เรียกว่า **เหตุ**

๔. **อิติ ฌาปนเหตุกํ** มีอันให้รู้ว่า.... ดังนี้ เป็นเหตุ **อิติ** ศัพท์ เรียกว่า **สรูปในฌาปน-ฌาปนเหตุกํ** เรียกว่า **กิริยาวิเสสน** (ในกิริยาหลัง)

๕. **เอวํ** อย่างนี้ เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

๖. **ยาว** ก็ดี **อญฺญตฺร** ก็ดี (อยู่ตัวเดียว) เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

๗. **ยทิทํ** ก็ดี **เสยฺยถีทํ** ก็ดี เรียกว่า **ทสฺสนนิปาต**

๘. **สกฺกา** อาจ, **อลํ** ควร (ใช้เป็นกิริยา)
เรียกว่า **กิริยาบทภาววาจก**

๙. **ตฺวา** ปัจจัยคุมพากย์ เรียกว่า **กิริยาปธานนัย**

๑๐. **ยญฺเจ เสยฺโย** (แปลรวมกัน)
เรียกว่า **กิริยาวิเสสน**

๑๑. **ยํ** ใด (ที่ไม่ใช่วิเสสนะ อยู่และแปลตัวเดียว)
เรียกว่า **กิริยาปรามาส**

๑๒. **ยสฺมา** เหตุใด เรียกว่า **กิริยาปรามาส**

๑๓. **หิ** เหตุใด เรียกว่า **กิริยาปรามาส**

๑๔. **ตุ** ปัจจัย เพื่ออัน เรียกว่า **ตุมตฺถสมฺปทาน**

๑๕. ชื่อว่า (เช่น ติสฺโส ชื่อว่า ติสสะ)
เรียกว่า **สญฺญาวิเสสน**

๑๖. ชื่อว่า (นามศัพท์ เช่น อิมาย นาม)
เรียกว่า **สญฺญาโชตก**

๑๗. ชื่อว่า (บทอธิบายอยู่หน้าตัวมีในคาถา)
เรียกว่า **สญฺญา** (สญฺญี)

๑๘. คือว่า (บทอธิบายอยู่หลังตัวมีในคาถา เรียกว่า **วิวริย** (วิวรณ)

๑๙. **มญฺเญ** เห็นจะ เรียกว่า **สํสยตฺถ**

๒๐. **สาธุ** ดังข้าพเจ้าขอโอกาส เรียกว่า **อายาจนตฺถ**

๒๑. **เตนหิ** ถ้าอย่างนั้น เรียกว่า **วิภตฺติปฏิรูปก**

๒๒. ว่าเป็น (เช่น พฺราหฺมณ ว่าเป็นพราหมณ์) เรียกว่า **สมฺภาวน**

๒๓. **คือ** (คุณนามที่มีวิภัตติและวจนะเสมอด้วยนาม) เรียกว่า **วิเสสลาภี**

๒๔. **คือ** (คุณนามที่มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอด้วยนาม) เรียกว่า **สรูป**

๒๕. คุณนามเป็นวิเสสนะของนาม ที่ต่างลิงค์กัน เรียกว่า **วิเสสนลิงฺควิปลฺลาส**

๒๖. สัมพันธ์ผสม วิภัตตินามใดแปลด้วยลำเนียงอายตนิบาตของวิภัตติหมวดอื่น เมื่อเวลาสัมพันธ์ให้บอกชื่อหมวดวิภัตติไว้ข้างหน้าแล้วเติมลำเนียงวิภัตติที่แปลไว้ข้างหลัง เช่น

อิทฺธิมยรูปึ ทิฏฺจกาลโต แปลว่า แต่กาลแห่งรูปอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์ อันตนเห็นแล้ว (ทุติยาวิภัตติ แปลเป็นฉัฏฐีวิภัตติ) **อิทฺธิมยรูปึ** สัมพันธ์ว่า **“ทุติยาสามีสมฺพนฺธ”** เป็นต้น ฯ

หลักการแปลมคธเป็นไทย

มี ๙ อย่าง ต้องดำเนินการแปลไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. อาลปนะ
๒. นิบาตต้นข้อความ
๓. บทกาลสัตตมี
๔. บทประธาน
๕. บทที่เนื่องด้วยประธาน
๖. กิริยาในระหว่างของประธาน และประโยคแทรก
๗. บทที่เนื่องด้วยกิริยาในระหว่าง และประโยคแทรก
๘. กิริยาคุมพากย์
๙. บทที่เนื่องด้วยกิริยาคุมพากย์

กลอนช่วยจำ

กลอนสังขยา

หนึ่งถึงสี่ ใช้กับ สัพพนาม
อีกห้าตาม เก้าสิบแปด แผดเป็นคุณ
เก้าสิบเก้า เข้าถึง โกฏิ ขอโปรดจำ
ให้แม่นยำ เป็นนามนาม อย่าฉามฉุน
หนึ่งถึงสิบแปด เป็นสามลิงค์ จริงดอกคุณ
สิบเก้าจุน เก้าสิบแปด อิตถีลิงค์
เก้าสิบเก้า ขึ้นล้านหนา เป็นนปุ
ส่วน โกฏิ ยุ่ง เป็นอิตถี นี้ผู้หญิง
เอกะหนึ่ง เป็นเอกะ ว่าสมจริง
ทฺวิ วิ่ง สิบแปดจุ พหุพจน์
สิบเก้าจรด เก้าสิบแปด เป็นเอกะฝืนลิงค์
เก้าสิบเก้า ขึ้นล้วน ท่านไม่ปด

ท่านบรรยาย ไว้ว่า เป็น ๒ พจน์
ควรท่องขาน จดจำ คำอธิบาย ฯ

กาพย์วิภัตติอาขยาต

อนฺติ แปลงเป็น **เร** แล้วใช้ **เต** มาแทน **ติ**
ใช้ **เอ** มาแทน **มิ** ส่วน **อนฺติ อนฺเต** แทน
ใช้ **ตำ** มาแทน **ตุ** ส่วน **สฺสุ** ยังกลับแม้น
ใช้ **หิ** นั้นมาแทน ตามแบบแผนที่มีมา
ส่วน **หิ** และ **มิ ม** ต้องทีฆะท้ายธาตุหนา
แต่ **หิ** ตามตำรา ลบทิ้งเสียได้เหมือนกัน
แปลง **อา** ที่ **ทา** ธาตุ เป็นนิคคหิตไม่ผิดผัน
ลง **มิ** และ **ม** พลัน แล้วแปลงมาเป็น **ม** แทน
เอยฺย ลบเหลือ **เอ** เป็น **อิยา** ตามแบบแผน
เอา **ยา** และ **อา** แทน ไม่เหมือนแม้นศัพท์บางอัน
เอถ แทน **เอยฺย** **เอยฺยาม** ยังกลับผัน

เป็น **เอมุ** ได้เหมือนกัน **เอยฺยามิ** นั้น **เอยฺยํ** แทน
ส่วน **อี** มักรัสสะ แล้วลง **อ** ไปตามแผน
เรียกว่าอาคมแทน ลงหน้าธาตุอย่าขาดเลย
หิยตฺ, อชฺชตฺ, กาลา ทั้ง ๓ หนา ถ้าจะเผย
ลง **อ** หน้าธาตุได้เลย ตามเฉลยที่มีมา
แต่ว่า **อชฺชตฺตนี** อันหมวดนี้นี่แหละหนา
เอา **ส** อาคมมา คงเพิ่มไว้ท้ายธาตุตน
ส่วน **อิ** อาคมนั้น เรียงตามชั้นไม่สับสน
วางไว้ท้ายหมวดตน ไม่ปะปนหมวดธาตุนา
ใช้ลงที่ท้ายธาตุ หมวด **อชฺช** และ **กาลา**
ภวิสฺสนฺติ หนา รวมลงมา ๓ พอดี
ยังมี **ห** อาคม ที่นิยมตามที่มี
ลงท้าย **จา** ธาตุนี้ มิได้มีวิภัตติเลย
แปลง **อุ** เป็น **อึสุ** ที่ระบุตามเฉลย
อุสุ ก็ได้เอย ตามที่เคยเรียนกันมา

ส่วน **โอ** ใช้ **อี** แทน มีแบบแผนมากนักหนา
แปลง **อึ** เป็น **อ๋** นา ใช้กันมาอย่างมากมาย
หมวด **ภวิสฺ** คิดทั้งหมด **ปรสฺสบท** ตามมุ่งหมาย
หากนำมาลงไว้ **กรฺ** ท้ายธาตุนี้เอย
ให้ลบทุก **สฺส** แปลง **กรฺ** เสียเฉยๆ
แปลงเป็น **กาห** เลย เหลือลงไว้ท้ายธาตุตน
วกฺขามิ วกฺขาม คือ **วจฺ** แปลงอีกหน
แปลงกับวิภัตติตน ไม่ปะปนตามตำรา
วจฺฉามิ วจฺฉาม คือ **วสฺ** ธาตุนั้นหนา
แปลงวิภัตติกับธาตุมา เป็นดังว่านี้เหมือนกัน
สฺสา มักรัสสะ แล้วลง **อ** เพียงเท่านั้น
สฺสํ ไม่ใช้กัน แต่แปรผันใช้ตัวแทน
ให้ใช้ **สฺสามิ** ฟังดูซิตามแบบแผน
ควรรู้อย่าดูแคลน เร่งพากเพียรเรียนท่องจำ

กาพย์จำนวนธาตุ ๙ หมวด

ปจโม วคฺโค (ที่ลง อ, เอ ปัจจัย)

ภู ธาตุ มี และ เป็น เพ่ง ดู เห็น ใช้ **ทิสฺ**
หุ ธาตุ เกิด, เป็น, มี ธาตุยินดี ใช้ **รมฺ**
สี ธาตุ อาศัย, นอน ธาตุสั่งสอน ใช้ **สาสฺ**
มรฺ ละชีพ ตาย ธาตุร้องไห้ ใช้ **รุทฺ**
ปจฺ หุง, ต้ม, แกง เสาะ, แสวง ใช้ **อิสฺ**
อิกฺขฺ เพ่ง, เห็น, ดู ในความรู้ ใช้ **มนฺ**
ลภฺ ในความได้ แสร้งใส่ไคล้ ใช้ **ลิสฺ**
คมฺ ในความไป รัก, เยื่อใย ใช้ **มิทฺ**

ทุติโย วคฺโค (ที่ลง อ, เอ นิคคหิตอาคม)

รุธฺ กั้นละปิด ไหว, พลาด, ผิด, ใช้ **ขลฺ**
มุจฺ เปลื้อง, ปลด, ปล่อย ถ้าธาตุลอย ใช้ **วุหฺ**
ภุชฺ ในความกิน เปลี่ยน, แปลง, สิ้น ใช้ **พฺยย**
ภิทฺ ต่อย, ทำลาย เจาะ, ถาก, ไส ใช้ **ตจฺฉ**

ลิปฺ ฉาบ, ไล้, ทา ประหาร, ฆ่า ใช้ **หนฺ**

ตติโย วคฺโค (ที่ลง ย ปัจจัย)

ทิวฺ ในความเล่น ฟ้อน, รำ, เต้น ใช้ **นฏฺ**

สิวฺ ในความเย็บ ป่วย, ไข้, เจ็บ ใช้ **ชรฺ**

พุธฺ ตรัสรู้ ใจหดหู่ ใช้ **กุจฺ**

ขี ธาตุ เลว, เสื่อม, สิ้น ธาตุเคี้ยว, กิน ใช้ **ขาทฺ**

มุหฺ ธาตุ หลงใหล เจริญ, ใหญ่ ใช้ **มหฺ**

มุสฺ ในความลืม ถ้าธาตุดื่ม ใช้ **ปิวฺ**

รชฺ ย้อม, กำหนัด พูดไม่ชัด ใช้ **มิเลฉฺ**

จตุตฺโถ วคฺโค (ที่ลง ณฺ, ณา ปัจจัย)

สุ ธาตุในความฟัง ฉุด, คร่า รั้ง ใช้ **กฑฺฒฺ**

วุ ธาตุ ในความร้อย ขบ, กัด ต่อย ใช้ **ทสฺ**

สิ ธาตุ ผูก และ พัน ต่อสู้กัน ใช้ **ยุธฺ**

ปญฺจโม วคฺโค (ที่ลง นา ปัจจัย)

กี ธาตุ ในความซื้อ เคารพ, นับถือ ใช้ **มหฺ**

ชิ ธาตุ ในความชนะ, มีชัย อ้วน,ล่ำ,ใหญ่ ใช้ **มิวฺ**
ธุ ธาตุ ในความกำจัด เงียบ, สงัด ใช้ **วิจฺ**
จิ ธาตุ ก่อ, สั่งสม ถ้าธาตุจม ใช้ **สิทฺ**
ลุ ธาตุ ตัด และ เกี่ยว โศก, แห้ง, เหี่ยว ใช้ **สุจฺ**
ฌา ธาตุ ในความรู้ ถ้า ลาด, ปู ใช้ **ถรฺ**
ผุ ธาตุ ฝัด และ โปรย ลัก, ขโมย ใช้ **จุรฺ**

ฉฏฺโฐ วคฺโค (ที่ลง ณฺหา ปัจจัย)
คหฺ ธาตุ ยึด, ถือเอา โง่ และเขลา ใช้ **ขุหฺ**

สตฺตโม วคฺโค (ที่ลง โอ ปัจจัย)
ตนฺ ความแผ่ไป แตกสลาย ใช้ **รุปฺ**
กรฺ ในความทำ เหยียบ, ขยำ ใช้ **มทฺทฺ**
สกฺกฺ ในความอาจ ด่า, บริภาษ ใช้ **ชจฺจฺ**
ชาครฺ ในความตื่น เปียก, ชุ่ม, ชื้น ใช้ **ติมฺ**

อฏฺฐโม วคฺโค (ที่ลง เณ, ณยฺ ปัจจัย)
จุรฺ ในความลัก ให้ลำบาก ใช้ **เหฐฺ**

ตกฺกฺ ในความตรึก คำนึงถึง ใช้ สรฺ
ลกฺขฺ นับ, กำหนด ไหล, ราด, รด ใช้ **สิจฺ**
มนฺตฺ ในความปรึกษา เคารพ, บูชา ใช้ **ปูชฺ**
จินฺตฺ ในความคิด จูบ, จุมพิต ใช้ **จุมฺพฺ**

นวโม วคฺโค (ที่ลงด้วยปัจจัยรวม)

ภี ธาตุ ในความกลัว เผลอ, เมามัว ใช้ **มทฺ**
ปุปฺผฺ บาน, เผล็ดออก เกิด, ไหล, ออก ใช้ **ปุสฺ**
วิสฺ พราก, จากกัน ฟ้าร้อง, ลั่น ใช้ **คทฺ**
กมฺปฺ ลั่น, หวั่น, ไหว ธาตุเข้าไปใช้ **วิสฺ**
ขนฺ ในความขุด กล่าว และ พูด ใช้ **วทฺ**
รุชฺ งอก, เสียดแทง ประดับ, ตกแต่ง ใช้ **ภูสฺ**
กทฺ ครวญ, ร้องไห้ ถึง, เป็นไป ใช้ **ปทฺ**
กีฬฺ เบิกบานใจ กระแอม, ไอ ใช้ **กาสฺ** ฯ

นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา

แสงสว่าง เสมอด้วยปัญญา ไม่มี

(นตฺถิปุคฺคลสมสูตร ส. ส. ๑๕/๑๓/๑๒)

โรงเรียนพระปริยัติธรรม

วัดพระธรรมกาย ต.คลองสาม อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี